

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

САВИЧ Віта Олексіївна

УДК 327.(001.1+091)"19/20"(4)(043.3)

**ЗАХІДНІ КОНЦЕПЦІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ КІНЦЯ ХХ-ПОЧАТКУ ХХІ
СТОЛІТТЯ (ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ)**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:
Бebик Валерій Михайлович,
доктор політичних наук,
професор

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ „ГЛОБАЛІЗАЦІЯ” В ЗАХІДНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ	10
1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження концепцій глобалізації.....	10
1.2. Становлення західного концептуального поля глобалізації наприкінці ХХ століття.....	29
1.3. Типологія сучасних концепцій глобалізації.....	44
Висновки до першого розділу.....	62
РОЗДІЛ 2	
СУЧАСНІ ЗАХІДНІ ТЕОРЕТИЧНІ ШКОЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	65
2.1. Політико-економічні концепції гіперглобалістів.....	65
2.2. Основні положення концепцій трансформаціоналістів.....	85
2.3. Скептичний напрям дослідження проблем глобалізації.....	106
Висновки до другого розділу.....	118
РОЗДІЛ 3	
ОСОБЛИВОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ КОНЦЕПЦІЙ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ У ПОРІВНЯННІ З ЗАХІДНИМИ	121
3.1. Соціально-економічний напрям досліджень феномену глобалізації в українській глобалістиці.....	121
3.2. Культурно-цивілізаційний підхід до дослідження процесу глобалізації.....	138
3.3. Протестно-антиглобалістський напрям вивчення глобалізації у вітчизняній науці.....	155
Висновки до третього розділу.....	172
ВИСНОВКИ	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	179

ВСТУП

Актуальність дослідження. Динаміка змін у світі зумовлює виникнення концептуально-теоретичних підходів та пояснень явища глобалізації, заснованих на ґрунтовних міждисциплінарних дослідженнях. Глобалізаційні процеси стали предметом вивчення соціально-гуманітарних наук. Це відображається в існуванні великої кількості тлумачень глобалізації, в яких акцентується увага на політичному, історичному, філософському, соціологічному, культурному, психологічному та інших її вимірах.

Виникнення на Заході різних наукових шкіл, які досліджують явище глобалізації, супроводжується дискусійністю положень, суперечливістю поглядів вчених. Ця полеміка відіграє важливу роль тому, що дозволяє осмислити багатоаспектність глобалізаційного процесу, його основних складових, витоків, тенденцій, загроз, наслідків тощо. Наявність різних підходів посилює науковий інтерес до проблеми визначення епістемологічної та парадигмальної сутності глобалізації, а також співвідношення її як процесу і концепту. Актуальність нашого дослідження зумовлюється відсутністю системного аналізу сучасних західних концепцій глобалізації й необхідністю їх теоретичного осмислення.

Дослідження явища глобалізації обумовлене потребами як теорії, так і практики. На думку сучасних вчених, формування глобального простору стало каталізатором не лише міждержавного наукового обміну в галузі культури та освіти, зближення цивілізацій в духовній сфері, формування планетарної свідомості, а і чинником дестабілізації суспільних процесів, сферою маніпулювання суспільною свідомістю та ареною планетарного цивілізаційного протистояння. З урахуванням зазначеного, важливість обраної теми підтверджується необхідністю фундаментальних досліджень феномена глобалізації, зокрема концептуальних підходів його аналізу.

Найвизначніший внесок у висвітленні історії становлення західних концепцій глобалізації належить таким науковцям, як Д. Гелд, Е. МакГрю,

Д. Голдблатт, Дж. Перратон, які виділили три теоретичні школи, між якими існує гостра дискусія: гіперглобалісти (революційні глобалісти), трансформаціоналісти (еволюційні глобалісти) та скептики. Серед західних фахівців, які досліджували окремі аспекти глобалізації, вирізняються такі вчені, як: Б. Баді, У. Бек, Е. Гідденс, Р. Гіппін, П. Гірст, Дж. Грей, М. Дойл, М. Кастельс, Р. Кеохейн, Р. Кілі, Т. Лоуї, Дж. Най, М. Олброу, К. Омае, В. Рейніке, Дж. Розенау, Г. Томпсон, Т. Фрідман, та інші. Значний внесок у розробку теорій і моделей глобалізації зробили російські вчені, такі як: Е. Азроянц, І. Василенко, К. Гаджієв, В. Іноземцев, В. Кузнєцов, О. Панарін, А. Уткін, М. Чешков, та інші.

Поняття „глобалізація” концептуалізується вітчизняними науковцями, зокрема: В. Бебиком, О. Білорусом, М. Головатим, О. Зернецькою, О. Картуновим, С. Кримським, А. Кудряченком, Д. Лук’яненком, Ю. Мацейком, Ю. Павленком, Ю. Пахомовим, О. Скаленком, В. Співаком, Ю. Шайгородським, М. Шепелевим, С. Шергіним, О. Шморгуном, Б. Юськівим та ін. Дослідженню сутності глобального громадянського суспільства присвячені праці В. Андрущенко, М. Михальченка, А. Шаповалової, Т. Шульги та ін.

Втім, у переважній частині праць увага дослідників, як зарубіжних, так і вітчизняних, зосереджена на аналізі процесуального виміру глобалізації. У вітчизняній науці відсутнє комплексне науково-обґрунтоване дослідження концептуальних підходів сучасних західних вчених щодо вивчення сутності глобалізації. Потребують більш глибокого опрацювання питання виникнення і становлення західного концептуального поля глобалізації другої половини 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, у межах якого було закладено основи для дослідження глобалізації як процесу і теоретичного концепту. Більш ґрунтового аналізу та систематизації потребують сучасні концепції глобалізації. Також виникає необхідність осмислення особливостей вітчизняних концепцій глобалізації у порівнянні з західними.

Зазначені наукові проблеми зумовили вибір теми дисертаційної роботи,

визначили її структуру і зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми „Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід та українські реалії” кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, що входить до Тематичного плану НДР НПУ імені М. П. Драгоманова, науковий напрям „Дослідження проблем гуманітарних наук”, затвердженого Вченою радою (протокол № 5 від 22.12.2006р.). Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 27.02.2007р.).

Метою дисертаційної роботи є історико-теоретичний аналіз та систематизація західних концепцій глобалізації кінця XX – початку XXI століття.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження сучасних концепцій глобалізації;
- охарактеризувати особливості процесу становлення західного концептуального поля глобалізації другої половини 80-х – початку 90-х років XX століття;
- систематизувати сучасні концепції глобалізації;
- дослідити погляди гіперглобалістів;
- проаналізувати основні положення концепцій трансформаціоналістів;
- окреслити положення скептичного напрямку дослідження проблем глобалізації в західній науці;
- здійснити порівняльний аналіз сучасних західних та вітчизняних концептуальних підходів дослідження процесу глобалізації.

Об'єктом дослідження є сучасні теорії глобалізації.

Предметом є витоки та еволюція західних концепцій глобалізації кінця XX – початку XXI століть.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційної роботи стало використання автором міждисциплінарного підходу, спираючись на фундаментальні положення політології, соціології, філософії, історії, економіки, герменевтики тощо, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів.

Важливими шляхами і способами розуміння сутності концептуальних положень щодо процесу глобалізації західної та вітчизняної науки є поєднання загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Зокрема, діалектичний метод пізнання дозволив розкрити суперечливість явища глобалізації. За допомогою синергетичного методу уточнено поняття концепт та концепція глобалізації. Цей методологічний підхід є продуктивним для вивчення концепцій глобалізації, що дозволяє досліджувати та осмислювати їхній зміст, взаємозв'язок та взаємозалежність. Системний метод уможливив класифікувати багатоманітність підходів до розуміння сутності досліджуваного процесу. Використання таких методів, як узагальнення, аналіз та синтез також сприяло реалізації поставленої мети. На основі компаративного методу здійснено порівняльний аналіз сучасних західних концепцій глобалізації у їх зв'язку з вітчизняними. Слід зазначити, що у науковій рефлексії вагоме значення для вивчення сучасних концепцій глобалізації має метод історичного аналізу. Його застосування сприяло науковій розвідці насамперед витоків концептуалізації процесу.

Визначаючи особливості процесу становлення західного концептуального поля глобалізації в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, автор дотримується принципів науковості, об'єктивності, цілісності та історизму.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше у вітчизняній політичній науці проведено комплексний аналіз витоків та еволюції сучасних західних концепцій глобалізації. У межах дослідження отримано результати, які мають наукову новизну:

Вперше:

– запропоновано авторське розуміння поняття „концепція глобалізації”, яке розкриває сутність цього явища на підставі визначення базових концептів (цінності, відносини, баланс чинників, зв’язки, взаємозалежність), вихідних положень, які пояснюють взаємозв’язок елементів глобалізації, її наслідки і загрози, що прогнозуються тим чи іншим науковцем та обґрунтовано необхідність використання цього поняття для теоретичного аналізу явища глобалізації в політичній науці;

– визначено критерії аналізу існуючих положень західних теоретичних шкіл (гіперглобалістів, трансформаціоналістів, скептиків), зокрема: сутність глобалізації, траєкторія її розвитку, вплив на національні інститути та державний суверенітет, математичний знак (плюс чи мінус) цього процесу, проблема глобального управління;

– на основі дослідження теоретичних підходів західних та вітчизняних вчених до виділення сутності і основних характеристик глобалізаційних процесів систематизовано сучасні концепції глобалізації; встановлено, що сутність явища глобалізації обумовлюється як методологічною позицією їхніх авторів, так і політичними реаліями певної країни, що ускладнює процес формування єдиного, загальнонаукового концепту „глобалізація”.

Поглиблено:

– дослідження процесу становлення західного концептуального поля глобалізації в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття. Виявлено, що поштовхом до концептуалізації феномену глобалізації стала наявність певного „концептуального вакууму” і потреби в його заповненні, що і уможливило продовження резонансних дискусій з цього питання;

– аналіз основних положень трьох сучасних західних теоретичних шкіл дослідження процесу глобалізації, а саме: гіперглобалістів, трансформаціоналістів та скептиків. Визначаються основні аргументи науковців щодо розуміння сутності цього феномена, а саме: глобалізація як нова епоха, якій характерне ігнорування наявних національних утворень, культурно-цивілізаційних та природничо-екологічних факторів, орієнтована

на форсування економічної інтеграції; як довготривалий суперечливий процес, який підлягає найрізноманітнішим трансформаціям; як міф.

Дістало подальшого розвитку:

– дослідження особливостей вітчизняних концептуальних наукових підходів у порівнянні з західними. З'ясовано, що представники соціально-економічного напрямку досліджень, подібно до гіперглобалістів, вважають, що в основі процесу глобалізації лежить уніфікація та інтеграція світової економіки. Визначено, що головні завдання представників культурно-цивілізаційного напрямку дослідження спрямовані на вивчення глобалізації в контексті розвитку історико-культурних формацій та обумовлених ними ціннісних аспектів соціальної поведінки; сутності та специфіки цивілізаційних структур глобального суспільства, унікальності самодостатніх культурно-цивілізаційних спільностей. Соціокультурний вимір глобалізації досліджувався насамперед західними трансформаціоналістами. Протестно-антиглобалістський напрямок у вітчизняній науці визначається антинеоліберальним спрямуванням. На відміну від західних вчених, українські науковці визнають глобалізацію об'єктивним загальносвітовим процесом, розглядаючи її з точки зору комплексного, системного підходу;

– теоретичні положення щодо глобалізації як загальносвітового багатовимірного процесу розвитку людства, об'єктивного історичного явища.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Наукове значення дисертації полягає у розробці теоретико-методологічної схеми аналізу західного і вітчизняного концептуального поля глобалізації та її використання для подальшого розвитку історії та теорії сучасної світової політичної науки. Положення, обґрунтовані у дослідженні, можуть бути використані у науково-дослідній роботі в осмисленні глобального і національного розвитку; в якості матеріалу для лекцій і підготовки планів суспільно-гуманітарних дисциплін або спеціальних курсів; написання підручників та навчальних посібників. Результати дисертаційного

дослідження мають значення для працівників органів державної влади, до чийої компетенції входить співпраця з міжнародними інститутами.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи були представлені автором на засіданнях кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова та кафедри суспільно-політичних наук, глобалістики та соціальних комунікацій Університету „Україна”, а також на науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науковій конференції „Модернізація політичної системи України: стан та перспективи розвитку” (Луганськ, 2007 р.), П’ятій ювілейній Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених „Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (Тернопіль, 2008 р.), Міжнародній науковій конференції „Четверті юридичні читання” (Київ, 2008 р.), VI Міжнародній науково-теоретичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених „Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть” (Тернопіль, 2008 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Інститут вищої освіти та його вплив на регіональний розвиток України: соціокультурні, економічні та правові аспекти” (Ірпінь, 2008 р.), Міжнародній науковій конференції „П’яті юридичні читання” (Київ, 2009 р.), III Міжнародній науковій конференції для студентів, аспірантів, науковців „Інноваційний розвиток суспільства за умов кроскультурних взаємодій” (Суми, 2010 р.).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 14 одноосібних праць, із них 6 – наукові статті у фахових виданнях з політичних наук, 7 – тези наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел (206 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 198 сторінок, із них основна частина – 178 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ „ГЛОБАЛІЗАЦІЯ” В ЗАХІДНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження концепцій глобалізації

Концептуалізація світового розвитку стала головним завданням для науковців, враховуючи, що явища і процеси сучасного світу мають глобальний характер. Глобалізація з кінця ХХ століття є переважаючою теоретичною схемою, яка займає провідне місце в політичній, економічній, соціологічній, філософській та інших науках. Але кожна наука розглядає названий процес у відповідності зі своїм об'єктом дослідження. Так, В. Кузнєцов зазначає, що „економічна наука виділяє п'ять напрямків глобалізації: фінансова глобалізація, становлення глобальних ТНК, регіоналізація економіки, інтенсифікація світової торгівлі й тенденція до конвергенції. Географи виділяють два феномена глобалізації: по-перше, „глокалізацію”, під якою розуміється створення систем контролю і управління, здатних поєднувати централізацію з локальними економічними інтересами; по-друге, створення „економічних архіпелагів”, зокрема, асоціацій найбільших міст-мегаполісів” [64, с. 13-14].

Потрібно відрізнити сам феномен, предмет-глобалізацію (що передбачає роботу з визначення характерних ознак, з ідентифікації процесу) від концептів (від лат. *conceptus* – зміст поняття), які використовуються, щоб його описати, тому що політологічні дослідження міжнародних систем, явищ і процесів вимагають постійного уточнення наукових понять, які можуть набувати нових ознак під впливом існуючих соціально-політичних змін. Цим, насамперед, визначається специфіка та актуальність цього дослідження, головне завдання якого – аналіз сучасних концепцій та концептів глобалізації. Французькі вчені Ф. Купер [132] і А. Матляр [168; 169]

наголошували на важливості та складності виробити самостійну думку для розуміння сучасного світу, незважаючи навіть на широкий доступ до інформації.

В широкому розумінні поняття „концепція” означає визначений спосіб розуміння, обґрунтування будь-якого явища, процесу, система поглядів, головна точка зору на предмет чи явище, керівна ідея для їхнього всебічного висвітлення, конструктивний принцип різних видів діяльності, „загальний задум, ... раптове народження ідеї, головної думки, художнього або іншого основного мотиву ще в допонятійній формі” [96, с. 220]. Концепції складають теоретичну частину науки, вводячи в теоретичні дискурси дисциплін їхні основні принципи, які і визначають базисні поняття (концепти) та систему поглядів.

Концептуальні положення по законам дедукції транслюються в наслідки, які тим чи іншим чином підтверджуються або заперечуються емпірично. В класичних дисциплінарних дискурсах існує тенденція ототожнювати поняття „концепція” з поняттям „теорія”. Теорія – це система загального істинного знання, сукупність наукових положень певної сфери досліджень, об’єднаних визначеним принципом. В некласичній науці поняттям „концепція” позначають або фундаментальну (концептуальну) схему, яка включає в себе вихідні принципи, закони, основні категорії та поняття, або ідеалізовану (концептуальну) схему, тобто модель, об’єкт. Проте, слід враховувати, що в науці концепція може бути і самостійною формою організації знання поряд з ідеями, теоріями.

Інколи терміном „концепція” позначають систему гіпотетичного знання, тобто концепція є своєрідним способом інтерпретації, способом розуміння наукових висловлювань. Концепції характерне єдине теоретичне спрямування і цілісність розуміння певного факту, а також можливість практичного застосування знання. Поява концепцій пов’язана з „кризою очевидності в науці у другій половині ХХ ст. і безпосереднім включенням наукового фактору в сферу наукової творчості” [3, с. 439]. Наукові концепції

відображають основну ідею, думку щодо процесу чи явища, включаючи елемент творчості, суб'єктивності та соціокультурний аспект.

Визначимо, що концепція глобалізації розкриває сутність цього явища на підставі визначення базових концептів (цінності, відносини, баланс чинників, зв'язки, взаємозалежність), вихідних положень, які пояснюють взаємозв'язок елементів глобалізації, її наслідки і загрози, що прогножуються тим чи іншим науковцем. Це метафізичне обґрунтування цього процесу. Однак існує і „вузьке” значення поняття. „Концепція глобалізації – це теорія, за якою еволюція фінансових ринків та інститутів приводить до того стану, коли географічні кордони не можуть обмежувати проведення операцій або інших дій” [89]. Слід звернути увагу, що відображається лише одна із характеристик цього процесу, тому що глобалізація – це комплексне і багатогранне явище.

Тому існує велика кількість концепцій глобалізації та підходів щодо розуміння її. Це пояснюється насамперед тим, що глобалізація виступає універсальною і всеохоплюючою тенденцією світового розвитку. Так, до концептуального поля означеної тенденції відносять будь-які спроби узагальнення таких процесів, як посилення взаємозалежності між різними людьми, регіонами та державами; боротьба за встановлення світового порядку; формування єдиного ринкового простору; вільне переміщення товарів, послуг, технологій, капіталів і людей; збільшення кількості та взаємодія міжнародних організацій; послаблення суверенітету національних держав; поява і розвиток транснаціональних систем і форм господарювання; тісних економічних та політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну; зближення стилю життя людей та ін.

Враховуючи, що процес глобалізації в цілому та його окремі компоненти (економічний, політичний, інформаційний, загальнокультурний та інші) є предметом теоретичних досліджень не лише глобалістики, політології, а і соціології, філософії, економічної науки, в роботі використовується міждисциплінарний підхід, що дає можливість краще

з'ясувати сутність і пізнавальні можливості концепцій глобалізації. Наука глобалістика вивчає даний процес загалом, а результатом такого вивчення стають відповідні концепції. Політичні реалії потребують не лише вдумливого застосування накопиченого й осмисленого людством досвіду, а й виникнення нових концепцій глобалізації та прогнозування перспектив світового, регіонального та національного розвитку.

Дослідження ґрунтується на принципах системності, об'єктивності та історизму і спрямоване на удосконалення понятійного апарату та всестороннього пізнання об'єктивної реальності, використовуючи діалектико-матеріалістичну методологію. Дослідження, розширюючи зміст політичної науки, відкриває нові перспективи пояснення і передбачення фактів. Перспективний метод нелінійної діалектики, що орієнтується „не на алгоритм, а на творчий підхід, в дослідженні на інноваційність”, нетрадиційне бачення проблеми, дає можливість поглибленому розумінню тенденцій розвитку сучасного світу [36, с. 200].

Отже, слід відрізнити процеси глобалізації, які відбуваються, від моделей та концепцій глобалізації. Так, щоб проаналізувати концепції даного явища, потрібно, по-перше, визначити більшість основних понять означеної системи (наприклад, таких як час, простір, відносини, цінності, баланс чинників, зв'язки, обмін, взаємозалежність та ін.), по-друге, дослідити головні вихідні положення або аксіоми концепції, які пояснюють властивості елементів, їхній взаємозв'язок, по-третє, охарактеризувати шлях розвитку, наслідки та логічні результати, загрози, що прогножуються тим чи іншим автором концепції. Слід звичайно враховувати, що поняття „глобалізація” досить часто трактують в значенні близькому етимології слова „глобальне”, тобто всезагальне, всесвітнє, загальнопланетарне, а саме глобальними називають відносини, процеси, тенденції, які є загальновизнаними для світової спільноти в цілому, відображають інтереси і потреби всіх народів, держав, культур та людей.

На думку Яна Недервіна, в суспільних науках існує стільки концепцій

глобалізації, скільки дисциплін: „Якщо ми розглядаємо глобалізацію як багатовимірний процес, то всі ці підходи до теми достатньо релевантні. Глобалізацію можна розуміти, як безкінечний синтез багатьох дисциплінарних підходів” [52, с. 50]. Тому за допомогою компаративного підходу, а також текстуального, функціонального, ціннісного і загалом комплексного аналізу, в дисертації з’ясовується спільне і відмінне. Так, історики розглядають її як один з етапів розвитку капіталізму, а економісти – трансформації економічних систем. Політологи звертають увагу на зміну традиційної ролі держави, а культурологи – на поширення західних цінностей в сучасному суспільстві, панування масової культури.

Слід мати на увазі, що термін „глобалізація” почав вживатися в економічній науці, а згодом – в політології, соціології тощо. З економічної точки зору, як вище зазначалось, концепція глобалізації – теорія, згідно якої еволюція фінансових ринків приводить до відкриття географічних кордонів з метою проведення економічних операцій та підписання угод. Як вважає згаданий вище А. Матляр, термін „глобалізація” з’явився у 1980-ті роки для позначення „процесу об’єднання економічної сфери і, екстраполюючи, для відображення загального стану планети” [169, с. 80]. У даному випадку мається на увазі ідея існування світового ринку як цілісності, суб’єкти якої сприяють все більшій інтеграції економік.

На думку І. Василенко [25], в межах економічного підходу виділяються три основні класичні концепції, які пояснюють тенденцію означеного процесу: теорія імперіалізму, теорія залежності, теорія світової системи. Теоретики марксизму в основі теорії імперіалізму розглядають економічний наступ сильних держав на менш розвинуті, експлуатація першими дешевої робочої сили та ринків збуту товарів останніх. Згідно теорії залежності, причина відсталості малорозвинутих країн пояснюється насамперед зовнішніми впливами порівняно з внутрішніми чинниками. „Один з авторів теорії залежності – П. Пребиш, підкреслював, що в світовій економіці чітко розрізняються домінуючий центр (високорозвинуті індустріальні держави) і

периферія (безліч аграрних держав)” [25, с. 313]. В теорії світової системи І. Валлерстайна зазначається, що існує три рівні держав: центральні, периферійні і напівпериферійні. Всередині центру капіталістичної світ-економіки встановлюються відносини партнерства та конкуренції, проте між центром та периферією – відносини експлуатації та залежності. В даному контексті варто вказати, що центральні держави із напівпериферійними підтримують змішані відносини. Ще в кінці 70-х років він стверджував, що світова система може трансформуватися в єдину організаційну форму, але її ієрархічність зберігатиметься за провідної ролі глобальних, наднаціональних факторів.

Об’єктивною основою глобалізації є економічні та гео економічні інтереси, передусім країн-лідерів. Крім цього, західні вчені розглядають означену проблему з точки зору гуманістичного підходу, тому свідченням є відомі вирази голландського економіста, Нобелівського лауреата Я. Тінбергена „всезагальний світ через світову економіку”, „як найменше конфліктів вдома і за кордоном”, „як найбільше свободи для всіх складових”, „стабільність виробництва” і „максимальна справедливість розподілу” [202, с. 17-18]. Можемо наголосити, що Я. Тінберген одним з перших обґрунтовував власну концепцію глобалізації. Він стверджував, що світ у другій половині 40-х років ще не був готовий до створення системи справедливого перерозподілу, який розглядався ним як обов’язкова складова глобалізації. Дослідник працював над проблемою побудови оптимального економічного устрою суспільства та сформулював концепцію конвергенції двох світових систем, розглядаючи тенденцію до уніфікації структур різних економічних систем ще у 60-х роках. В реалізації саме такої стратегії Я. Тінберген вбачав попередження конфлікту, який в сучасній науці вивчають як конфлікт між Півднем і Північчю. Таким чином, економічна основа глобалізації очевидна.

Розгляд процесу глобалізації лише в межах економічного підходу мало цілий ряд негативних наслідків. По-перше, феномен глобалізації

висвітлювався як об'єктивно існуюча саме економічна закономірність. По-друге, визначення глобалізації як особливого типу соціально-системного утворення, враховуючи теорію систем І. Валлерстайна, зменшує увагу до процесу локалізації та локальних процесів. По-третє, врахування суто економічного підходу до глобалізації виключає політологічний, цивілізаційний, історичний, соціокультурний, екологічний та комплексний підходи.

Тому слід зважати, що концепція глобалізації не зводиться лише тільки до економічного аспекту, вона поєднує в собі різні підходи. Наприклад, філософ Г. Джемаль вважає, що „глобалізація – це перш за все політичний процес. Його сутність полягає зовсім не у створенні всесвітньої ринкової економіки і інформаційної інфраструктури, як здається сьогодні багатьом. Глобалізація – це процес захоплення політичної влади транснаціональною фінансовою олігархією і пов'язаною з нею міжнародною бюрократією” [26, с. 13]. Таким чином, опис цілісності процесу глобалізації не може враховувати лише одну характеристику, наприклад, політичну чи економічну. Економіка і політика взаємозалежні: дві системи взаємодіють одна з одною, не можливо описати світові процеси з економічної точки зору незалежно від політичної, і навпаки. Проте, якщо розглядати глобалізацію лише з економічної або політичної точки зору, то, на нашу думку, глибокий зміст даного процесу буде недостатньо дослідженим.

Існують різні погляди щодо появи терміна „глобалізація”. Так, на думку С. Латуша [162], даний термін був запроваджений на початку 1990-х років фірмою „Соні” для продажу плеєрів і підхоплений транснаціональними компаніями та американським урядом. Дж. Бузіно [170] вважає, що означений термін з'явився наприкінці 1950-х років. Деякі дослідники, такі як О. Білорус [19], В. Іноземцев [51] та інші, зауважують, що термін „глобалізація” в центр концептуальних конструкцій був поставлений вперше в 1981 році американським соціологом Дж. Макліном, який „призивав зрозуміти і дати пояснення історичному процесу посилення глобалізації

соціальних відносин” [51, с. 583]. На думку одного з авторів американської „Енциклопедії постмодернізму” Вільяма Морера [47], даний термін з’явився у 1970-х роках в літературі з менеджменту і бізнесу для позначення нових стратегій світового співробітництва та розподілу. На відміну від інших вчених, він вважає, що означений термін увійшов через географію і соціологію, а в гуманітарні – через антропологію та культурні дослідження.

Дослідник Абдульдин Бассам Саїд [1] стверджує, що першовідкривачем в інтерпретації глобалізаційного процесу слід вважати А. Гершенкрона, який в 1960-ті роки в своїх лекціях застосував термін „глобалізація” в контексті планетарної взаємозалежності. Також А. Гершенкрон в збірнику економічних есе в 1962 році акцентував на інтернаціоналізації джерел фінансування подальшої індустріалізації національних держав [141, с. 363]. Відомий російський економіст-міжнародник В. Кузнецов [64], роблячи огляд спеціального випуску журналу „Sciences humaines”, зазначає, що вперше про глобалізацію заговорили американці, коли Т. Левітт вперше застосував даний термін у власній статті в „Гарвард бізнес рев’ю” в 1983 році [164], розглядаючи феномен злиття ринків окремих продуктів, вироблених великими багатонаціональними корпораціями. Українська дослідниця Ю. Ткачук [92] у своїй дисертації, також зазначає, що автором терміну „глобалізація” є Т. Левітт. В дисертації іншої відомої вченої Т. Шульги вказано, що в 1961 році у словнику Вебстера вперше зустрічається визначення глобалізму та глобалізації [107, с. 12]. В монографії вітчизняного вченого В. Співака походження поняття „глобалізація” пов’язується також з науковцями Дж. Макліном та Т. Левіттом, і К. Ясперсом, який в роботі „Джерела історії і її мета” (1948) вперше використав термін „глобальний” [90, с. 14]. Таким чином, термін „глобалізація” епізодично застосовувався впродовж багатьох десятиліть, проте лише на початку 80-х рр. він став фігурувати як базовий елемент різних концептуальних побудов.

Відзначимо, що появу терміна „глобалізація” також пов’язують з ім’ям

американського соціолога Р. Робертсона. Наприкінці 60-х років вчений разом зі своїм колегою, політологом, Дж. Неттлом почав вивчати проблему зв'язку модернізації із міжнародною системою держав, зауважуючи, що дана система існує хоча б у зародковому стані, а насправді відбувається процес системоутворення. Досліджуючи еволюцію поглядів Р. Робертсона, зауважимо, що у 80-х роках він уже говорить не про міжнародну систему держав, а про глобалізацію на культурному рівні, а в 1992 р. викладає основи своєї концепції в книзі „Глобалізація: соціальна теорія і глобальна культура” [189]. Він визначає: „Глобалізація відноситься як до стиснення світу як цілого... так і до конкретної глобальної взаємозалежності та усвідомлення світового цілого у двадцятому столітті” [189, с. 60]. Сам процес глобалізації має початок в XV столітті, на думку вченого, проте швидкого поширення зазнає з 1870 року до середини XX століття, а після „холодної війни” знаходиться на перехресті через загострення проблем людства (етнічних та культурних). Він виділяє 5 послідовних фаз глобалізації, які відбуваються незалежно від внутрішньої динаміки окремих суспільств, маючи свою власну логіку розвитку:

1. Зародкова фаза (Європа 1400-1750 рр.).
2. Фаза прояву (Європа 1750-1875рр.).
3. Фаза поштовху (1875-1925 рр.).
4. Фаза боротьби за гегемонію (1925-1969 рр.).
5. Фаза невпевненості (1969-1992 рр.) [189, с. 78].

Вчений акцентує увагу, що люди усвідомлюють цей процес, початок якого виносився за межі сучасності, тому глобалізація не є новим явищем, вона передує ері модерності та розвитку капіталізму. Модернізація прискорює цей процес і переводить його на рівень свідомості. Дослідник вважає, що це явище є насамперед культурним та рефлексивним за характером, у якому можливі і відбуваються протилежні за сутністю речі. На думку Р. Робертсона, глобальність – це структура, яка складається з таких одиниць, як: держави, суспільства, міждержавні системи, цивілізації,

індивіди і людство в цілому. Тому події в одній частині світу все більш взаємопов'язані з подіями в іншій. Водночас, на думку вченого, глобалізація супроводжується процесом посилення ролі локального. Дослідник зауважує: „Глобальність в цілому є неминучою проблемою сучасного світу” [188, с. 409].

Таким чином, у науковій думці відсутні підтверджені критерії визначення початку застосування поняття „глобалізація”, чим здебільшого й пояснюються розходження в дефініціях. Проте, слід враховувати, що перші інтерпретації в науковій лексиці досліджуваного терміну були звужені і використовувались насамперед для характеристики економічних, політичних, соціальних, інформаційних, трудових, культурних, комунікаційних та інших світових змін та процесів. Таким чином, починаючи з 1980-х років термін „глобалізація” стає парадигмальним поняттям, яке використовується для пояснення різноманітних перетворень, які відбуваються в різних частинах світу; описання складності та багатогранності соціально-політичних процесів і явищ. „У широкий науковий обіг даний термін увійшов в 90-ті роки ХХ ст., практично витиснувши поняття „постмодернізм”, – як зауважує український вчений С. Шергін [104,с. 195].

Але з'ясовуючи зміст означеного терміну, потрібно враховувати концепцію канадського соціолога М. Мак-Люєна (1911-1980) [172; 173], а саме його бачення майбутнього світу як „глобального села”, в якому питання національної, расової, етнічної, класової, ідеологічної, соціокультурної приналежності не є важливими, на відміну від технологічного розвитку комунікацій та засобів передачі інформації. Автор застосовує визначений термін для характеристики впливу комунікаційних технологій на життя людей у добу глобалізації. Вчений виділив в історії дві основні епохи, перша з яких – епоха племен, в усній культурі якої досвід людини є колективним і, важливе значення відіграє слово. Друга епоха характеризується виникненням писемності, тому досвід людини стає більш індивідуальним. Це сприяє індустріалізації суспільства. Поява електронної комунікації, вдосконалення

засобів обміну інформацією, культурним досвідом, миттєвість взаємозв'язків глобальних та локальних перетворень спричинила виникнення нового світу, а саме високотехнологічного „глобального села”, всі члени якого розглядають людське суспільство як єдине планетарне утворення.

Якщо проаналізувати не тільки як концепція відображає очікувані зміни, але й те, як неочікувані зміни створюють концепцію, то слід звернути увагу на факт, що існує реальна перспектива кризи концепції глобалізації у зв'язку з появою нових тенденцій суспільних змін. Згідно концепції Й. Бартельсона, прогнозується вичерпність евристичного потенціалу поняття глобалізації. Вчений порівнює дане поняття з поняттями цивілізації та революції, які сформувалися під час Французької революції кінця XVIII століття. На його думку, означені поняття функціонували як рушії соціальних змін, відображаючи зміну як умову можливих ідентичностей у майбутньому. Тому Й. Бартельсон наголошує, що розмови про цей процес можливо зникнуть, коли поняття виконає своє завдання у сучасному світі, тобто, коли стане тим, що зрозуміле без слів і, таким чином, не потребує обговорення.

Відтак стає очевидним, що у вищеназваних концептах глобалізація постає не стільки історичним феноменом, якому притаманні певні економічні, соціальні, політичні характеристики, а узагальнюючим символом змін, які відбуваються в наш час. У праці російського вченого А. Уткіна вказується, що термін „глобалізація” є „метафорою, придуманою для з'ясування змісту і розуміння природи сучасного капіталізму. Цей термін передбачає свідомий відбір аналітично яскраво виражених явищ і процесів” [94, с. 9].

Американський вчений М. Кастельс [126], досліджуючи цю проблему, стверджував, що однією з двох сил, що структурують новий світ, є глобалізація, під якою розуміє процес відновлення капіталізму, який у планетарному масштабі створює умови для переходу кожного суспільства на інформаційну стадію. Іншою силою, на його думку, є ідентичність. Водночас,

він підкреслює, що глобальний капіталізм, вибираючи держави і галузі індустрії, керується лише інтересами отримання монопольного прибутку та надприбутку корпорацій. Також у рамках означеної концепції вивчаються проблеми формування „глобального села” або глобального уряду, а глобалізація сприяє формуванню цілісного світу з єдиною економікою. Саме в галузі економічних дисциплін глобальна економіка розглядається як система капіталістичних ринкових відносин, яка розширюється в процесі інтернаціоналізації і створює глобальне право і глобальні фінанси.

В більш критичній мірі розглядає глобалізацію, як етап розвитку людства, японський вчений М. Мієши. На його думку, глобальна економіка виступає розвитком або продовженням колоніалізму. Після Другої світової війни американський капіталізм стає світовим лідером, а у 80-ті роки стають етапом розширення міжнародної діяльності ТНК, що породило необхідність для США шукати місця діяльності для власних ТНК. Це знайшло відображення в концепціях глобалізації.

При визначенні витоків концептуалізації глобалізації, то західні дослідники розглядають її як продовження концепції модернізації. Класична концепція модернізації ґрунтується на ідеї переходу від традиційного суспільства до сучасного на основі західних досягнень та цінностей, експансії „західної” моделі суспільства і пристосування світу до потреб цієї моделі. Починаючи з 80-х років концепція глобалізації поширилась так, що М. Уотерс писав: „Подібно до того, як основним поняттям 80-х був постмодернізм, ключовою ідеєю 90-х може стати глобалізація, під якою ми розуміємо перехід людства в третє тисячоліття” [205, с. 1]. Ось, наприклад, як характеризують „постмодерний поворот” автори однойменної книги С. Бест і Д. Келнер: „...постмодерний поворот тісно пов’язаний із глобалізацією та згубними впливами транснаціонального капіталізму. Експансія світового капіталістичного ринку до раніше закритих для нього районів (тобто, до комуністичного регіону або країн Третього світу) супроводжується занепадом національних держав і їхньої спроможності

регулювати й контролювати потоки товарів, людей, інформації та різноманітних культурних форм” [121, с. 13]. Тобто модерн себе вичерпує і змінюється епохою постмодерну.

На відміну від такого підходу, Е. Гідденс, в свою чергу, віддає перевагу терміну „модерн” перед „постмодерн”, характеризує витoki концепції глобалізації. Глобалізація – це наслідок модернізації, а модерн – продукт розвитку Заходу. Видозмінений під впливом глобалізації модерн продовжується і набуває нових рис: поява штучних ризиків, втрата впливу традицій, космополітизація націй і культур, глобальне поширення демократичних принципів. Р. Робертсон, на відміну від Е. Гідденса, вважає, що існують різні типи і форми модерну. Тому глобалізація, на його точку зору, не є формою вестернізації, тому що незахідні суспільства також беруть участь в процесі глобалізації.

Водночас, В. Култигін зауважує, що заміна терміну „модернізація” терміном „глобалізація” має ідеологічний характер, тому що модернізація означає покращення економічного і соціального становища всіх суспільств і верств населення, а концепція глобалізації передбачає неможливість забезпечити комфортних умов життя всім. Таким чином, концепція глобалізації, на думку вище названого вченого, узаконює „не лише соціальну нерівність в сучасному світі, але і відмову від боротьби за досягнення соціальної рівності в майбутньому” [65, с. 85]. Вона проявляється в безальтернативності неоліберальної моделі уніфікованої економіки і зовнішньополітичних зв’язків, що використовується західними державами, монополіями і міжнародними економічними організаціями по відношенню до менш розвинутих держав, пропонуючи їм не вигідні конкурентні умови.

Німецький дослідник У. Бек зауважує: „Модернізація веде не лише до утворення централізованої державної влади, до концентрації капіталу і все більш витонченого переплетіння розподілу праці та ринкових відносин, до мобільності, масового споживання та інше, але і – ...до потрійної „індивідуалізації””: звільнення від історично обумовлених соціальних форм і

зв'язків у значенні традиційних обставин панування і забезпечення („аспект звільнення”), втраті традиційної стабільності з точки зору наявного знання, віри і прийнятих норм („аспект розчарування”) і – що нібито інвертує зміст поняття – до нового виду соціокультурної інтеграції („аспект контролю і реінтеграції”)” [12, с. 189].

Враховуючи багатоаспектність процесу модернізації, багатоваріантність, західні дослідники вказують не лише на наступність, а і на нову якість глобалізації. Звичайно, кожна із світових цивілізацій має власну ідеальну концепцію глобалізації, біля витоків якої знаходяться уявлення не лише про „євроцентризм” та „вестернізацію”, а й про „азіацентризм”, або „афроцентризм”. Слід враховувати, що в період боротьби двох світових систем процес модернізації не виключав варіативності на відміну від сучасності, коли модернізація перетворилась в американізацію, на думку, наприклад, З. Бжезинського [123], вважаючи таке явище природним і говорячи про вибір для США між глобальним домінуванням та глобальним лідерством, розглядаючи останнє, як більш прийнятне. З. Бжезинський веде мову про США як дійсно першу глобальну імперію в історії.

В свою чергу, С. Амін, Л. Бентон, Р. Гілпін, по-перше, у глобалізації бачать розповсюдження західного модернізму, а світову інтернаціоналізацію розглядають як другорядний продукт поширення американського світопорядку; по-друге, розуміють під глобалізацією уніфікацію життя на основі єдиних ліберальних цінностей шляхом запозичення основних соціальних цінностей розвинутих індустріальних держав тими, які стали на шлях демократичних перетворень. В цілому, модернізація ґрунтується на ідеології лібералізму з її основними характеристиками: вільний ринок та конкуренція в економіці, демократичні цінності та держава „нічний сторож” в політиці. Тому сучасна модернізація відображає логіку насамперед всесвітньої експансії капіталізму і має наслідком зростання нерівності серед членів світової системи. В даному значенні глобалізація ототожнюється вищеназваними дослідниками з вестернізацією і мова починає вестися про

взаємовідносини між цивілізаціями.

В реальному житті модернізація та глобалізація настільки переплелися, що сьогодні вони є ніби єдиним процесом соціальних трансформацій. Вважається, що „економічна глобалізація встановлює прямий зв'язок змін в просторі і часі з модернізацією моделей соціальної організації” [24, с. 63]. Глобалізація вносить свої корективи в класичну модель модернізаційного процесу, але й характер модернізації визначає становлення глобального світу. Будучи поняттям, яке використовують для аналізу процесу, який відбувається у всьому світі та стосується різних аспектів сучасного життя, глобалізація розглядається як теоретичне відображення ліберальної теорії модернізації. Виходячи з цього, в межах концепції модернізації можна виокремити такі основні підходи, які ґрунтуються на наступних тезах:

1. Глобалізація дорівнює процесу модернізації і є ширшою за вестернізацію (Е. Гідденс [145], Р. Робертсон [189], М. Олброу [110], У. Коннолі [131] та ін.);
2. Глобалізація є розширеною вестернізацією, а відтак – розповсюдженням західного капіталу, інститутів і цінностей (С. Амін [111], Л. Бентон [119]);
3. Глобалізація – це нова фаза західного імперіалізму (А. Каллінікос [125]).

Дійсно, коли глобалізацію починають розглядати як процес всесвітньої уніфікації, то найчастіше вона описується в термінах як нова форма економічного та культурного імперіалізму, як вестернізація або американізація, як новий колоніалізм. На нашу точку зору, не потрібно ототожнювати ні модернізацію з вестернізацією, ні глобалізацію з зазначеними процесами, незважаючи на спроби нав'язати західний спосіб мислення та модель однополярного світу. Більше того, ці процеси концептуалізуються в межах постмодерністської теорії, тому що перехід від модернізму до постмодернізму характеризується формуванням не моноцентричної моделі світового устрою, а глобальної, не обмеженої

західним світом. Так, на думку директора Інституту стратегічних досліджень Гарвардського університету С. Хантінгтона, „незахідні суспільства можуть підлягати модернізації, не відмовляючись від своїх власних культур і не приймаючи західних цінностей, інститутів і форм поведінки”. Він вважає, що „насправді модернізація посилює ці культури і приводить до зменшення сили Заходу. В значній мірі можна сказати, що світ становиться все більш сучасним і все менш західним” [156, с. 78].

Слід враховувати, що саме в західній політичній думці поширені концепції вестернізації або макдональдизації світу [186], згідно яких глобалізація розглядається з точки зору єдності світової спільноти на основі західних цінностей та форм поведінки, особливо американських. Спочатку концепція глобалізації виходила з розгляду її як наслідок вестернізації, але враховуючи комплексний характер глобалізаційного процесу, ще раз наголосимо на нетотожності названих процесів. „Вестернізація, – писав згадуваний вище С. Латуш, – явище універсальне через свій часовий характер і географічне охоплення... Модель технологічного суспільства зі всіма його атрибутами – від масового споживання до ліберальної демократії – в принципі легко відтворювана і внаслідок цього всезагальна” [163, с. 50-51].

Вестернізація створює світ, керований з єдиного центру (Заходу) і на основі єдиних принципів, а також визнається чіткий розподіл між „тими, хто веде” і „тими, кого ведуть”. Е. Гідденс наголошує, що не можна глобалізацію розуміти просто як вестернізацію, тому що цей процес має наслідком культурний плюралізм. Відповідно, Ш. Ейзенштадт на основі аналізу взаємодії культур давніх і сучасних цивілізацій зробив висновок про спільність світового культурного поля. На його точку зору, сучасні культури кристалізувалися шляхом відбору, а саме трансформації значної кількості традицій, цінностей, символів та інститутів як національних, так і запозичених у інших цивілізацій. На думку Ш. Ейзенштадта, ці процеси мають наслідком появу різноманітних варіантів модерності, проте не

приводять до появи однієї універсальної цивілізації. Виникає поняття „множинні модерні” [108, с. 14]. Можливість застосування різних модернізаційних моделей є джерелом появи великої кількості варіантів майбутнього розвитку, в тому числі різноманітних концепцій глобалізації.

Саме весь комплекс дій навколо намагань трактувати складні процеси глобалізації у власних вузькогоспичних інтересах породив різке неприйняття самого цього поняття навіть в колах інтелектуальної західної еліти. Так, професор університету м. Лідс (Великобританія) З. Бауман [117] вважає, що загалом концепція глобалізації була створена для того, „щоб замінити попередню концепцію „універсалізації” [6, с. 43]. Під „універсалізацією” в даному контексті розглядається спроба підвести наукову базу під ідею єдності всіх держав і народів світу на основі загальних стандартів політико-економічного устрою і поведінки.

Наголосимо, що глобалізація і відкритість кордонів сприяють не лише культурній взаємодії, їхньому діалогу, а і конфліктам різних культурних цінностей. Даний процес привносить як конструктивні, так і деструктивні елементи. На думку Ж.-Л. Амсела „універсалізація ніяк не перешкоджає прояву відмінностей, а є привілейованим способом їхнього вираження” [112, с. 49]. Разом з тим, А. де Сваан зазначає, що хоч яким є носій культури, збільшення кількості товарів і послуг можуть викликати зовсім не передбачувані наслідки – від їхнього сприйняття місцевими традиціями та звичаями до повного ігнорування. Тому не можна недооцінювати соціокультурний вимір глобалізації. Цей вчений вважає, що наслідком вживання вислову „глобалізація” є те, що „мається на увазі, що ми знаходимось перед анонімним і загальним процесом, благотворним для людства, а не те, що нас зтягають у справу, замислену окремими людьми” [200, с. 9].

З іншого боку, глобалізація є продовженням процесу інтернаціоналізації (універсалізації), але вже на новій стадії історичного розвитку. Якщо інтернаціоналізацію визначити як процес інтенсифікації

міжнародних зв'язків і обмінів, то глобалізація означає переростання цього процесу в становлення цілісного (інтегрального) світу, в межах якого окремі держави та регіони набувають характерних рис частин єдиного цілого. Отже, співвідношення понять „інтернаціоналізація” та „глобалізація” досліджується по-різному: наприклад, перша розглядається як фаза, що передувала глобалізації, або ж остання розуміється як одна із стадій інтернаціоналізації. Проте, на думку російського вченого Е. Азроянца [2], глобалізація – це мета історичного процесу; інтеграція і дезінтеграція – тенденції, які визначають її динаміку; інтернаціоналізація – сучасний етап глобалізації. З іншого боку, інтернаціоналізацією називають зростання системи економічних і політичних зв'язків на рівні національних інститутів, а також поширення в більшій кількості держав інститутів буржуазного суспільства. Тому в концепт „глобалізація” логічно включити як й інтенсифікацію процесів інтернаціоналізації в такій мірі, що ці процеси стають безпосередніми факторами змін соціальної організації на субнаціональному рівні, так і інтенсифікацію транснаціональних взаємодій. До цієї точки зору близька думка В. Коллонтая: „глобалізація – це корінна трансформація існуючих раніше процесів інтернаціоналізації господарського, культурного та політичного життя людства, їхнє різке прискорення і глибоке якісне перетворення” [58, с. 40]. Тобто глобалізація постає в деякій мірі „революцією” в процесі інтернаціоналізації всіх сфер життєдіяльності людини, яка може здійснити прорив у сфері створення механізмів глобального управління і світової влади.

Слід наголосити, що у франкомовній літературі близьким до поняття „глобалізація” вживається термін „мондіалізація” (monde – мир). Деякі науковці, наприклад П. Сенакленс [197], ототожнюють терміни, пояснюючи різні назви з точки зору наявності величезної кількості мовних конструкцій у світі. Інші за допомогою терміна „глобалізація” відображають зміни в світовому розвитку саме у економічній сфері, а терміном „мондіалізація” – єдність, синтез, тісні зв'язки культур, соціального життя людей. Д. Коляр

визначає п'ять фундаментальних концептів для характеристики сучасних змін: незалежність, взаємозалежність, транснаціоналізм, мондіалізація, глобалізація. Останній концепт пов'язаний з іншими і є „вищою і останньою стадією мондіалізації” [130, с. 50]. У французькому „Словнику мондіалізації” (2001 рік) за редакцією Паскаля Лорота мондіалізація розглядається як заключна стадія інтернаціоналізації, період планетарного розвитку без бар'єрів, відмінна від глобалізації тим, що не зачіпає державного суверенітету. Інтернаціоналізація постає як довготривалий історичний період.

Таким чином, інтернаціоналізація розглядається як більш ширше поняття, ніж мондіалізація та глобалізація, тому що, як уже зазначалось, її розуміють як посилення взаємозв'язків та взаємозалежності між національними економіками, політиками та культурами. Н. Косолапов визначає її як „історико-еволюційну підготовку глобалізації” [59, с. 72]. Він вважає, що явище інтернаціоналізації існує стільки ж, скільки існують міжнародні відносини, тоді як глобалізацію він обмежує другою половиною ХХ століття.

Отже, коли говориться про витoki глобалізації як процесу, явища, то сучасні політологи, економісти визначають її як завершальний етап процесу інтернаціоналізації міжнародної економічної діяльності. Але дискусії щодо початку означуваного процесу все-таки продовжуються, тому що, як уже зазначалось на початку розділу, що кожна наука вивчає названий процес у відповідності зі своїм об'єктом дослідження, витoki виникнення глобалізації розглядаються відповідно. Культурологи пов'язують появу цього явища з процесом вестернізації, економісти – транснаціоналізації фінансових ринків, політологи – поширення демократичних інститутів. Сучасні вчені почали розглядати глобалізацію як нове явище, характерне останньому десятиліттю ХХ століття, лише в кінці минулого століття.

Підсумовуючи викладене, наголошуємо, насамперед, що потрібно відрізнити сам процес глобалізації від концепцій та концептів даного

процесу, які використовуються, щоб його описати. Збільшення концепцій глобалізації створює поле для дослідження витоків концептуалізації світового розвитку. Визначаючи витoki концептуалізації глобалізації, західні дослідники розглядають її як продовження концепції модернізації, постмодернізму, вестернізації або макдональдизації світу, а вивчаючи витoki саме процесу, зазначимо, що глобалізація є продовженням процесу інтернаціоналізації (універсалізації), але вже на новій стадії історичного розвитку. Але, звичайно, потрібно зважати, з кута зору якої науки вивчається досліджуваний процес, явище, феномен, концепт. Враховуючи різні підходи щодо витоків концептуальності глобалізації, а також – щодо появи терміна, підсумуємо, що кожний з дослідників трактує це явище в залежності від власного світоглядного підходу.

1.2. Становлення західного концептуального поля глобалізації наприкінці ХХ століття

За своєю природою глобалістика – це міждисциплінарна наука. Сьогодні вже можна говорити не лише про формування загальних основ глобалістики, а досліджувати більш глибоко конкретні проблеми, наприклад, формування концептуального поля глобалізації в кінці ХХ століття. Те, що глобалізаційна проблематика домінує в засобах масової інформації та в наукових дискусіях, вказує, що глобалізація є одним із найбільш обговорюваних процесів сучасного світу. Існує багато концепцій та підходів щодо визначення вказаного поняття, тому що це всеохоплюючий процес і жодна країна не може уникнути його впливу на ті чи інші сфери суспільного життя, з яким не можна не рахуватись, що потребує глибоких фундаментальних досліджень.

Зауважимо, що посилення інтересу саме до даної сфери наукового знання, на думку професора університету Нью-Джерсі Й. Фергюсона,

пояснюється тим, що „кінець холодної війни і зростаючі темпи глобалізації всесвітньої економіки захопили більшість теоретиків знезацька” [95, с. 212]. Глобалістика в кінці ХХ століття виділяється в самостійну наукову дисципліну внаслідок появи потреби у вивченні процесів і проблем глобалізації в соціально-економічних та гуманітарних дослідженнях. Наукове осмислення новітніх тенденцій світових трансформувальних процесів, спричинених початком зламу біполярної системи в кінці 80-х – початку 90-х років, обумовлює потребу в аналізі становлення концептуального виміру глобалізації в кінці ХХ століття. Цим визначається важливість та актуальність цієї проблеми як об’єкта політологічного дослідження. Важливу роль починають відігравати соціальні замовлення світової спільноти на вивчення процесів, наслідків і загроз глобалізаційного розвитку і на пошук шляхів і механізмів управління процесами глобалізації.

Події кінця 80-х – початку 90-х років не лише зайняли відповідне місце у становленні сучасної історії, а й створили у свій час своєрідний стратегічний і геополітичний вакуум. За словами Д. Мейсона, існував „концептуальний вакуум” [167, с. 160]. На думку американського дослідника Е. Мічта, цей період можна назвати ще „вакуумом безпеки” [175, с. 54]. Отже, одним із актуальних завдань постає формування якісно нового суспільного ладу на основі демократичних принципів і норм, визначення темпів змін, розробка парадигми безпеки. Таким чином, кризи, що вибухнули в країнах з перехідною економікою, у 90-і роки ХХ століття, продемонстрували для світової спільноти, що можливості, які відкриваються глобалізацією не застраховані від небезпек, які пов’язані з нестійким рухом капіталу, а також із зростанням соціальних, економічних й екологічних загроз. Однак, це не є підставою відмовлятися від визначеного курсу.

У свою чергу, сучасні політологи звертають увагу на те, що динаміка глобалізації пов’язана з датами великих міжнародних подій, які стимулювали процеси глобалізації в кінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття. Це, передусім, конференція Європейських співтовариств в Люксембурзі в

1985 р., яка прийняла Європейський акт (набрав чинності в 1987 р.), що проголосив чотири свободи в міжнародному русі товарів, людей, послуг і капіталу. Далі, це конференція ГАТТ в Пунта-дель-Есте в 1986 р., що відкрила Уругвайський раунд переговорів (про зниження тарифів і інших обмежень в торгівлі). І нарешті, це возз'єднання Німеччини, ліквідація Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) і Організації Варшавського договору, остаточне виведення 15 лютого 1989 року радянських військ з Афганістану. Серед причин, що прискорили процеси глобалізації колишній міністр закордонних справ ФРН Х.-Д. Геншер надає важливе значення закінченню „холодної” війни і подоланню ідеологічних розбіжностей між Сходом і Заходом, які не лише розколювали Німеччину і Європу, але і торкалися так чи інакше й інших частин світу.

Основні події політичної історії 80-90-х років ХХ століття не можливо об'єктивно вивчити, не врахувавши таких тенденцій у світовому розвитку: посилення соціальної та етнічної напруги, реформа адміністративно-авторитарних інститутів, зміна у радянсько-американських відносинах, регіоналізація, і нарешті припинення „холодної війни”. Даючи своє пояснення означеному періоду політичної історії, Д. Мейсон наголошував: „Можливо комунізм ніколи не був великою загрозою для західних інтересів, як вважали під час „холодної війни”. Ну а після 1989 р., тим більше після 1991 року, ця загроза зникла повністю... Виник новий світ з новими можливостями і новими небезпеками” [167, р. 170].

У даному контексті варто зазначити, що американський дослідник С. Хантінгтон стверджував, що після того як комуністичний світ упав наприкінці 80-х років ХХ століття на перший план вийшли не соціальні, політичні чи економічні, а культурні розбіжності. Глобальна політика постає як політика цивілізацій, враховуючи, що основними гравцями міжнародних відносин виступають національні держави. Сучасний історичний період автор характеризує наявністю вже не трьох блоків часів „холодної війни” (США, СРСР, „бідний третій світ”), а дев'яти основних цивілізацій (західна,

латиноамериканська, африканська, ісламська, сіонська, індуїстська, православна, буддійська, японська). Таким чином, в новому світі суперництво наддержав змінилося зіткненням цивілізацій. А основні конфлікти, вважає дослідник, відбуватимуться між народами різної культурної ідентифікації, а не між соціальними класами.

Загалом наприкінці ХХ століття світ почав трансформуватись на нових, так званих глобалізаційних засадах. Але причини, що дали поштовх означеним подіям, та принципи нового суспільно-політичного ладу по-різному оцінюються науковцями. До речі, дослідники Дж. Голдгейер і М. Макфаул вважали, що „коллапс комунізму продовжує рухати світ до міжнародного порядку, який регулюється колективними діями великих держав швидше, ніж політикою балансу сил” і, що його омріяна стабільність „насправді ще під питанням” [151, с. 468].

Слід зауважити, що концептуалізація глобалізації у західних наукових колах демонструє залежність від реальних політичних процесів. Так, при біполярній структурі політичного світу, яка існувала до падіння комуністичної частини світу, ідеологічні стереотипи визначали принципи обґрунтування макросоціальних процесів, які осмислювались за допомогою дослідження глобальних проблем сучасності. В кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, з розпадом біполярного світу на зміну так званому „концептуальному вакууму” з’являється у вчених-глобалістів потреба сформулювати своє бачення подальшого розвитку міжнародних відносин. Таким чином, з початку 90-х років ХХ століття концепція глобалізації стає ключовою ідеєю світового розвитку і набуває різних інтерпретацій. В 1990 році побачив світ збірник статей „Глобальна культура” [150], в якому опубліковані праці таких науковців, як І. Валлерстайн, М. Арчер, Р. Робертсон, М. Фезерстоун, А. Аппадурі, Б. Тернер та інші. Відтоді починають з’являтися фундаментальні монографії про глобалізацію Л. Склера [198], Р. Робертсона [189], М. Уотерса [205], А. Аппадурі [113] та інших.

М. Фезерстоун і С. Лаш в збірнику статей „Глобальні сучасності” такий концептуальний сплеск пояснюють так: дискурс глобалізації виник як „наступник дебатів про сучасність (modernity) і постсучасність (postmodernity) у розумінні соціокультурних змін” [135, р. 1]. Виникнення „глобальної культури” представники цієї концепції пов’язують з основними змінами, трансформаціями і розвитком багатонаціональних ринків і корпорацій, засобів масових комунікацій, їх світових систем виробництва і збуту.

В зазначеному вище збірнику „Глобальна культура” [150] за редакцією М. Фезерстоуна А. Аппадурі в статті „Роз’єднання і різниця в глобальній культур-економіці” розкрив власні погляди на розуміння концепції глобалізації, які потім відобразив в 1996 році в його книзі „Сучасність в повний зріст: Культурні виміри глобалізації” [113]. Глобалізацію він розглядає як детериторіалізацію, в ході якої формується „глобальний культурний потік”. Локальне теж детериторіалізоване, як і глобальне. В цілому, А. Аппадурі досліджує п’ять видів простору, кожен з яких має ознаки глобалізації, п’ять видів „світового культурного потоку” (landscapes): 1) медіапростір (mediascape), який формує „єдність транснаціональних і навіть постнаціональних почуттів” [113, с. 8]; 2) етнопростір (ethnoscape), який формується рухом туристів, іммігрантів, біженців; 3) технопростір (technoscape) – поширення технологій; 4) фінансовий простір (finanscape) – потік капіталів; 5) ідеологічний простір (ideoscape) – ідеології і контрідєології, які народжуються внаслідок зустрічі західних цінностей епохи Просвітництва та „периферійних” культур [113, с. 33]. Існування цих просторів спричиняє послаблення територіальної, державної, національної прив’язаності людей. В межах цих потоків взаємодія людей має характер символічних обмінів.

Таким чином, в рамках вище описаної концепції локальне зображується як відображення етнокультурної ідентичності, релігійного фундаменталізму, суспільної солідарності, яка історично не передує

глобальному, а породжується тими ж потоками образів, які констатують глобальне. В концептуальній моделі А. Аппадурі глобальність та локальність постають як дві складові глобалізації, аналогічні структурній гомогенності та соціальній гетерогенності в концептуальній схемі Р. Робертсона.

У цьому зв'язку варто зазначити, що Р. Робертсон вважає, що у мультикультурних локальних співтовариствах категорії „міжнародні відносини”, „зіткнення цивілізацій”, „транснаціональна корпорація” є практичними категоріями взаємодії. Тобто локалізація глобальності покликана відобразити тенденцію становлення сучасного глобального суспільства саме „знизу”, а не „згори”, тобто через локальне – через взаємодію з представниками інших держав і культур на практиці, через включення у повсякденне життя цінностей локальних культур. В цьому значенні термін „глобальне” означає не лише „інтернаціональне”, а й „субнаціональне”, „транснаціональне”, „транскультурне”, і навіть „локальне” та „транслокальне” в теоретичній схемі вченого „структурна гомогенність+соціальна гетерогенність”, яка відображає єдність різнорідних світових тенденцій.

Р. Робертсон також вважає, що світ стає внаслідок глобалізації більш уніфікованим, а не інтегрованим та гармонійним. Це пов'язано з появою в середині XVIII ст. культурно гомогенних національних держав „Розповсюдження ідеї національного суспільства як форми інституціалізованого соцієталізму... була центральною для все більш швидкої за темпами глобалізації, яка почалася лише сотнею років раніше”, – зауважує дослідник [189, с. 78]. Проте це не означає, що глобалізація є певною силою, яка сприяє гомогенізації світу або перетворення його в однорідний простір, який погрожує національній ідентичності, локальним культурам та традиціям. Глобалізація визначається ним як сила, що сприяє також і збереженню та розвитку місцевих відмінностей, тобто зростання локальної гетерогенізації. Рух до уніфікованого світу, на думку Р. Робертсона, – є

процесом, що розпочався ще на ранніх етапах історії й на даний момент є невизначеним [190]. Тому людство потребує нових теоретичних концепцій для аналізу такого стану речей, враховуючи, що глобалізація діє за законами власної логіки.

Так, відомий американський політолог та політичний діяч, колишній радник з національної безпеки президента США, З. Бжезинський зауважував, що „є можливість, що глобальна система, яка виникає, не буде базуватись ні на американській гегемонії, ні на основі справжньої міжнародної гармонії” [122, с. 20]. Але все-таки, на його думку, факт формування нового світового порядку можливий, в якому закріпиться геостратегічний успіх Америки як „першої, єдиної і останньої істинно світової держави”, це може статися в найближчому майбутньому. Центральна роль США у вибудованій схемі так званого глобального співробітництва З. Бжезинського буде офіційно конституйована. Тому що єдиним супергравцем, на його думку, який визначає правила гри, є США, оскільки має перевагу не лише у військовій силі, економічному потенціалі, новітніх технологіях, а також в культурній привабливості.

Також причини появи нового концептуального виміру міжнародного порядку в своїх працях розглядав відомий політолог Дж. Ді Пальма. Виникнення концепцій пов'язувалося з політико-культурними змінами у Східній Європі, спрямованих на формування громадянського суспільства. Західна Європа для Східної, на думку вченого, була і залишиться в майбутньому „моделлю для соціоекономічного розвитку, альтернативного соціалізму” і „антитезою ... автократії” [133, с. 68]. Дж. Ді Пальма вважав, що „ми свідки одного з тих рідкісних моментів, коли народжується новий рух часу, коли народи і уряди переконуються, що речі можуть бути і повинні бути змінені” [133, с. 80]. Не можна не погодитись з даною думкою, тому що насправді в 1989 році у Східній Європі відбулися події, до яких ще довго звертатимуться науковці всіх країн. Відкрився шлях до формування нових концептуальних підходів, політологічних шкіл. Східноєвропейські процеси

не лише змінили долю окремих країн, а й систему поглядів на подальші шляхи суспільного розвитку. Вже зараз можна говорити про їхнє загальносвітове, глобальне значення. Таким чином, політичні події в східноєвропейському регіоні постали причиною інтенсифікації виникнення нових західних та вітчизняних теоретичних наукових шкіл.

Зауважимо, що системні дослідження світового розвитку, які розпочалися в західній науці в 60-70-х роках ХХ століття, мали наслідком появу в 80-90-ті роки дискусії про глобалізацію, в яких обговорювалось питання домінування глобального ринку в міжнародних економічних відносинах, „стирання” національних економічних кордонів. Але слід враховувати, що прибічники парадигми світової системи згодом заперечували застосування терміну „глобалізація”, розглядаючи його як перехідне поняття [109; 203]. Критикуючи дискурс глобалізації, І. Валлерстайн вважав, що „цей дискурс є в дійсності величезною псевдоінтерпретацією (misreading) сучасної реальності – обманом, який нав’язаний нам владними групами, і навіть гірше, обманом, який ми самі собі нав’язали, найчастіше від відчаю” [203, с. 250]. І. Валлерстайн пропонує розглядати сучасні зміни як перехід (transition) капіталістичної світ-системи у фазу кризи, початок якої спостерігаємо в 1967–1973 рр. Але в 90-ті роки ХХ століття поняття „глобалізація” стає невід’ємною частиною політичного, економічного, культурологічного, екологічного та інших дискурсів. Г. Ерлер в книзі „Глобальна монополія” стверджує: „Захід СРСР був епохальною подією. Після падіння Східного Риму відсутня духовно-політична альтернатива. Під гаслом глобалізації нічим не скований капіталізм аранжує знамення часу” [4, с. 186]. Таким чином, в кінці ХХ століття відбувається нова хвиля змін в глобальному геополітичному просторі.

Причини виникнення нових концепцій, але вже з іншої позиції розглядав колишній держсекретар США Г. Кіссінджер, який вважав, що глобалізація – це просто інша назва представництва інтересів США у світі. В деякій мірі можна погодитись з цією точкою зору, враховуючи особливо

геополітичний вимір перехідного періоду від біполярного до однополярного світу, а саме: ряду подій кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття, пов'язаних не лише з радянсько-американськими відносинами, а й відносинами східноєвропейських країн між собою та з Радянським Союзом, об'єднання Німеччини, зниження ролі Організації Варшавського Договору, скорочення саме радянських озброєнь. Таким чином, Г. Кіссінджер застерігає: „Без будь-якої концепції нової Європи існує велика загроза сповзання у вир криз, контролювати які провідні країни вже не можуть” [57, с. 24]. Загалом, у своїй праці „Дипломатія” [56] він стверджує, що ніколи ще новий світовий порядок не створювався в таких глобальних масштабах і на основі великої кількості різноманітних концепцій, а також який би поєднував одночасно характеристики історичних систем рівноваги сил із загальносвітовим демократичним мисленням, до того ж на основі сучасних технологій. Міжнародну систему ХХІ століття охарактеризував процесами фрагментації та глобалізації.

В умовах сучасної інформаційної революції переваги „м'якої сили” США, вважають вчені Дж. Най та У. Оуенс, можуть бути використані для остаточного становлення демократичної системи в інших країнах світу, для попередження регіональних конфліктів, для протидії новим загрозам глобального масштабу. Разом з тим, у статті [177] підкреслено концептуальні проблеми осмислення міжнародної інформаційної безпеки: 1) психологічний стереотип політичних, ділових та військових сил і коаліцій, що не дозволяє якісно оцінити роль інформації як сили, оскільки такі традиційні фактори, як військовий потенціал, чисельність населення, енергетичні ресурси, розмір території та наявність природних запасів копалин домінують у дискусіях про баланси сил; 2) нерозуміння природи інформації, наслідків інформаційної інтеграції та системних зв'язків інформаційної складової з іншими військовими, політичними, економічними, соціальними складовими, що утворюють міць держави і суспільства; 3) усвідомлення у США та інших розвинутих країнах стратегічної ролі міжнародної інформаційної безпеки та

наслідків застосування інформаційних озброєнь для існування цивілізації.

У свою чергу, професор Єльського університету Дж. Л. Геддіс акцентував увагу на появі нового підходу до міжнародних відносин, який виокремився завдяки тому, що навіть американський консерватизм проголосив повернення до колективного інтересу, який спрямований на співробітництво Сходу і Заходу, так „несхожого на старе суперництво між тоталітаризмом і демократією, хоч нова геополітична картографія не забезпечує негативної очевидної відповіді на запитання, які з цих нових процесів можуть найбільше загрожувати майбутнім інтересам безпеки США” [140, с. 108]. Тому появу нового концептуального виміру глобального розвитку Дж. Л. Геддіс пов’язує зі створенням міжнародного порядку, в якому саме колективна безпека стала б нормою. Концепція колективного контролю над глобалізацією, яка знаходить все більш широке визнання, не визначається лише на традиційному міждержавному рівні, а орієнтується на різних суб’єктів міжнародних відносин, включаючи позаетатистські. Крім того, слід зауважити, що, будучи прихильником нових змін, що відбулися у Східній Європі, Дж. Л. Геддіс відзначав, що слід „керуватися здоровим скептицизмом щодо інтеграції” [140, с. 122], іншими словами скептицизм як відстоювання національних інтересів Америки та пошук шляхів адаптації до нового світового порядку.

Таким чином, саме на межі 1980-1990-х років розробляються перші концептуальні конструкції глобалізації, в яких основна увага звертається на теоретичне обґрунтування глобальних феноменів. Дослідник глобалізаційних процесів Дж. Розенау створює концепцію з врахуванням особливостей міжнародної політики. Він підкреслює відмінність між поняттями „глобалізація” і „глобалізм”, „універсалізм”, „складна взаємозалежність” [196]. На його думку, процеси глобалізації відрізняються тим, що вони не враховують територіальних та юридичних бар’єрів. Науковець розглядає дві арени міжнародної політики: 1) суспільство держав, у якому певна роль належить дипломатії, національній владі; 2) світ транснаціональної

субполітики з різними організаціями. Дж. Розенау визначає, що будь-яка система взаємодій, яка необмежено поширюється і здатна легко подолати національні юрисдикції, розглядається як глобалізація. Міжнародну політику він називає поліцентричною, характерними рисами якої є: співпраця, конкуренція транснаціональних організацій; виникнення транснаціональних „спільностей”, що мають єдині релігійні цінності, спільні знання, політичні орієнтації, стилі життя; діалог у фінансовій сфері між транснаціональними структурами.

Одними з перших детально розроблених теоретичних моделей глобалізації, які були створені на початку 1990-х років, вважаються робота Е. Гідденса „Наслідки сучасності” [144] і робота Л. Склера „Соціологія глобальної системи” [198]. Глобалізація Е. Гідденсом визначається як „інтенсифікація світових соціальних відносин”, які пов’язують різні місцевості таким чином, що на локальні події впливають віддалені події [30, с. 111]. Е. Гідденс розглядає глобалізацію як пряме продовження модернізації, вважаючи, що сучасний світ вже не може без неї. Вчений визначає глобалізацію на основі чотирьох параметрів: 1) система національних держав; 2) світовий воєнний порядок; 3) міжнародний поділ праці; 4) виникнення світової капіталістичної економіки. Все це він розглядає як наслідок сучасності, що переходить у постсучасність, яка виникає в результаті взаємодії глобальних тенденцій і локальних феноменів.

Британський соціолог, автор популярної на Заході монографії „Соціологія глобальної системи” Л. Склер робить наголос на тому, що „тріумф” капіталізму в 1990-х роках на перший погляд підтверджує, що прихильники капіталістичної системи досягли великого успіху на всіх рівнях, опозиційні рухи зазнають масової поразки, тоді як вагомим досягненням профспілкових та інших соціальних рухів останнім часом в багатьох країнах дають надію на можливість більш широкого опору глобальному капіталізму. Але найбільш актуальним процесом є формування системи транснаціональних практик, які характеризуються наявністю міжнародних по

своїй природі суб'єктів і прозорості кордонів. Означені практики пронизують такі сфери життєдіяльності людини, як: економічна, політична та культурна.

В умовах глобального капіталізму транснаціональні практики визначаються наступними інститутами: 1) транснаціональна економічна практика – ТНК; 2) транснаціональна політична практика – транснаціональним капіталістичним класом; 3) транснаціональна культурно-ідеологічна практика – культурою та ідеологією конс'юмеризму. Проте, на думку Л. Склера, „найважливішою глобальною силою нині є капіталістична система, яка спирається на неоднорідний капіталістичний клас, який, під будь-яким сумнівом, диктує транснаціональну капіталістичну практику, і є важливою та єдиною силою в боротьбі за основний вплив на політичну та культурно-ідеологічну практики” [198, с. 8].

Транснаціональний капіталістичний клас створює таке політичне середовище, щоб продукція однієї країни знаходила ринки збуту в інших країнах, враховуючи, звичайно, як зазначає цей вчений, що сучасна глобальна система асиметрична, тобто найбільш важливі економічні, політичні та культурно-ідеологічні блага є власністю невеликих груп у відносно малій кількості держав або контролюються останніми. „Теорія глобальної системи обертається навколо сприйнятої глобальним капіталізмом необхідності в непереривному збільшенні виробництва і міжнародної торгівлі, а також необхідності гарантувати політичні умови для того, щоб це відбувалося без перешкод у всьому світі, і створювати потреби і бажання у людей споживати всю продукцію, доступну для них на постійній основі” [198, с. 67].

Л. Склер зазначає, що сучасний транснаціональний капіталістичний клас – це міжнародна управлінська буржуазія, до якої належать: підприємницька еліта, керівні державні функціонери, відомі політики та професійні постачальники культури та ідеології конс'юмеризму. Вони всі є: 1) носіями більш глобального, ніж локального бачення майбутнього; 2) вихідці з різних країн, які бачать себе „громадянами світу”; 3) представниками схожого стилю життя, пов'язаного із споживанням товарів розкоші. На думку вченого,

транснаціонально-корпоративний контроль над капіталами і ресурсами в кінці ХХ століття майже закінчений. Транснаціональний капіталістичний клас здійснює пряме управління через національні буржуазні або соціал-демократичні партії в капіталістичних державах, а в некапіталістичних – опосередковано за допомогою державних інститутів. „Основна сила глобальної капіталістичної гегемонії, – зазначає дослідник, – полягає в тому, що капіталізм безперервно працює і працює дуже напружено, щоб переконати людей в тому, що ця система є природною, справедливою і принципово кращою, ніж будь-яка інша реалістична альтернатива” [198, с. 98]. Тому ТНК і докладають максимум зусиль, щоб отримати контроль над глобальними ресурсами.

На думку Л. Склера, наслідком експансії ТНК є розподіл локальних структур на „традиційні” і „модернізовані”. „В термінах економічної логіки традиційні підприємства можуть задовольнити потреби і запити місцевих споживачів. Водночас, в термінах політичної (транснаціональної) логіки традиційне підприємство сприймається як неефективне внаслідок його недостатньої міжнародної конкурентоспроможності” [198, с. 75]. Отже, згідно теорій Е. Гідденса і Л. Склера, глобалізація представлена як процес реформування різних інституційних сфер, які загалом постають як сформована глобальна система взаємозв'язків; як певний соціально-політичний устрій.

Слід зауважити, що існує скептична думка щодо концепції глобалізації як глобального феномена змін. Зокрема, Р. Буайє вважає, що нові оригінальні феномени в економіці 1980-1990-х років не вміщуються в поняття однопланетарності. Але все ж таки більшість вчених пов'язують процес глобалізації з всеохоплюючою, взаємопов'язаною системою змін у всіх сферах суспільного життя. В свою чергу, російський вчений В. Л. Іноземцев [50] до помилок сучасних концепцій глобалізації відносить такі: 1) серйозна переоцінка сучасного стану означеного процесу, не враховуючи, що взаємодія між окремими регіонами чи великими міжнародними компаніями не охоплює всі частини світу в однаковій мірі; 2) ігнорування впливів

глобалізації на соціальну стабільність в розвинених країнах; 3) невідповідність концепцій глобалізації факту, що світова система має в основі культурну і соціальну сумісність народів, як її складових, і мати центральні політичні інститути. Науковець підкреслює, що поняття глобалізації досі не має однозначного визначення, відповідно до цього деякі дослідники велику увагу приділяють кількісним змінам у сучасному світі.

В свою чергу, в монографії сучасного французького політолога П. Манента „Світ поза політикою?” [165] розглядається глобалізація як процес, що знищує ті природні кордони в світобаченні людини, які необхідні їй для ефективного створення предметів торгівлі. Глобалізація веде до стандартизації і в підсумку – до зниження якості товарів та людського стимулу до удосконалення виробництва. Тоді як інший відомий французький політолог-міжнародник, соціолог Ф. Моро-Дефарж визначає: „Глобалізація, поняття економічного порядку, присутня всюди з 80-х років, пронизує дії всіх акторів міжнародного театру (держави, але також і підприємства, індивідууми, організації), які змушені розмірковувати на глобальному рівні, тобто на рівні цілої планети. Їх зумовлюють: потреба в більш широких ринках, продукція і послуги, які потребують серйозних вкладів і піддаються швидкому старінню, розширення змагання, оскільки індустріальний і торговельний світ не обмежується Заходом, але розповсюджується до морської Азії; збільшення течій, граючих простором і часом (капітали, інформація; поява так званих світових ставок, стримування яких потребує згоди якщо не всіх людей, то меншою мірою основних держав (наприклад, проблеми нерозповсюдження ядерної зброї, навколишнього середовища)” [69, с. 71].

Зауважимо, що один із відомих дослідників глобалізації, професор Масачусетського технологічного інституту Л. Туроу у своїй книзі „Фортуна сприяє сміливим” відмовляється від поширеної в 90-ті роки оцінки глобалізації як в цілому позитивного процесу, який вимагає лише корекції окремих негативних її елементів. Він стверджує, що вплив глобалізації на хід

світового розвитку ще достатньо невизначений, що чи „є глобалізація інструментом удосконалення людства, залежить від того, який тип глобальної економіки ми створюємо” [201, с. 24]. Незважаючи на те, що глобальна економіка формується частково як реакція на дії сил, непередбачених, які знаходяться поза нашим контролем, на думку вченого, врешті вона залишиться в більшій мірі соціальним процесом, ніж геополітичним. Крім того, Л. Туроу застерігає від занадто оптимістичних очікувань, оскільки глобалізація має як позитивні, так і негативні сторони. Також автор не передбачає можливої зміни „лідера” глобалізаційних процесів, яким, на його думку, протягом тривалого періоду залишатиметься Америка (незважаючи на високу оцінку європейських успіхів, Л. Туроу однозначно відносить Європу не до actors, а до reactors глобалізації).

Слід також зазначити, що 1980-1990-ті роки були періодом триумфу неоліберальних ринкових ідей, якому сприяли такі процеси, як: інформаційна революція, поява і розвиток транснаціональних компаній (ТНК), зростання темпів міжнародної торгівлі, а також розпад СРСР, що символізувало перемогу цінностей економічного лібералізму. Прискорились процеси глобальної інтеграції, що вилилось у формування поняття та концептуального поля дослідження глобалізації, а з кінця 1980-х – початку 1990-х років утвердилось як домінуюча тенденція світового розвитку. Починаючи з початку 1990-х років, після закінчення „холодної війни”, на основі роздумів про майбутнє людства кількість публікацій в ЗМІ та книг, присвячених процесу глобалізації, з кожним роком значно зростає. Іншими словами, глобалізація стає визначальним фактором світового розвитку і міжнародних відносин, прийшовши на зміну протистоянню капіталізму та соціалізму.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити:

- 1) протягом періоду кінця 1980 – початку 1990-х років відбулося становлення теоретичного поля глобалізації, що встановили концептуальну межу між конкуруючими формами дискурсу: дискурсом світової системи та

дискурсом глобалізації;

2) поштовхом до формування концептуального виміру глобалізації стали суспільно-політичні зміни, такі як припинення „холодної війни”, розпад біполярного світу, східноєвропейські революції, а насамперед – наявність певного „концептуального вакууму” і потреби в його заповненні;

3) коло дослідників проблем глобалізації досить широкий і не обмежується лише вищеназваними науковцями;

4) дискусії щодо названого процесу продовжуються, і не лише навколо питання початку глобалізації, її наслідків, характерних ознак, а й через тлумачення цього феномену з точки зору економічного, політичного, соціологічного, культурологічного підходів. Це пояснюється тим, що концепція глобалізації отримала широке розповсюдження і є актуальною науковою проблемою, враховуючи, що в понятійному апараті сучасних суспільних наук немає універсального визначення даного явища.

Тому зазначимо, посиляючись на думку британського вченого Е. Гідденса, що в найширшому розумінні суперечливе поняття глобалізації, яке поширилося в суспільному дискурсі з початку 1990-х років, позначає новітні тенденції та процеси інтенсифікації й розширення взаємозв'язків та суспільних відносин у планетарному масштабі.

1.3. Типологія сучасних концепцій глобалізації

Враховуючи, що глобалізація з початку 1990-х років стає визначаючим фактором світового розвитку, наголошуємо, що різні концепції у визначенні її змісту відображають методологічну позицію їхніх авторів. Типологія західних концепцій глобалізації – це класифікація груп концепцій даного процесу за спільними для них ознаками, які визначають їхню сутнісну характеристику. Західною глобалістикою сформульовані класифікації концепцій за різними критеріями.

За критерієм революційності глобалізаційних змін виділяються три наукові підходи: гіперглобалісти, трансформаціоналісти та скептики, або ж відповідно революційні глобалісти, еволюційні глобалісти та скептики. Кожен з цих підходів дає власну концептуальну оцінку глобалізації.

Гіперглобалісти, починаючи з Р. Кеохейна і Дж. Ная, зазначали, що глобалізація – це насамперед зростання мереж взаємозалежності економічних, політичних взаємозв'язків, які виключають конфліктність великих держав. Гіперглобалісти, наприклад К. Омае [179], вважають, що глобалізація є новою епохою, для якої характерне збільшення впливу фірм, ринків, та подальше зменшення ролі держави, тобто всі процеси в сучасному світі підкорені глобальним ринковим простором. Люди залежать від порядків, пануючих на світовому ринку. „Традиційні національні держави стають неприродними і навіть неможливими комерційними одиницями світової економіки” [180, с. 5].

Представники означеного напрямку наголошують на пріоритетність виникнення єдиного світового ринку і законів економічної конкуренції, враховуючи, що процес глобалізації призводить до процесу денаціоналізації економіки шляхом створення транснаціональної сітки виробництва, торгівлі та фінансів. Слід звернути увагу, що в основі ідей гіперглобалістів лежить неоліберальна доктрина, коли глобалізація розглядається як різновид інтернаціоналізації економічного, політичного та культурного життя людства, якому характерне ігнорування наявних національних утворень, культурно-цивілізаційних та природничо-екологічних факторів.

Впливовим представником гіперглобалізаційного підходу є американський дослідник Т. Фрідман [138], який стверджував, що глобалізація – це нова система, яка замінила „систему холодної війни”. Не всі держави належать до даної системи, але всі повинні адаптуватися до її викликів. На його думку, політичний і економічний вибір більшості урядів рідко обмежується тим, що в світі існує одна держава-лідер і панує капіталізм.

Гіперглобалісти розглядають глобалізацію насамперед як економічне явище, яке породжує нові суспільні інститути, що потіснять національні держави на світовому просторі. Таким чином, виникнення глобального економічного простору, на думку М. Олброу [110], К. Омае [179; 180], зумовлює зародження всесвітніх інститутів управління та злиття різноманітних культур, появу нового світового порядку, що пророкує кінець впливу національних держав. Держави підпорядковуються вказівкам світового ринку. Водночас, головна функція урядів полягає в управлінні соціальними наслідками глобалізації або тими, хто „опинившись позаду, намагається не стільки отримати шанс рухатися вперед, скільки утримувати інших” [180, с. 64]. Глобалізацію, врешті-решт, пов’язують з поляризацією між переможцями і переможеними в сфері глобальної економіки.

На думку гіперглобалістів, економічна і політична влада денационалізується. Так К. Омае вважає, що національні держави все в більшій мірі стають „різновидом перехідної організації для управління економічними процесами” [180, с. 49]. Але врешті-решт всі гіперглобалісти розглядають глобалізацію, як явище, що означає фундаментальну перебудову „структури людської дії” [180, с. 85], джерело майбутнього процвітання, шлях підвищення життєвого рівня, соціальної стабільності, політичної значимості.

Представники трансформаціоналістського підходу (Дж. Розенау [196], Е. Гідденс [144], М. Кастельс [126; 128; 129] та ін.) досліджують глобалізацію насамперед як історично безпрецедентне явище, як головну рушійну силу соціальних, політичних та економічних змін, що відображають форму сучасного світового порядку. Вони вважають, що держави та суспільства повинні адаптуватися до проявів нестабільності в світі, в якому вже не існує поділу між зовнішньою та внутрішньою політикою, міжнародними та локальними проблемами. На думку Дж. Розенау, утворюється новий політичний, економічний, соціальний простір, в межах якого вирішуються справи держав, суспільств, спільнот, людей, враховуючи, що глобалізація

зображується як трансформуюча сила, відповідальна за наявні зміни.

Слід наголосити, що трансформаціоналісти, на відміну від гіперглобалістів, стверджують про непередбачуваність існуючих змін, тобто не вказують напрям глобалізації, шлях її розвитку. Представники трансформаційного підходу розглядають глобалізацію як довготривалий історичний процес, наповнений протиріччями та змінами, і в той же час сучасні зразки економічних, політичних, екологічних, та культурних перетворень історично безпрецедентні. Якщо для гіперглобалістів новими полюсами стають „переможці” і „переможені” в світовому економічному процесі, то трансформаціоналісти вважають, що деякі держави міцно займуть місце в центрі світового розвитку, а інші виконуватимуть другорядні ролі. Проте буде побудована нова трьохярусна суспільна ієрархічна структура, представлена в кожному великому місті такими соціальними прошарками як еліта, електорат та маргінали.

На думку трансформаціоналістів, поділ на Північ та Південь, „перший” та „третій” світи не доречний в наш час, тому що глобалізація створює нові ієрархії, детериторіалізує економічну активність. М. Кастельс наголошує, що глобалізація впливає на національну економіку таким чином, що національний економічний простір не співпадає з територіальними межами держави. Але, на відміну від гіперглобалістів, представники трансформаціоналістського підходу не розглядають кінець держави-нації як інституту, а вважають, що функції і повноваження національних урядів зміняться, а також паралельно національному суверенітету буде збільшуватися число та роль міжнародних організацій. Таким чином, глобалізація асоціюється з трансформацією (що і дало назву означеному підходу), або втратою зв'язку між суверенітетом, територіальністю та державною владою.

Трансформаціоналісти наголошують, що глобалізація пов'язана з виникненням транснаціональних корпорацій, інтернаціональних органів регулювання, тобто не територіальних форм економічної і політичної

організації в глобальній сфері. Так, на думку Дж. Розенау, національні держави вже не є єдиними центрами влади в світі, їхній вплив змінюється.

Представники скептичного підходу, до яких належать П. Гірт і Г. Томпсон [32], стверджують, що глобалізація – це міф. Вони, порівнюючи світові потоки товарів, інвестицій і робочої сили в XIX столітті з сучасністю, вважають, що досягнутий нині рівень економічної інтеграції нижчий, а отже, ступінь сучасної глобалізації перевищений. Більшість скептиків переконані, що наявні зміни підтверджують лише те, що на економічну активність впливають процеси регіоналізації, оскільки головними центрами світової економіки є Північна Америка, Європа та Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Проте нерівність між Північчю та Півднем не зникає, тому що, на думку скептиків, інвестиційні потоки концентруються в розвинутих капіталістичних державах та регіонах. Вони розглядають глобалізацію і регіоналізацію як дві протилежні тенденції.

Представники скептичного підходу заперечують ідею зменшення ролі національних держав на міжнародній арені. Вони взагалі критично розглядають погляди гіперглобалістів і намагаються розвіяти міфи, створені навколо глобалізації.

Проте, жодна з трьох шкіл не відображає єдиної цілісної позиції. Наприклад, серед глобалістів неоліберальні тлумачення глобалізації висловлюються паралельно з марксистськими. Серед скептиків мають власне бачення глобалізації як радикали, так і консерватори.

З точки зору культурно-цивілізаційного підходу, в дослідженні глобалізаційних процесів і міжнародних відносин виокремлюються такі основні напрямки:

1. західний або євроатлантичний, представлений, насамперед, американською та європейською школами, які ґрунтуються переважно на неолібералізмі, а глобалізація розглядається переважно як позитивне явище;

2. євразійський, в межах якого відношення до глобалізації суперечливе, від її визнання до повного неприйняття;

3. східний, для якого характерні погляди, що поєднують позитивне відношення до глобалізації та гостру критику явищ та подій, які можуть підірвати традиційний спосіб життя;

4. ісламський, в межах якого глобалізацію розглядають як джерело загрози власним цінностям, переконанням і навіть незалежності.

У цьому зв'язку було б логічним звернути увагу на існування вітчизняної центристської концепції глобалізації, представлені українським науковцем В. Бебиком [10], який досліджує формування глобальної держави та глобального громадянського суспільства на основі врахування тисячолітнього досвіду, накопиченого українською цивілізацією. Кожний з цих означених напрямів має свою специфіку і характерну відмінність, що визначається, в першу чергу, сукупністю світоглядних принципів, ціннісних установок, існуючих традицій.

Необхідно зауважити, що у монографії „Глобалізація і сучасний міжнародний процес” [35] зазначається, що вітчизняними аналітиками глобалізація міжнародних відносин розглядається з різних точок зору. Деякі науковці аналізують визначений процес з позицій поміркованого критицизму (Ю. Пахомов, О. Білорус, Ю. Павленко, В. Будкін, О. Скаленко, С. Фомін, С. Біляцький, В.Дергачов, І. Оніщенко, С. Сіденко, О. Шморгун), інші – з концептуально-нейтральних позицій (Є. Камінський, Б. Канцелярук, С. Рябов, О. Горенко, М. Мартинов, О. Дергачов, А. Сушко, О. Зернецька, С. Толстов, В. Шахов, В. Мадісон, В. Розумюк, С. Кононенко), треті позитивно сприймають процес глобалізації (Г. Перепелиця, С. Віднянський, А. Кудряченко, О. Бодрук, Б. Парахонський, І. Піляєв, Т. Перга, І. Коваль, О. Брусиловська, В. Новицький, С. Шергін, М. Шепелев, В. Манжола, В. Копійка, М. Ожеван, Л. Чекаленко, С. Федуняк, С. Юрченко) [35, с. 49].

Вітчизняний науковець В. Дударьов в рамках українських глобалізаційних досліджень виокремлює такі напрямки: економістський, консервативно-цивілізаційний, протестно-антиглобалізаційний, атлантисько-прагмативістський, синергетико-альтернативістський, конструктивістський

методологічний підхід „світового суспільства” [46, с. 11-12]. Інший український вчений С. Шергін зазначає, що „в понятійному апараті суспільних наук немає універсального визначення даного явища, тому його трактують залежно від світоглядного підходу тих дослідників, які представляють окремі наукові школи” [104, с. 28]. В цьому контексті наводимо приклад:

1. Представники реалістичної парадигми розглядають глобалізацію як процес поширення гегемонії однієї наддержави. В сценарії майбутнього головні ролі належатимуть сильним державам, міць яких лише зростатиме внаслідок економічної інтеграції. Проте дискусія ведеться з питання лідерства: Захід чи Схід.

2. Неоліберали головну увагу звертають на взаємодію національних економік, інтернаціоналізацію фінансів, посилення ролі ТНК у світовій економіці.

3. Неомарксистичні виходять з того, що сучасна глобалізація є процесом закріплення економічної нерівності, розшарування країн світу на бідних і багатих; яка ототожнюється з вестернізацією.

4. Постмодерністи трактують її „як сучасний прояв диференціації та індивідуалізації соціальних суб’єктів міжнародних відносин” [104, с. 29].

Проте жодна з вищеназваних інтелектуальних шкіл у соціально-політичних дослідженнях не має узгодженого розуміння перспектив розвитку глобалізації. Тому, враховуючи, появу великої кількості теорій глобалізації в останні роки, співробітник Пітсбурзького університету (США) Р. Робертсон і викладач Національного університету Сінгапуру Х. Хонкер виділяють чотири типи дискурсу глобалізації [187]:

1. До регіональних, або цивілізаційних, автори відносять ті дискурси, в яких поняттю „глобалізація” належить другорядна роль. Як приклад, наводиться прагнення країн Африки, Азії і Латинської Америки розробити власну оригінальну програму вивчення соціальної науки, яка б насамперед враховувала конкретні цивілізаційні особливості і протистояла західним,

американським спробам нав'язати свій універсальний дискурс. Прикладом також можна назвати позицію французьких вчених, які використовують поняття „мондіалізація”.

2. Ідеологічні дискурси глобалізації виступають за або проти даного процесу. Ліві стверджують, що глобалізація веде до панування таких міжнародних організацій, як МВФ і ВТО. Праві, у свою чергу, поділяються на дві групи: перша об'єднує націоналістів всіх держав, які вбачають в глобалізації загрозу національному суверенітету та існуванню держав, а тому це уособлення світового зла; друга група, навпаки, розглядає глобалізацію як процес становлення нової глобальної капіталістичної економіки.

3. Дискурси глобалізації, які стосуються статевих відмінностей. Характерні для західних держав і пов'язані з рухом феміністок, які розглядають даний процес як прояв панування чоловіків.

4. В дисциплінарних дискурсах спостерігається тенденція розгляду процесу глобалізації в межах однієї конкретної дисципліни. Тобто, можемо класифікувати концепції глобалізації відповідно до галузей знань, в межах яких досліджується дане явище. Таким чином, виділимо: політологічні, економічні, культурологічні, соціологічні, історичні, міждисциплінарні концепції глобалізації.

Політологічний підхід до визначення глобалізації розглядає її як процес реструктуризації та якісного розвитку міжнародного середовища, формування певного світового порядку. Враховуючи це, варто розглядати і проблеми становлення концепцій нового світового порядку, які можна класифікувати відповідно до однополюсної, біполярної і багатопольюсної конфігурацій побудови глобальної суспільної системи планети. В сучасному світі в основі сутності біполярності після закінчення „холодної війни” і розпаду СРСР покладаються відносини між „багатою Північчю” і „бідним Півднем”. Концепції однополярного або уніполярного світу (З. Бжезинський [122; 124], Ч. Краутхаммер [161]) обґрунтовують об'єктивний і закономірний рух від багатопольярності через біполярність до однополярності, яка і

розглядається як неминучий наслідок глобалізації, умова виживання в глобальному світі. На думку американського політолога Ч. Краутхаммера, „найразючішою ознакою світу після „холодної війни” стала його однополярність... З прийдешніми поколіннями, можливо, і виникнуть великі держави, рівні Сполученим Штатам. Але не тепер. Не в ці десятиліття. Ми переживаємо момент однополярності” [161, с. 23-24].

В класифікації концептуальних схем, в межах яких розкриваються тенденції сучасної політичної динаміки, можемо виділити два типи: 1) світ як гомогенний і універсальний простір; 2) світ як гетерогенна структура, яка породжує різноманітні протистояння. Враховуючи, що названі два типи проявляються переважно одночасно, слід звернути увагу на дуалістичність процесу глобалізації. На думку західних вчених, політична глобалізація – це процес поширення таких цінностей, як: пріоритет прав людини, розподіл влад, парламентаризм тощо.

Тут варто звернути увагу на дослідження відомого вітчизняного вченого О. Картунова, який є автором етнополітичної концепції глобалізації. На його думку, „етнополітична глобалізація – це історичний об’єктивний процес розповсюдження по всій земній кулі етнічних, національних та етнополітичних ідей і концепцій, піднесення етнічного ренесансу, посилення політизації етнічності, вибуху націоналізму та етніцизму, поглиблення етнополітичної дезінтеграції та інтеграції тощо” [53].

В економічних концепціях глобалізації обґрунтовується названий процес з точки зору розвитку світових ринків товарів, послуг, капіталу; розширення економічної активності за межі національних політичних кордонів, становлення нової глобальної капіталістичної економіки. Капітал транснаціональних компаній на користь собі, не зважаючи на інтереси і потреби людства в цілому, визначає темпи і спрямованість розвитку окремих держав та регіонів. Відповідно він закріплює характер міжнародного поділу праці і, тим самим, штучно забезпечує зростання економічної нерівності між групою передових в інформаційно-технологічному відношенні і відстаючих,

залежних від неї держав.

Зауважимо, що політико-економічні концепції включають різні напрямки дослідження вчених. Так, представники першого концептуального напрямку розглядають поняття „глобалізація” як лише ідеологічна конструкція, новий соціальний міф. Зокрема, відомий польський економіст Л. Бальцерович вважає, що розмови про глобалізацію створюють враження, що настає щось нове [9]. Хоча, на думку представників даного напрямку, спостерігаються в цілому слабкі зміни, спричинені розвитком капіталістичної економіки. Ідея всеохоплюючих змін всіх сторін життя людства під впливом світової тенденції до взаємозалежності і відкритості не має підґрунтя. До того ж держави-нації виступають і виступатимуть регуляторами національних економік.

Представники другого концептуального напрямку [137; 180] в межах політико-економічної концепції глобалізації вважають, що національні держави слабшають, створюється єдиний економічний простір, в межах якого транснаціональний капітал впливає на національні економіки. На їхню думку, найважливіші рішення ухвалюватимуть транснаціональні корпорації, а відносини регулюватимуться „правом сильного”.

На думку представників третього концептуального напрямку [144; 194], відбувається глобальна трансформація всієї світової економіки, проте національні держави не втрачають свій вплив на міжнародній арені. Національний економічний інтерес лежатиме і подалі в основі міжнародних відносин, а розподіл ресурсів національними державами контролюватиметься на наднаціональному рівні.

Прибічники четвертого напрямку політико-економічних концепцій глобалізації наголошують на існуванні якісних змін в сучасній світовій економіці, які визначають відносини між глобальною економікою і національними державами; між національними, регіональними та наднаціональними інститутами. На думку М. Кастельса, національна економіка змінюється в процесі економічної глобалізації таким чином, що

національний економічний простір почав не співпадати з територіальними кордонами держави [126]. В цій глобальній системі міжнародного виробництва, обміну і фінансів ще тісніше переплітаються один з одним суспільства і промисловості, розміщені на різних континентах.

В культурологічних концепціях глобалізації головна увага приділяється висвітленню глобальної культурної уніфікації під впливом західного способу життя та системи цінностей, а також – формування так званої культури держав центру, периферії та позапериферійних територій. Поняття культурної глобалізації досліджувалося М. Уотерсом [205], а також П. Бергером [120]. Культура розглядається ними не лише як один із параметрів глобалізації, а і як внутрішній аспект того процесу складних взаємодій, які складають саму сутність глобалізації. Культурна глобалізація змінює як повсякденне життя, так і інтерпретації змісту життя. Крім того, впливи культурної глобалізації можуть спостерігатися і на мікроіндивідуальному, і на макроінституційному рівнях. П. Бергер виділяє чотири процеси, або явища, культурної глобалізації, які відбуваються одночасно, пов'язані один з одним та взаємодіють з місцевими культурами, впливаючи на них [120, с. 24]:

1. давосьька культура, або міжнародна бізнес-культура;
2. культура „мак-світу”, або глобальна масова культура;
3. міжнародна клубна культура інтелектуалів, або світова інтелектуальна культура;
4. нові релігійні рухи, або широко розповсюджена релігійна культура.

Відповідно до вище названої типології П. Бергер пропонує чотири можливих наслідки взаємодії глобалізації та місцевої культури:

1. заміна місцевої культури культурою глобальною;
2. співіснування глобальної і місцевої культур без їхнього злиття;
3. синтез глобальної універсальної і частково місцевих культур;
4. заперечення глобальної культури в результаті сильної локальної реакції.

Культурологи також наголошують про важливість вивчення ролі глобальної свідомості. Так, Р. Робертсон під об'єктом глобалістики розглядає глобальну умову людського існування, яка не є певною структурою і не зводиться до соціальних, етнічних, політичних чи будь-яких інших відносин, але досліджується як в плані буття, так і в плані свідомості. Він акцентував увагу на важливості усвідомлення людством процесів глобалізації, які розпочинаються далеко за межами ХХ століття. Зауважимо, що названий вчений трактував глобалізацію як процес перевтілення всезагального у часткове та часткове у всезагальне, визначаючи її „як центральний концепт” [191, с. 15]. В найширшому значенні культурологічні концепції глобалізації вказують на „поступове зростання в історичному масштабі процесу взаємодії і взаємопроникнення різноманітних культур і цивілізацій, які сформувалися в більш-менш стійких територіальних кордонах на основі визначених етносів” [68, с. 55]. В основі всього світу лежать базові цінності різних цивілізацій.

Взагалі, у дослідницьких колах концептуального поля глобалізації досить популярним є культурологічний підхід у вивченні даного процесу. Так, У. Ганнерс розробив теорію глобальної ойкумени, яка являє собою регіон культурної взаємодії, інформаційного обміну і переклад символів однієї культури на мову іншої. Для глобальної ойкумени притаманні такі риси: постійне збільшення в масштабі; складна асиметрична структура; наявність спеціалізованих і регіональних центрів (наприклад, в сфері науки, технологій і масової культури – США, в сфері корпоративної культури – Японія тощо; серед регіональних центрів – Ватикан (в католицькому світі), Мекка і Кум (в ісламському світі) та інші); розвиток в різних напрямках.

Слід зазначити, що У. Ганнерс у розвитку глобалізації виділяє чотири напрямки. Перший – це сценарій „дозрівання” або глобалізація без вестернізації, якому притаманні такі характеристики: рівноправний обмін культурними цінностями та інформацією між різними державами, стимулювання метрополіями периферійних держав у культурній сфері, а останні в свою чергу впливають на культуру метрополій. Другий сценарій

має назву „глобальної гомогенізації”. Він передбачає повне домінування західної культури та товарів в світі. Третій сценарій – „ситуація-насищення” описує ситуацію поглинання західною культурою місцевих периферійних культурних традицій аж до повного зникнення останніх. Залишився сценарій „периферійної корупції”, який передбачає засвоєння не високоінтелектуальних досягнень Заходу на периферії, а інформації низького рівня, яка спотворює сприйняття дійсності.

У сучасній світовій науці важливе місце займає вивчення соціологічних концепцій глобалізації, теоретиками яких є Л. Склер, Е. Гідденс та інші, які предметом дослідження роблять не лише людство як цілісність, а і глобальне суспільство. Пропонується розглядати глобалізацію як інтенсифікацію світових соціальних відносин, які визначають зв'язок між окремими місцевостями таким чином, що локальні події обумовлюються подіями, які відбуваються далеко від них і навпаки. Зокрема, в роботі „Що таке глобалізація?” У. Бек вводить категорію транснаціонального соціального простору, а глобалізацію розглядає як „необмежені кордонами повсякденні дії в різних вимірах економіки, інформації, екології, техніки, транскультурних конфліктів і громадянського суспільства” [118, с. 44]. Німецький вчений глобальність трактує як життя у світовому суспільстві, де жодна держава не може відособитись одна від одної, глобалізацію – як регіоналізацію на субнаціональному та наднаціональному рівнях. Але, слід враховувати, що в політичній сфері глобалізація означає, на його думку, „розмивання” суверенітету національних держав внаслідок дії транснаціональних акторів [118, с. 28], в економіці – наступ денационалізованого капіталізму, елементами якого є ТНК, які виходять з-під державного контролю, та спекуляції на транснаціональних фінансових потоках [118, с. 40], а в культурі – глокалізацію, тобто взаємопроникнення локальних культур в транснаціональних просторах. Л. Склер, в свою чергу, вважає головною особливістю досліджуваного концепту в соціологічному аспекті адекватне вивчення його на рівні глобальних (транснаціональних)

підходів, а не з точки зору міжнародних відносин.

Деякі сучасні концепції глобалізації мають історичні аспекти розкриття означеної проблеми, тому що не врахування історичного досвіду почало викликати критичні зауваження, такі як: „ті, хто обґрунтовує свої погляди на глобалізацію... лише на основі досвіду останніх трьох десятиліть, сильно помиляються” [181, с. 287]. Глобалізація трактується як історичний процес в історичних концепціях, який розпочинається з XV або з XIX століття, чи існуючий протягом розвитку всього людства. Один з авторитетних французьких політологів, професор Інституту політичних наук Парижу Б. Баді [115] глобалізацію обґрунтовував як постійно існуючий історичний процес, якому притаманна тенденція розширення охоплюваного простору, від окремих місцевостей до світу в цілому. Манфред Б. Стегер вказує, що глобалізація продовжувалась тисячоліттями, впливала на найдавніші події, є ровесницею людства. Він виділяє п'ять чітких історичних періодів: доісторичний (10000 р. до н.е. – 3500 р. до н.е.), досучасний (3500 р. до н.е. – 1500 р. н.е.), ранньосучасний (1500 р.-1750 р.), сучасний (1750 р.-1970 р.) і новітній період (з 1970-х рр.). Тому сучасні історики наголошують, що національний чи регіональний виміри аналізу названого процесу неактуальні.

Дещо в іншому історичному аспекті деякі сучасні вчені розглядають витoki глобалізації, а саме, враховуючи величезний вплив Великих географічних відкриттів кінця XV століття. Так, В. МакНілл стверджує: „1500 рік є важливим поворотним пунктом в світовій історії... Європейські відкриття перетворили земні океани в торгівельні шляхи” [174, с. 295]. Так, це не була „глобалізація”, що утверджує принципи вільного ринку і загальнолюдських цінностей, але вона приводила до включення нових територій в зону європейського впливу, активізувала міжнародну торгівлю, а також змінювала життя народів світової так званої „периферії”, тому деякі вчені зазначають, що епоха модерніті, „будучи породженою Європою, в той же самий час сама породила Європу” як соціальну систему, здатну до швидкого і динамічного розвитку [157, с. 129].

Інші науковці відносять цю дату у XIX століття. На їхню думку, зростаюча роль зовнішньої торгівлі і видиме зростання міжнародних потоків капіталу належали міжнародній економіці ще до 1914 року і не можуть вважатися новими характеристиками глобалізації. Дані Родрік вважає, що на піку золотого стандарту в кінці XIX ст. світова економіка була, можливо, більш інтегрованою, ніж зараз. Професор Гарвардського університету Джері Вільямсон в своїй доповіді „Глобалізація, ринки праці і несприятлива політична реакція в минулому” на міжнародній конференції в Нью-Йорку (1998 р.) стверджував, що світовій економіці кінця XIX ст. притаманні дві риси. „По-перше, це були роки швидкої глобалізації: капітал і робоча сила проникали крізь національні кордони в безпрецедентній кількості, процвітала товарна торгівля, в той час як різко падали транспортні витрати. По-друге, це були роки конвергенції життєвих стандартів, в крайньому випадку, в атлантичній економіці та її заморських гілках. Бідні держави на європейській периферії демонстрували тенденцію до більш швидкого росту, ніж випереджаючи в цьому змісті індустріальні лідери європейської серцевини, інколи навіть швидше, ніж більш багаті держави в новому світі. Атлантична економіка, зрозуміло, виключає третій світ і Східну Європу, хоча навіть на цій обмеженій периферії були такі, що зуміли наблизитися. Відбувалося спільне піднесення” [206, с. 51]. Цей же вчений наголошував, що в період між 1914 і 1950 роками сталася „деглобалізація”, тобто він стверджував, що раніше світ вже переживав процес глобалізації.

Також Дж. Вільямсон, але вже з К. О’Роурк в роботі „Глобалізація і історія” [181] розглядають протоголобалізацію, визначаючи її як „глобалізація-1”. Вони вважали, що розпочалася вона в середині XIX століття і тривала до початку Першої світової війни, охопивши атлантичний світ, Європу і Північну Америку. Потім „глобалізація-1” через власні протиріччя припинила своє існування, враховуючи суперечки промислово розвинутих країн, що привели до Першої світової війни та Великої кризи 1929-33 років.

А. Франк наголошує, що з часів Середньовіччя існує чи не єдина

„глобальна світова економіка з всесвітнім поділом праці і різнобічною торгівлею” [136, с. 52]. Тобто він, як і професор Дж. Вільямсом, вважає, що сучасне суспільство колись переживало процес глобалізації, але на іншому рівні.

З іншого боку, деякі дослідники розглядають декілька етапів формування глобального світу. С. Латуш додає, що людство переживає третю стадію глобалізації, і наголошує, що після завоювання Америки та колонізації / деколонізації „наша” глобалізація характеризується „економізацією світу, тобто трансформацією всіх аспектів життя в економічне питання, якщо не в товар” [162, с. 16]. Професор У. Мінголо (США) [176] трактує глобалізацію як третій етап тисячолітньої глобальної трансформації (перший – розпад колоніальної системи, другий – соціалістичної). Американський вчений проводив паралель, порівнюючи глобалізацію з політикою Європи у питаннях християнізації світу після 1500 року. Також він досліджує нову роль глобальних ТНК, які долучають народи до досягнень цивілізації, подібно до того, як це робили середньовічні християнські місіонери. Російський вчений М. Чешков також досліджує глобалізацію як третій етап формування цілісної світової системи. Але першим, на його думку, був етап інтернаціоналізації, який сприяє становленню світової господарської системи як системи національних господарств; другим – мондіалізації, що формує світову господарську систему як цілісність, до якої входять не тільки національні господарства, а й транснаціональні та світові організації. Таким чином, між інтернаціоналізацією, мондіалізацією та глобалізацією існує тісний зв’язок.

Отже, враховуючи зростаючий інтерес до процесів глобалізації, все більше дослідників звертають увагу на мегатенденції історичного розвитку, в яких намагаються побачити витоки трансформацій в сучасному світі. Найчастіше глобалізація розуміється як „підсумкова” тенденція історичного розвитку. При цьому спостерігається як різниця в поглядах на історію виникнення терміна „глобалізація”, так і – самого явища, хоча кожний з

багатьох дослідників вносить свою власну особливу думку в його розуміння. Так, О. Долльфюс [45] вважає, що активізація процесів ХХ століття змінила природу глобалізації, тому що під впливом інтенсивних міжнародних обмінів товарів, знань, культурних цінностей і змін, що відбуваються в житті народів під їхнім впливом, створився в свою чергу „мегапростір глобалізації” зі своїми власними законами, абстрагуватися від якого не може жодна держава чи соціальна група.

Реальними є епістемологічні проблеми в процесі створення міждисциплінарних концепцій глобалізації. Ці концепції глобалізації поєднують економічний, політологічний, культурологічний, історичний, соціологічний та інші підходи до визначення даного концепту. Міждисциплінарна концептуальність глобалізації вказує на предметний гіперпростір дослідження. Наприклад, поєднуючи різні підходи, глобалізація розглядається як система „потоків” різних порядків (А. Аппадурі [113]), або як сукупність різноманітних її форм – матеріальних обмінів (в сфері економіки), інтернаціоналізації (в політичній сфері) і глобальній культурі (М. Уотерс [205]).

В західній глобалістиці з самого початку з’явилися два крила: „технократичне” і „технопесимістичне”. В сучасній науці цей поділ умовний. „Технократи” процеси глобалізації пояснюють через широкі можливості науки і техніки, приписують важливе значення науково-технічному прогресу, підкреслюють його вплив на життя суспільства (Т. Веблен, Г. Кан, У. Браун, Д. Белл, А. Турен, Г. Фрідріхс, А. Вінер, Г. Скотт, Д. Несбіт, Е. Вайцеккер, Л. Ловінс та ін.). Представники другого крила покладають відповідальність за негативні наслідки глобалізації та загострення глобальних проблем на науково-технічний прогрес, міжнародний капітал, транснаціональні корпорації (Г. Маркузе, Д. Медоуз, К. Боулдінг, П. Гудмен, М. Робертс, К. Девіс, А. Ерліх, У. Бек, а також представники „зелених”, „нових лівих”, антиглобалістів та ін.) [36, с. 191].

Разом з тим, в західній науковій літературі між вченими, які

намагаються підтвердити процес глобалізації появою транснаціональних соціальних просторів, існує розходження в поглядах. Деякі дослідники наголошують на існуванні єдиного напрямку становлення і розвитку глобалізації, зводячи її наприклад лише до економічного фактору, зокрема, формування світового ринку виробництва і збуту. Проте інша група вчених стверджує, що існують різні, навіть протилежні напрямки становлення і розвитку глобалізаційних явищ і процесів. А. МакГру, професор Кембріджського університету, досліджував протистояння цих шкіл [171].

Водночас, на думку голландського дослідника Дж. Пітерса, виділяються три парадигми розуміння даного явища [182]:

1. „зіткнення цивілізацій” – автор концепції С. Хантінгтон, який звертає увагу на фрагментацію світу на основі цивілізаційних відмінностей, культурної диференціації, расових і національних особливостей;

2. „макдональдизація” – гомогенізація культур, яка здійснюється транснаціональними корпораціями внаслідок модернізації (вестернізації, європеїзації, американізації тощо);

3. „гібридизація” – система міжкультурних взаємозв’язків, наслідком яких є як і взаємозбагачення, так і виникнення культурних традицій.

Британський соціолог Л. Склер у статті „Теорія і практика у дослідженні глобалізації” [199] вирізняє три конкурентні підходи до глобалізації, а саме інтернаціональний (зосереджений на державі), транснаціональний (глобалізація як проект світової історії, в межах якого відбувається боротьба капіталістичного та інших підходів) та глобалістський (капіталістична глобалізація як більш-менш завершений та необоротний проект неоліберального капіталізму). Критерієм поділу він визначає ідею про фундаментальну одиницю аналізу. Тому для першого підходу фундаментальною одиницею аналізу є держава (або нація-держава), а глобалізація розглядається як дії сильних держав по відношенню до слабших. Л. Склер наголошує, що у даному контексті важко відокремити концепцію глобалізації від старших теорій імперіалізму і колоніалізму і більш недавніх

теорій залежності. Глобалістський підхід, на його думку, описує досліджуваний процес як вже зроблену угоду, а держава зникає у безмежному світі, тому що глобальною економікою керують безіменні сили ринку, а одиницею аналізу визначається неоліберальна глобалізація. Вчений заперечує означені підходи на користь третього, тому що останній, за його словами, є „найбільш продуктивним” і одиницею аналізу пропонує „транснаціональну діяльність” [199, с. 13].

Окресливши загальні теоретичні засади концепцій глобалізації, робимо висновок, що глобалізація, як загальне поняття, має в своїй основі багато конкретних значень та смислових відтінків, тому що, як вже зазначалось, концепції у визначенні її змісту відображають методологічну позицію їхніх авторів. Слід зауважити, що кількість науковців з різних областей знань, які вивчають процес глобалізації, збільшується. Тому підсумуємо, що західна теоретична думка виходить на новий етап розвитку по мірі того, як звертається головна увага насамперед на гносеологічні проблеми теорії глобалізації, на відміну від їх онтології. У перспективі можливий перехід не лише на дисциплінарний та міждисциплінарний рівні вивчення означеного процесу, а і на наддисциплінарний, враховуючи, що теорія глобальних феноменів виходить за означені межі, розглядаючи глобалізацію як просторово-часову категорію.

Висновки до першого розділу

В дослідженні доведено, що наукова рефлексія щодо концепції глобалізації як метафізичного обґрунтування даного явища, процесу відбувається як в зарубіжному, так і у вітчизняному науковому дискурсі. Концепція неоднозначний термін, яким визначають найчастіше основну точку зору, систему поглядів на предмет чи явище. Змістом концепцій постають не лише відповідні категорії, ідеали, норми, а і висловлювання

щодо розуміння цілісності об'єкту знання та реалізації знання на практиці.

Концепції є складовою теоретичної частини науки, вводячи насамперед в теоретичні дискурси дисциплін їхні основні принципи, які і визначають базисні поняття (концепти) та систему поглядів. Наприклад, існує концепція балансу сил, концепція війни, концепція миру, концепція економічної безпеки. А концепція глобалізації – це система теоретичних поглядів на глобалізацію як посилення взаємозалежності між різними людьми, регіонами та державами; боротьба за встановлення світового порядку; формування єдиного ринкового простору; вільне переміщення товарів, послуг, технологій, капіталів і людей; збільшення кількості та взаємодія міжнародних організацій; послаблення суверенітету національних держав; поява і розвиток транснаціональних систем і форм господарювання; тісних економічних та політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну; зближення стилю життя людей та ін.

Слід зазначити, що у науковій рефлексії вагоме значення для вивчення сучасних концепцій глобалізації має метод історичного аналізу. Його застосування сприяло науковій розвідці насамперед витоків концептуальності процесу. В дослідницьких колах Заходу не має солідарності, порозуміння з даної проблеми. При визначенні витоків концептуальності глобалізації, західні вчені, починаючи з 80-х років, розглядають її як продовження концепції модернізації, постмодернізму, вестернізації або макдональдизації світу, що мало ідеологічний характер.

З початку 90-х років ХХ століття концепція глобалізації стає ключовою ідеєю світового розвитку і набуває різних інтерпретацій. За словами Д. Мейсона, існував „концептуальний вакуум” [167, с. 160], який потрібно було заповнювати. Посилення інтересу саме до даної сфери наукового знання, на думку професора університету Нью-Джерсі Й. Фергюсона, пояснюється тим, що „кінець холодної війни і зростаючі темпи глобалізації всесвітньої економіки захопили більшість теоретиків зненацька” [95, с. 212]. Глобалістика в кінці ХХ століття виділяється в самостійну наукову

дисципліну.

Проте, на думку Й. Бартельсона, прогнозується криза концепції глобалізації у зв'язку з появою нових тенденцій суспільних змін. Вчений наголошує, що метафори глобалізації можливо зникнуть, коли поняття виконає своє завдання у сучасному світі, тобто, коли стане тим, що зрозуміле без слів і, таким чином, не потребує обговорення.

Отже, проведені дослідження становлення західного концептуального поля глобалізації вказують на існування великої кількості відповідних концепцій і теоретичних шкіл; наявності епістемологічних проблем в процесі створення міждисциплінарних концепцій глобалізації. Масштабність та багатофакторність глобалізації викликає велику кількість дискусій серед дослідників визначеного феномену щодо змісту, природи, характеру, спрямованості тощо.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ЗАХІДНІ ТЕОРЕТИЧНІ ШКОЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1. Політико-економічні концепції гіперглобалістів

В сучасному світі глобалізація розглядається як домінуюча тенденція загального планетарного розвитку. Саме її, а також вільні ринки та вільну торгівлю, визначають як умову прогресу та процвітання, пов'язану з поширенням знань, нових технологій, інформації. Слід враховувати, що глобалізація – це вкрай суперечливе явище. Від обґрунтування її змісту як політико-економічного феномену залежить вирішення такої проблеми як революційність глобалізаційних змін, тобто наскільки глибокі перетворення відбуваються в економіці, політиці, комунікаціях, людських відносинах тощо. Вирішенню даного питання присвячують свої праці вчені, які в західній глобалістиці належать до таких наукових підходів: гіперглобалісти, трансформаціоналісти та скептики, або ж відповідно революційні глобалісти, еволюційні глобалісти та скептики.

Актуальність дослідження західною політичною думкою глобального середовища визначається наявністю цілого комплексу насамперед теоретичних проблем, пов'язаних з багатоаспектністю концепту „глобалізація”. Аналіз сучасної літератури з даної проблематики свідчить про існування пошуку потрібних відповідей.

Гіперглобалісти, починаючи з Р. Кеохейна і Дж. Ная, а саме їхньої книги „Могутність і взаємозалежність”, прогнозували утворення складної системи економічних, політичних взаємозв'язків, в якій конфлікт великих держав виключений. Вони наголошували, що держави і їхні успіхи нерозривно пов'язані між собою. Вчені дослідили, що рівень міжнародної взаємодії підвищується, в той час як використання

військової сили зменшується, але все-таки залишається важливим. У використанні поняття „взаємозалежність”, Р. Кеохейн і Дж. Най [157, с. 122-132] відрізняли взаємозалежність і залежність від впливу влади в політиці і відносинах міжнародних акторів. У сучасному світі взаємозалежність асиметрична, тому що один партнер у міжнародних відносинах залежить від іншого у більшій мірі, але зазнає суттєвого впливу від менш залежного. Вчені переконують, що зниження ролі військової сили як політичного механізму впливу і підвищення економічних та інших форм співпраці повинні збільшити рівень кооперації серед держав.

Концепція взаємозалежності поглиблювала гіпотезу про „розчинення” держави серед інших рівновеликих акторів, у розпорядження яких глобалізація надала інструменти, що дозволяють їм відігравати важливу роль на міжнародній, а точніше на світовій арені. Більше того, якщо людина відчуває, що розширення взаємозалежності має важливе значення, тоді вона повинна тимчасово відмовитися від звичайних стандартів очевидного із метою розгляду альтернативних інтерпретацій того, що може бути задіяне на глобальному рівні. Світова політика занадто рухлива й мінлива, занадто наповнена ознаками глибоко вкорінених змін, щоб зробити інакше. „Світова система, – згідно поглядів Дж. Ная і Р. Кеохейна, – нагадує розгалужену і багатопланову павутину зв’язків, які поєднують численних і різноманітних учасників міжнародних взаємодій – таких, як багатонаціональні корпорації, транснаціональні суспільні рухи і міжнародні організації, фінансові групи та інших акторів, які витісняють держави із центра на периферію міжнародної системи, роблять їх одним із рядових учасників гри, що розгортається на світовій арені, за новими правилами, тобто визначальним фактором функціонування середовища системи міжнародних відносин постають транснаціональні відносини, які перш за все асоціюються з плюралістським іміджем міжнародних відносин, тобто відносини між спільнотами, які включають більше, ніж відносини між державами” [159, с. 5].

У праці Дж. Ная пропонується теорія „багаторівневої залежності”, яка

передбачає розподіл відповідальності США з іншими країнами за допомогою міжнародних організацій, але наголошується, що захист прав людини залишатиметься виключно американським завданням. Тобто глобалізація розглядається як „зростання світових мереж взаємозалежності”. Баланс сил пропонується змінити балансом інтересів [70, с. 3-12]. Американський вчений Дж. Най зазначає: „США виступають найвпливовішим адептом сучасних форм глобалізації, так і найбільшим отримувачем прибутків від них, але не спроможні контролювати їх розвиток. Глобалізація несе з собою цілий комплекс наслідків, і, як би ми не ставились до неї, породжує нові виклики американській зовнішній політиці” [178, с. 85]. Дослідник вважає, що не всі аспекти глобалізації слід пов’язувати з експансією США. Наприклад, поширення англійської мови – це заслуга насамперед Великої Британії, найвідоміші спортивні команди – європейські, а трьома величезними американськими студіями звукозапису володіють англійські, німецькі та японські інвестори [178, с. 79].

Він вважав, що Сполучені Штати розвивають економічну глобалізацію, але слід очікувати, що з часом сама глобалізація призведе до розширення різного роду можливостей, а це, в свою чергу, знизить ступінь американського впливу. На відміну від більшості гіперглобалістів, Дж. Най вказує, що „глобалізація, тобто зростання всесвітньої взаємозалежності, по суті, настільки ж стара, як історія людства... Проникнення християнства на все нові й нові континенти на багато століть випередило відкриття Голівудом методів комерційного поширення фільмів, знятих на біблійні теми” [178, с. 78-79].

На думку професора-міжнародника Дж. Ная, глобалізація не встановлює певних універсальних моделей, вказуючи на те, що розстановка сил у світовій політиці в постбіполярний період нагадує так званий „тришаровий пиріг”. Тобто, верхній шар – це військовий, однополярний, з визначною особливою роллю американської військової сили. Середній шар – це економічний, триполюсний: США, Європа, Японія. Нижній шар – це

транснаціональна взаємозалежність.

Транснаціоналізація – це процес формування соціальних зв'язків, які не залежать від національних кордонів, разом з тим, транснаціоналізм у світі політики розглядається з точки зору поширення плюралістської політики за межі кордонів однієї держави. Р. Кеохейн і Дж. Най транснаціональною взаємозалежністю називають „такий тип руху через державні кордони матеріальних і нематеріальних предметів, в якому принаймні один з його акторів не є представником держави або урядової організації” [60, с. 231]. Результатом її є становлення паралельно з простором міждержавних відносин транснаціонального простору, створеного зв'язками між суспільними, політичними, економічними, культурними, релігійними інститутами, окремими індивідами. Навіть Сполучені Штати, які володіють величезною кількістю можливостей та ресурсів, не здатні добитися домінуючого становища в економічній та транснаціональній сферах міжнародної системи. Тому нова епоха, на думку цього вченого, не буде ерою гегемонії Америки.

У книзі консультанта Гарвардської школи бізнесу японця Кенічі Омае „Світ без кордонів” [179] поняття глобалізації займає одне з центральних місць. У ній автор стверджував, що тенденції розвитку світової економіки неминуче ведуть до того, що транснаціональні фінансово-промислові групи все більш рішуче витісняють зі світового ринку національні корпорації. У цьому і полягає причина неминучого руху, який приведе до інтернаціоналізації і глобалізації всієї системи світової економіки та її ринків.

Інакше кажучи, на його думку, світ опиниться на порозі нового етапу свого цивілізаційного розвитку, а світова економіка розглядатиметься в контексті взаємного впливу трьох силових центрів (ЄС, США, Японії), так званих „тріад” [179, с. 3], враховуючи, домінування на світовій економічній арені „глобальних фірм”. Означений процес К. Омае називає „тріадізацією”, який іншими словами можна описати так: 1) США об'єдналися з Канадою та Мексикою для формування Північноамериканської асоціації вільної торгівлі;

2) Європа перетворилася в Європейський Союз, до складу якого ввійшли деякі європейські країни та можливе приєднання нових членів; 3) У Східній Європі Японія лідер, а Гонконг, Сінгапур, Південна Корея і Тайвань приєднуються до неї. Крім того, Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Таїланд і інші країни регіону досягли значного рівня індустріалізації.

Дані „тріади” формують так звану „зв’язану економіку” (interlinked economy) [179, с. 3], в межах якої лише справжні „глобальні фірми” можуть досягнути „глобальної локалізації”, тобто бути одночасно місцевими компаніями, але мати вигоду від дій світового масштабу. У справжній „зв’язаній” глобальній економіці головний показник успіху переходить від ресурсів до ринку, в якому буде брати участь та чи інша фірма з метою процвітання. Компанії повинні вміти насамперед зацікавити населення держав своєю продукцією. Навіть якщо країна перебуває за межами „тріади”, вона має змогу скористуватися перевагами глобальної економіки і співпрацювати з іншими державами. Таким чином, економічний націоналізм окремих держав став безглуздим, тому що в ролі сильних акторів на економічній сцені виступають „глобальні фірми”.

І. Рамоне, редактор французького щомісячника „Монд дипломатік” називає глобалізацію „другою капіталістичною революцією” [183, с. 1]. На його думку, глобалізація проникає в усі куточки планети, ігноруючи проблеми державного суверенітету і специфіки політичних режимів. Світ переживає нову епоху завоювань, схожу на період колонізації. Але якщо раніше головними діючими суб’єктами були держави, то на сьогоднішній день головними завойовниками є приватні підприємства, конгломерати і фінансово-промислові групи. І. Рамоне також підкреслює, що господарями світової цивілізації є „тріади”. Глобалізація спрямована насамперед на завоювання не держав або територій, а ринків.

Гіперглобалісти, такі як К. Омае, вважають, що глобалізація є новою епохою, для якої характерне збільшення впливу фірм, ринків, та подальше зменшення ролі держави, тобто всі процеси в сучасному світі підкорені

глобальним ринковим простором. На їхню думку, глобалізація споживчих смаків, швидкого поширення технологій, вибуховий приріст імперій зарубіжного обміну – коротко кажучи, кумулятивний, невпинний кругосвітній потік інформації – зайняла роки, щоб змінити знайомий простір відповідно до корпоративних стратегій.

Сьогодні, якщо поглянути на тих, хто мешкає в світових „тріадах”, то помітимо, що національні кордони фактично зникли, і поряд з ними економічна логіка. Люди залежать від порядків, пануючих на світовому ринку, незважаючи на те, що роль держави, як політичного інституту, – це гарантія своїм громадянам гідного життя, а також вільного доступу до найкращих товарів та послуг у всьому світі, а не в захисті промисловості, ресурсів, ринків, або певних класів людей. Така концептуалізація вказує на процеси глобалізації, які впливають на індивідуальність, інтереси і стратегії дійових осіб за допомогою комбінації глобальних і локальних процесів і тим самим збільшують кількість нових акторів на політичній сцені й число процесів, що мають місце в усій глобальній політиці. Глобальний зв’язок дає можливість громадянам національних держав оцінювати альтернативні форми правління.

„Традиційні національні держави стають неприродними і навіть неможливими комерційними одиницями світової економіки” [180, с. 5]. Мається на увазі, що нації-держави суперечать існуючому глобальному порядку. Держави як традиційні актори міжнародних відносин стають все менш ефективними і більш слабкими в конкуренції з новими акторами, у боротьбі з всезростаючими антидержавними тенденціями. Відбувається помітне підвищення впливу міжнародних організацій, які набувають характер наднаціональних. Все це поєднується з іншою тенденцією – появою нових міжнародних суб’єктів: як легальних, так і нелегальних. Нова політична система спрямована, по-перше, на інтенсифікацію інтеграційних процесів і об’єднання держав, а по-друге, побудову внутрішньої ієрархії. Відбувається критичний перегляд національної державності, яка з одного

боку відчуває вплив міжнародної і наднаціональної спільноти зверху, і локальних та регіональних структур – знизу.

На думку гіперглобалістів, незважаючи на те, що зв'язки змінюються, але залишається ключовою ідея, що глобальна економіка слідує за своєю власною логікою і розвиває власні інтереси, які рідко дублюють історичні кордони між націями. В результаті, національний інтерес, як і економічний, втрачає багато чого зі свого значення. Неоднозначність поняття національні інтереси ставить серйозні проблеми політичному керівництву. По мірі того, як бюрократи різних країн вступають у контакти один з одним безпосередньо (без проходження через зовнішньополітичні агентства), централізований контроль стає складнішим.

Таким чином, представники досліджуваного напрямку західної політичної думки вважають, що залишається дедалі менше впевненості в тому, що держава буде виступати як єдине ціле, коли матиме справу з урядами інших держав, або що її підрозділи, починаючи переговори з іноземцями, будуть інтерпретувати національні інтереси однаково. Національні інтереси будуть визначатися різними урядовими підрозділами по-різному.

Оскільки інформація про продукцію і послуги стає більш універсально доступною, споживачі можуть зробити вибір між тим, чого саме вони хочуть. „Уряди – і національні кордони, які вони представляють, – стають невидимими в цьому пошуку” [179, с. 183]. Вони не мають визначеної ролі у цій грі. Урядам не потрібно ізолювати або захищати економічні інтереси, представлені індивідуальними потребами споживачів, від пропозиції багатонаціональних компаній. Споживачі можуть зробити свій власний вибір самі.

На думку гіперглобалістів, саме зараз настав час для реформи державної влади, зміни її функцій. Уряди повинні мати першочерговим завданням – зробити привабливими свої країни для іноземних компаній, щоб останні інвестували капітал в економіку тієї чи іншої держави, а також

створювали бізнес на їхній території; або підтримати так місцеві компанії, щоб вони зайняли гідне місце на глобальній арені. Це вигідно для урядів, тому що розвинутим транснаціональним корпораціям не потрібно надавати субсидії чи підтримку, їх цікавить насамперед ринок і кваліфіковані працівники. Поза сумнівом, уряд може субсидувати певну промисловість протягом деякого часу. Потрібно враховувати, що такі дії повинні будуть підтримуватися платниками податків або іншою промисловістю. Тому або промисловість, або компанія за умов „зв’язаної економіки” втратять свою конкурентоздатність. Але уряд може стимулювати, полегшити і навіть заохотити розвиток певної промисловості, а ще його роль у безмежному світі полягає у захисті інтересів людей, як споживачів тієї чи іншої продукції, а не компаній.

Представники означеного напрямку наголошують на пріоритетність виникнення єдиного світового ринку і законів економічної конкуренції, враховуючи що процес глобалізації призводить до процесу денаціоналізації економіки шляхом створення транснаціональної сітки виробництва, торгівлі і фінансів. Так, дослідник Бруклінського інституту в США В. Х. Рейніке [185] зазначає, що поняття „глобалізація” найчастіше використовують для опису процесів розповсюдження міжнародної економічної і фінансової діяльності, що має наслідком посилення економічної взаємозалежності між державами. Тому терміни „взаємозалежність” і „глобалізація” виступають як синоніми, хоча, на його думку, їх потрібно чітко розрізняти. Взаємозалежність призводить до посилення економічної співпраці на макрорівні та скорочує відстань між суверенними державами. Глобалізація ж, розширюючи сферу діяльності компаній і виводячи її за межі національних держав, тим самим дає поштовх змінам як і в їхню організаційну структуру, так і в стратегію їхньої діяльності. Умовою підвищення конкурентоспроможності компаній є міжнародний рух капіталів, інформації і нових технологій. Тому глобалізація розглядається ним як „мікроекономічне явище”, яке сприяє інтеграції національних ринків, тим самим впливаючи на політичну географію; таким

чином, сучасні зміни можуть привести до створення єдиного світового співтовариства, а також до відмирання національної держави.

У своїй статті „Глобальна політика” В. Х. Рейніке [185] досліджує проблему вакууму, що виникає, коли національні держави вже втратили частину свого впливу, а міжнародні інститути ще не в силі протистояти викликам глобалізації. На його думку, глобалізація звужує сферу діяльності національної влади, проте не є загрозою для суверенітету держави як юридичної категорії [185, с. 129]. Цей вчений досліджує два виміри поняття „суверенітет” – внутрішній і зовнішній. Перший визначається характером взаємодії між державою і громадянським суспільством, а другий проявляється у відносинах між державами як членами міжнародної системи. Економічною характеристикою внутрішнього суверенітету є наявність у державних органів права збирати податки і контролювати приватний сектор, а зовнішнього – право обкладати податками ввезені в країну товари і визначати курс своєї валюти. Проте держава більше не володіє монополією влади на своїй території, тому що зазнає тиску корпорацій у сфері фінансової і податкової політики. „Нездатність влади протистояти впливу на внутрішній суверенітет створює реальну загрозу для демократії, – зазначає автор. Хоча право голосу в громадян зберігається, але в міру послаблення внутрішнього суверенітету їхня можливість впливати на державну політику зменшується, а це приводить до втрати довіри до демократичних інститутів” [185, с. 130]. Таким чином, В. Х. Рейніке вказує, посилення економічної взаємозалежності веде до зміни взаємин між державою і приватним сектором економіки, а також породжує сумніви в дієвості існуючих демократичних інститутів.

Слід звернути увагу, що в основі системи поглядів гіперглобалістів лежить неоліберальна доктрина, яка оцінює глобалізацію як різновид інтернаціоналізації економічного, політичного та культурного життя людства, якому характерне ігнорування наявних національних утворень, культурно-цивілізаційних та природничо-екологічних факторів; орієнтований на форсування економічної інтеграції в глобальних масштабах з

максимальним використанням досягнень науково-технічного прогресу і механізмів вільного ринку. Так, К. Омае стверджує, що більшість компаній в „тріадах” обслуговують місцеві ринки товарів, вироблених місцевими працівниками, тому для них національність ще має значення. Але, враховуючи збільшення кількості робітників фірм, які працюють на глобальні ринки і знайомі з міжнародною конкуренцією, питання національності не є важливим. На їхню думку, глобалізація – це процес економічної експансії, що ґрунтується на здешевленні виробництва і залежний від науково-технічного прогресу.

Отже, у поглядах К. Омае і тих дослідників, які їх підтримують, спостерігається, таким чином, яскраво виражений суб’єктивно-ідеологічний підхід до процесів глобалізації. Вони обґрунтовують свою позицію тим, що більшість економічних процесів, які відбуваються у сучасному світі, пов’язані так чи інакше виключно з діяльністю найбільших суб’єктів міжнародних відносин – ТНК, а відповідно – саме цей фактор, тобто посилення ролі транснаціональних корпорацій, і є головним змістом процесів глобалізації. Зростання ТНК і мереж глобального виробництва створює безкордонну економіку, за якої уряд втрачає владу щодо управління національною економікою. На думку авторів монографії „Глобальні трансформації” Д. Гелда, Е. МакГрю, Д. Голдблатта, Дж. Перратона, гіперглобалісти абсолютизують уявлення про владу (корпоративна влада versus державна влада) [28, с. 335].

Серед представників даного підходу слід згадати також професора Паризького інституту політичних досліджень Б. Баді, який намагався обґрунтувати „об’єктивний характер” втрати національними державами своїх традиційних функцій. У своїй праці „Кінець держав” [114] він наголошує на тому, що хоча єдиного визначення глобалізації не існує, тим не менш серед головних її ознак називає руйнування суверенітету держав-націй під впливом все тих же „глобальних фірм” і транснаціональних структур. Французький дослідник підкреслює наявність трьох вимірів глобалізації: 1) глобалізація –

це історичний процес, який існує протягом багатьох століть; 2) глобалізація означає гомогенізацію світу, життя за єдиними принципами, цінностями, прагнення до універсальності; 3) глобалізація – це визнання зростаючої взаємозалежності, головним наслідком якої є знищення національного державного суверенітету під тиском дій нових акторів міжнародної спільноти: глобальних фірм, транснаціональних управлінських структур (мереж), які взаємодіють на рівних умовах не лише між собою, але і з самими державами – традиційними діючими суб'єктами міжнародних відносин [114, с. 53-56]. Таким чином, під впливом глобалізації змінюється роль суб'єктів політики, що призводить до трансформації традиційних політичних функцій, зокрема тих, що пов'язані зі здійсненням державного управління.

У таких умовах державний суверенітет підринається „розсіюванням” підтримки індивіда між трьома відносно самостійними сферами – державою, транснаціональними та соціокультурними мережами. У пошуках нових форм легітимності держава все частіше практикує заміщення відносин громадянської солідарності ринковими відносинами, груповими зв'язками, транснаціональною солідарністю. Все частіше, йдучи на компроміси у взаємодії з новими акторами міжнародних відносин, держава активно сприяє руйнуванню головних принципів, що складають основу її легітимності: суверенітету, територіальності, політичного представництва.

Міждержавну співпрацю, підкреслює Б. Баді, сьогодні вже неможливо аналізувати без урахування тих змін, що відрізняють сучасність від Вестфальської системи міжнародних відносин [116]. Держава вже не виступає єдиним і панівним актором міжнародних відносин. Б. Баді вважає, що світові відносини мають розглядатися в контексті формування останніх трьома основними групами акторів – державами, транснаціональними мережами і комунами або закритими суспільствами.

У результаті, стабільність ґрунтується, на думку французького вченого, не на балансі сили, як це було за Вестфальської системи міжнародних відносин, а є наслідком складного процесу управління децентралізованою

системою взаємодії. І в цьому процесі управління кожна одиниця системи має свій новий інтерес у кооперації для глобального досягнення загального блага. Посилення взаємозалежності та процеси глобалізації спричиняють появу фундаментально нових тенденцій у світовій політиці, а саме – відбувається автономізація діяльності акторів – етнічних, релігійних, культурних, професійних та інших груп, багатонаціональних фірм, представників ринкових, інформаційних та міграційних потоків, а також діаспор, мафіозних кланів, особистостей тощо. Досліджуючи демократію крізь призму культурологічного підходу, Б. Баді вважає, що постулювання універсального тріумфу демократії має на меті приписування абсолютної цінності культурі, „яка породжує демократію”, що дає їй перевагу над іншими культурами [5, с. 97].

В іншій своїй монографії професор Інституту політичних досліджень Парижу Б. Баді [115], аналізуючи зміни в міжнародній системі, прийшов до висновку, що вони не привели до створення „глобального громадянського суспільства”, а створили конгломерат транснаціональних соціальних відносин, достатньо сильних, щоб протиставити йому адекватну альтернативу. Саме в цьому, на думку вченого, і полягає механізм до розуміння основних глобальних проблем. Що стосується багатополюсності, то вона припинила бути одним із інструментів, який застосовують міжнародні актори: вона відображає світ, який затінив принцип суверенітету принципом взаємозалежності.

В цьому сенсі цікавою є думка американського дослідника Т. Лоуї, який розглядає глобалізацію як епоху всесвітнього капіталізму, тому що „найбільш впливовими акторами стають мультинаціональні корпорації (МНК). З правової точки зору МНК мало чим відрізняються від звичайних корпорацій... Проте щодо ринкової потужності МНК ближчі до держави, ніж до традиційних корпорацій... В мультинаціональному середовищі терміни типу „міжнародний” або „транснаціональний” все більше втрачають свій зміст. МНК можна розглядати, принаймні в аналітичних цілях, як державу в

державі” [66, с.113-114].

Гіперглобалісти вважають, що оскільки МНК можуть легко переміщати виробництво, це означає, що немає жодного необхідного зв'язку між національними економічними результатами і результатами місцевих МНК. Р. Рейч [184], наприклад, стверджує, що досягнення місцевих МНК і національні економічні досягнення за умов глобалізації більше не взаємодіють прямо.

Впливовим представником гіперглобалізаційного підходу є американський дослідник, журналіст Т. Фрідман [137], який розглядав глобалізацію як нову систему, яка замінила „систему холодної війни”. Всі держави повинні адаптуватися до її викликів, незважаючи належать вони до даної системи чи ні. Т. Фрідман використовує падіння Берлінської стіни як метафору загального краху промислової контрреволюції. „Берлінська стіна впала не лише в Берліні, – пише він. – Вона впала на сході і заході, півночі та півдні, і її падіння торкнулося всіх держав та компаній, до того ж приблизно в один і той же час. Саме падіння всіх цих стін по всьому світові зробило можливим прихід епохи глобалізації та інтеграції” [137, с. 40]. На його думку, політичний і економічний вибір більшості урядів рідко обмежується тим, що в світі існує 1 наддержава і панує капіталізм.

У своїй відомій праці „Лексус і Оливкове дерево: зрозуміти глобалізацію” Т. Фрідман даний процес описує як безперервну, безжалісну інтеграцію ринків, національних держав і технологій до найвищого рівня, який робить можливим більш швидший і менш затратний, ніж раніше, рух індивідів, корпорацій і держав-націй до світового співтовариства. Існує рух і у зворотному напрямку, а саме: до індивідів, корпорацій і держав-націй. Також у названій праці Т. Фрідман пише про „золоту гамівну сорочку”, яка примушує уряди держав проводити ринкову політику, побоюючись розлюченості міжнародних інвесторів.

„Лексус” – це суперсучасний японський автомобіль, який складають майже виключно роботи, а „оливкове дерево” – це символ прив'язаності до

традицій, це наша родина, громада, нація, релігія, незнищенні у жодну епоху глобалізації. Олива і лексус – це символи сучасності. Але Т. Фрідман наголошує, що якщо ми хочемо зрозуміти епоху, в якій живемо, потрібно усвідомити, що після „холодної війни” прийшла нова система під назвою „глобалізація”. „Це і є „Те Найголовніше”, на якому слід зосередитися. Глобалізація – це не єдиний чинник, що впливає на події в сучасному світі, але якщо є якась найвища керівна сила, що підноситься над світом, мов Полярна зоря, – то ця сила є глобалізація. Силова політика, хаос, конфлікти цивілізацій, лібералізм – усе це вже було. Що є нового, то це система. Драма сучасного світу якраз і полягає у взаємодії цієї нової системи із старими почуттями й прагненнями. Ця драма вельми непроста, і її остання дія ще не написана” [138, с. ххі].

Головною ідеєю, на його думку, є вільний розвиток капіталізму – чим більш необмеженими будуть ринкові сили, тим ефективнішою буде економіка. Вільний конкурентний ринок сам по собі прямує до рівноваги і сталості, а зіставлення індивідуальних граничних витрат, ризиків і зисків забезпечує оптимальне та врівноважене його функціонування. Коротка історія ХХІ століття, на думку Т. Фрідмана, характеризується взаємодією трьох складових: технічних новинок, високої бізнес-активності і зростаючої кількості держав. „Першопроходці технологій із різних областей бізнесу, великого і малого, злагоджено говорять про те, що за останні два роки їм стали доступні рішення, про які вони навіть не мріяли” [97, с. 435]. Т. Фрідман характеризує глобалізацію як вкрай привабливий шлях, який веде до підвищення життєвих стандартів.

Гіперглобалісти розглядають глобалізацію насамперед як економічне явище, яке породжує нові суспільні інститути, що потіснять національні держави на світовому просторі. Р. Кеохейн у своїй статті „Міжнародні інститути: чи працездатна взаємозалежність?” [158] досліджує проблему співвідношення відповідальності державних і наддержавних структур у процесі прийняття рішень. Професор політології Дьюкського університету

США відзначає зростаючу роль в історії сучасної системи міжнародних відносин, починаючи з Версальського договору, наддержавних утворень. Вчений у зв'язку з цим звертає увагу на те, що держави частково втрачають суверенітет, особливо це помітно щодо слабких держав. Вихід з цієї ситуації дослідник вбачає у посиленні ролі мережних структур у міжнаціональному суспільстві, таких як: організації, утворені вченими, фахівцями різних сфер, борцями за права людини і активістами екологічних рухів. Таким чином, руйнування суверенітету не є загрозою для самої демократії, тому що процес прийняття рішень включає в себе не лише делегування влади формальним демократичним інститутам, а і механізм звітності, невід'ємною умовою якого „може бути добровільний плюралізм за умови максимальної прозорості” [158, с. 93]. Дослідник звертає увагу на „дефіцит демократичного контролю” в діяльності міжнародних організацій і не бачать реальної можливості домогтися, щоб вони стали підзвітними національним громадянським суспільствам [158, с. 92-94]. Тому важливо, на думку революційних глобалістів, не зберігати за будь-яку ціну політичні інститути, які себе віджили, а будувати нові, транснаціональні, на демократичній основі, які краще відповідатимуть реаліям сучасного глобального світу.

На думку гіперглобалістів, відбувається денационалізація економічної і політичної влади. Так К. Омае вважає, що національні держави все в більшій мірі стають „різновидом перехідної організації для управління економічними процесами” [180, с. 149]. Інтеграція держав у наднаціональні економічні об'єднання стає все більш значною частиною глобалізації. Таким чином, під дією існуючих факторів держава поступово поступається своїм місцем суверена більшим, в тому числі і наднаціональним, об'єднанням та структурам. Долі держав-націй все більше і більше визначаються не ними самими. К. Омае пояснює, що комунікація зараз контролює рух капіталів і корпорацій через національні кордони, і споживчий попит зараз визначає потік послуг.

Але навіть гіперглобалісти розуміють, що національний, і

транснаціональний капітал має потребу в державних інститутах і нормах. Держави-нації поплавилися своєю економічною перевагою щодо регіональних держав. Навіть К. Омае, який виступає за „держави-регіони” як локомотиви економічного прогресу, які ведуть за собою інші національні території, допускає: якщо центральна влада буде проводити вірну політику, тобто створювати найкращі можливості з метою отримання максимальної користі, більш розвинені регіони можуть стати „кращими друзями національних держав” [180, с. 100]. Враховуючи, що серед реальних потоків господарської діяльності держави-нації вже втратили свою роль як значимі одиниці участі в глобальній економіці сучасного безмежного світу.

К. Омае наводить приклади, по-перше, зростаючої незалежності великого бізнесу від національних урядів, по-друге, посилення його впливу на них. Зрозуміло, що фіскальні функції держави ускладнюються в умовах, коли капітал за допомогою електронних засобів здатний миттєво переміщатися через будь-яку кількість кордонів. Також всередині держав виникають мегаполіси і території (тобто це вище названі „регіони-держави”), чия економіка розвивається самостійніше і успішніше інших частин держави і здійснює на них сильний економічний вплив (наприклад, Північна Італія, земля Баден-Вюртемберг в Німеччині, Сілікон-Веллі і Сан-Франциско в США). Більше того, деякі „регіони-держави”, на його думку, складаються з земель різних держав (наприклад, території між Сан-Дієго в США і Тіхуаною в Мексиці). Якби Токіо і три префектури, які прилягають до нього, створили самостійну державу, пише К. Омае, вона б зайняла третє місце в світі після США і Німеччини за показником загального об’єму ВВП. Інший регіон Японії, що включає Осаку, Кобе і Кіото, перебував би на шостому місці після Великобританії [180, с. 80].

На думку К. Омае, держава перетворюється в „ностальгічну фікцію” [180, с. 164]: вона, можливо, і зберігає політичне значення, але повністю девальвується з точки зору економіки [180, с. 12]. Вчений пропонує відмовитись від територіальних показників і змиритися з неминучістю

розмивання економічних кордонів під дією чотирьох факторів, так званих „чотирьох І”: інвестицій, індустрії, інформаційних технологій та індивідуального споживання (терміном „індустрія” позначається експансія транснаціональних корпорацій).

Відтак національна держава, з одного боку, втрачає низку своїх функцій насамперед в економічній сфері, проте не зникає зі світової арени, а в певному розумінні навіть посилюється як єдиний легітимний актор і набуває все більшої ваги в системі міжнародних відносин, які невпинно ускладнюються. Отже, державі за цим сценарієм відводиться роль координатора дій економічних структур і соціальних інститутів, але основним її завданням стає „управління”.

На думку гіперглобалістів, світова економіка динамічно інтегрується. Її актори (великі ТНК і міжнародні фінансово-кредитні організації) пропонують нове розуміння ролі національної держави в умовах глобалізації. Суспільство справді стає дедалі відкритішим, але й не відмовляється від принципу суверенітету. Щоб утримати свої позиції в умовах глобалізації, держава має успішно інтегруватися в сучасну ситуацію. На думку багатьох дослідників, держава має освоїти новітні технології корпоративного менеджменту і передові методи надання послуг населенню, здійснити демократизацію форм взаємодії з громадянським суспільством, а також децентралізацію структур управління, включаючи створення приватних агентств, яким делегуватимуться певні функції з обслуговування громадян і корпорацій.

Т. Лоуї з Корнелльського університету також зазначає, що „глобалізація економічного життя повсюди призводить до ослаблення держави і розмиванню її меж. Але слабка держава не рівнозначна зниклій” [66, с. 108]. Він вважає, що ослаблена і нестабільна держава в більшій мірі загрожує свободі, ніж сильна. Тому дану проблему потрібно ретельно вивчати. На відміну від інших гіперглобалістів, Т. Фрідман вважає, що національна держава ніколи не зникне, навіть якщо значення її й зменшиться,

тому що вона є остаточне вираження нашої мовної, географічної та історичної приналежності.

Але врешті-решт всі гіперглобалісти розглядають глобалізацію, як явище, що означає фундаментальну перебудову „структури людської дії” [107, с. 85], джерело майбутнього процвітання, шлях підвищення життєвого рівня, соціальної стабільності, політичної значимості. На їхню думку, глобальна держава спостерігається в діях мільйонів людей, чії групи здійснюють тиск на національні уряди з метою вирішення глобальних проблем. Вона не має жодної складової, територіальної, національної чи військової, нації-держави. В той же час її різноманітні риси взаємопов’язані між собою. Вона відкрита для будь-якої форми нового організаційного втручання, люди використовують нові методи і технології, які не були доступні їм для досягнення подальшої загальної мети.

М. Олброу визначає глобалізацію як „активне поширення практик, цінностей, технологій та інших людських витворів по всій планеті, коли глобальні практики все сильніше впливають на життя людей, а фокусом або рушієм людської діяльності стає земний шар” [110, с. 157]. Вчений відзначає, що в сучасному світі держави об’єднані інститутами, які мають глобальне значення. В даному відношенні гіперглобалісти схильні розглядати глобалізацію як постійний процес світової інтеграції. Такий підхід пов’язаний з лінійним поглядом на історичні зміни; глобалізація ототожнюється з відносно поступовим шляхом прогресу людства.

Гіперглобалізм або іншими словами революційний глобалізм домінує в практиці наукових досліджень. Він має своїх послідовників і в середовищі політиків та бізнесменів, розповсюджується як варіант суспільного розвитку з намаганням нав’язати західної моделі „формули успіху”. Мова йде про відмову від державного регулювання економічного життя. Орієнтація на ринок – пріоритетна, тому що вільна конкуренція автоматично забезпечить найбільш раціональний і ефективний розподіл ресурсів та капіталів і приведе до формування глобального економічного, правового і політичного простору.

Тобто глобальна цивілізація визначає нові взаємозв'язки, які характеризують процес трансформації національних економік та їхніх структур, капіталу, цінних паперів, товарів, послуг, робочої сили, згідно якої світова економіка розглядається не просто як сума національних економік, фінансових, валютних, правових, інформаційних систем, а як цілісний геоекономічно-політичний простір, який функціонує за своїми законами.

Вчений Р. Кілі зазначає, що „зростання могутності транснаціональних корпорацій привів до появи нової глобальної економіки, в якій національна держава не лише втрачає свою силу, але й стає анахронізмом” [160, с. 97]. На нашу думку, національні держави будуть менш автономними у здійсненні економічної та монетарної політики, ніж раніше, тому що глобальна інтеграція фінансових ринків та потоки інформації, які долають національні кордони, є головними факторами, які ослаблюють роль національних держав. Але слід враховувати і протилежну тенденцію – зростання проявів націоналізму.

Варто звернути увагу на те, що в межах даного підходу існує нормативне розходження між неолібералами, які вітають перемогу автономії особистості і законів ринку над державною владою, та радикалами або неомарксистами, для яких сучасна глобалізація означає експансію деспотичного глобального капіталізму. Але, незважаючи на ідеологічні суперечності, представники гіперглобалістських концепцій єдині в поглядах, що глобалізація в першу чергу економічне явище, що глобальна економіка все більше інтегрується, що глобальний капітал змушує всі уряди дотримуватись неоліберальної економічної дисципліни, тому політика стає сферою раціонального економічного управління.

Крім того, гіперглобалісти стверджують, що глобалізація як цивілізаційна основа єдності людства виключає війну. Американський дослідник М. Дойл вважає, що економічний взаємообмін стане настільки важливим та цінним для окремих держав, а абсолютне лідерство в них ліберальної демократії приведе до того, що про воєнні конфлікти неможливо

буде і подумати, це настане між 2050-2100 роками [134, с. 480]. Т. Фрідман у свою чергу заявляє, що хоча глобалізація і робить світ тіснішим, одночасно він стає і безпечнішим. „Жодна з держав, яка є частиною глобальної торгової мережі, такої як Dell's, не буде воювати між собою, поки є частиною даної торгової мережі, тому що люди ... не захочуть більше воювати, як раніше” [15, с. 182]. Також Т. Фрідман стверджує, що громадяни держави, яка досягла такого рівня економічного розвитку, коли в неї сформувався середній клас, ні в якому випадку не будуть конфліктувати. Проте цей дослідник попереджає, що „глобалізація може надозброїти окремих людей, створюючи тим самим безпосередню загрозу Сполученим Штатам в ХХІ ст. з боку супероснащеної озлобленої людини – того індивідуума, що ненавидить Америку більше, ніж будь-коли через глобалізацію. Він може атакувати навіть наддержаву...” [138, с. 398]. Мається на увазі, що революційні глобалісти вказують на те, що в епоху глобалізації цілі тероризму також глобальні, а саме протистояння західній цивілізації або її сегменту.

Підводячи підсумок, варто ще раз наголосити на тому, що, на думку гіперглобалістів, держава-нація суперечить глобальному порядку, який формується. Держави стають все менш ефективними і слабкими в конкуренції з новими міжнародними суб'єктами, тому що економічна глобалізація створює новий тип переможців і переможених в глобальній економіці. Ідея суверенної держави як незалежного утворення, яке самоврядно визначає власне майбутнє, не виглядає привабливою у зіставленні з глобалізацією економічного виробництва та обміну, з дедалі більшим значенням міжнародних структур, правовою взаємодією і всесвітніми інституціями.

Гіперглобалісти передбачують виникнення глобальної цивілізації, глобального громадянського суспільства і появу абсолютно нового світового порядку. Економічна і політична влада денаціоналізується, а глобалізація – це джерело майбутнього процвітання, шлях підвищення життєвого рівня, соціальної стабільності, політичної значимості. Сучасна глобалізація означає

нову епоху, відмінною рисою якої є залежність людей від порядків, існуючих на світовому ринку. В межах досліджуваного підходу є розбіжності, які слід ще ретельно вивчати, але загалом його представники вважають, що глобалізація – це в першу чергу економічне явище, яке створює новий тип переможців і переможених.

2.2. Основні положення концепцій трансформаціоналістів

Представники еволюційного підходу, або іншими словами трансформаціоналісти, такі як Дж. Розенау, Е. Гідденс, М. Кастельс та інші, розглядають сучасну форму глобалізації як історично безпрецедентне явище, яке неможливо порівняти з іншим процесом. Відомий британський соціолог, директор Лондонської школи економіки та політичних наук Е. Гідденс визначає її як „термін, який повинен зайняти ключову позицію в лексиконі соціальних наук”, як процес в якому „фінальне захоплення Заходом іншої частини світу є не результатом удару інституцій, які вперше створилися там, а навпаки, їхнього глобального поширення. Економічна, політична і воєнна міць, які надали Заходу його пречудовий статус і які були сформовані завдяки суперпозиції чотирьох інституційних вимірів сучасності (світової капіталістичної економіки, системи національних держав, світового воєнного порядку та міжнародного розподілу праці), більше не відокремлюють західні держави від інших держав світу з такою чіткістю” [144, с. 52]. Таким чином, поділ на Північ та Південь, „перший світ” і „третій світ” є не актуальним сьогодні, на думку трансформаціоналістів.

Е. Гідденс наголошує, що глобалізація охоплює не лише матеріальний світ, а і весь соціум, який вчиться долати нові ризики на рівні індивіда за допомогою „соціальної рефлексії” [142, с. 5]. У зв’язку з цим, відомий німецький дослідник У. Бек, який є також представником еволюційного підходу, зазначає: „Мова йде про рефлексію глобального суспільства ризику,

яке, з одного боку, прориває мовчання слів та змушує хворобливо усвідомлювати на власному життєвому досвіді, що таке глобальність, а з іншого – породжує нові лінії конфліктів та альянсів” [13, с. 13]. Світ стає єдиною соціальною системою, а глобальні ризики, які постають та зростають у сучасному світі, спричинені системою трансформацій, що відбулися останнім часом. Особливо він наголошує на необхідності термінологічного розрізнення між глобалізацією як процесом, глобальністю – станом, або тим, що „ми вже давно живемо в світовому суспільстві”, і глобалізмом – „розумінням того, що світовий ринок витісняє або підміняє політичну діяльність” [14, с. 23, 25]. На його думку, поза будь-яким сумнівом „глобалізація” є найвживанішим і зло вживаним, і найменш з’ясованим, ймовірно найбільш незрозумілим, затуманеним, політично ефективним словом останніх років і залишиться таким найближчим часом [14, с. 40].

Слід, звичайно, враховувати, що представники наукової школи трансформаціоналістів розглядають глобалізацію саме як новий тип соціальних трансформацій. Проблема глобальних трансформацій світового порядку набула особливої актуальності у зв’язку з появою тенденцій до зростання та злиття економічних, технологічних, інформаційних процесів між країнами усього світу. На думку Е. Гідденса, головною дійовою особою цих трансформацій виступає активний індивід, який чітко усвідомлює, що задоволення його інтересів залежить від демократичного функціонування соціальних інститутів, в той же час, як і ці інститути – від його діяльності.

У цьому зв’язку Е. Гідденс зазначає, що трансформація локального життя, як складова частина процесу глобалізації, допомагає пояснити, чому місцеві національні рухи не завжди є такими, що суперечать глобалізації. Вони є безпосереднім наслідком глобального поширення інститутів самовизначення, демократизації та адміністративної раціоналізації. Таким чином, націоналістичні тенденції і прояви у західному альянсі вважаються самозрозумілими і навіть позитивними. Е. Гідденс зауважує: „Глобалізація, таким чином, може бути визначена як інтенсифікація світових соціальних

відносин, які пов'язують віддалені місця таким чином, що локальне життя визначається подіями, що відбуваються на відстані багатьох миль і навпаки. Цей процес є діалектичним, тому що локальні події можуть становити доповнення до тих віддалених подій, які їх визначають. Трансформація локального життя є в такій же мірі складовою глобалізації, як і вторинне по відношенню до неї поширення соціальних відносин крізь час та простір” [30, с. 111].

З іншого боку, напрямки трансформації світу глобалізацією вчений розглядає з точки зору чотирьох інституційних принципів організації модерності – капіталізм, нагляд, військовий порядок та індустріалізм. По-перше, світова економіка все більше визначається як світова система капіталізму, система виробництва товарів, побудована на конкурентних ринках виробництва продукції і на спеціалізації робочої сили. По-друге, інститути суспільного нагляду є основою сильнішої, в порівнянні з періодом феодалізму, інституціоналізації, ускладнення державної влади. Адміністративну систему суспільства модерності потрібно розглядати з позиції контролю, що реалізується на основі збору та застосування інформації, враховуючи, що співробітництво держав у міжнародних організаціях дає змогу державам наглядати не лише за її власними громадянами, а і втручатись у нагляд за населенням інших країн. По-третє, важливим досягненням світового військового порядку, на думку Е. Гідденса, є система альянсів. Вчений вказує на біполярну систему альянсів супердержав дійсно глобального масштабу, яка була заміщена останнім часом концепцією нового світового порядку, моноцентристською системою альянсу, побудованою навколо військового домінування США [30, с. 113]. По-четверте, глобальна індустріалізація, яка має в основі масштабне використання енергії і технологій у виробничих процесах, поступово послабила домінування західного світу, а також привела до двох значних змін в інших сферах: екологічній та інформаційній.

„Саме технологія, – наголошує відомий американський політолог,

професор міжнародних відносин Університету Джорджа Вашингтона Дж. Розенау, – усунула географічні та соціальні простори... Можна стверджувати, що саме технологія посилила взаємозв'язки між локальними, національними та інтернаціональними суспільствами, до того ж в масштабах, не відомих жодній історичній епосі” [196, с. 17]. З іншого боку, глобальні технології викликають повернення до місцевих проблем, тому що люди та інститути відчують втрату автономії, що характерно для глобалізації, вони намагаються захистити власні інтереси і повертаються до груп, до яких належать.

В свою чергу, Е. Гідденс стверджував, що розвиток сучасного суспільства відбувається не тільки в технологічному плані, а й в освоєнні людьми відповідних форм і норм поведінки. „Глобалізація означає анулювання відстаней, занурення в часто небажані і незрозумілі транснаціональні форми життя або, – слідуючи визначенню Ентоні Гідденса, – в діяльність і (спів-) існування, що не визнають відстаней (ззовні віддалених один від одного світів, національних держав, релігій, регіонів і континентів)” [146, с. 43]. Але при цьому підкреслюється, що вона незавершена і здатна змінювати свій характер як під впливом об'єктивних обставин, так і внаслідок цілеспрямованої політики на подолання її негативних наслідків.

На думку представників досліджуваного наукового підходу, не можна стверджувати, що глобалізації не існує, або вона є лише продуктом чи інструментом західної гегемонії. Глобалізація в системі поглядів Дж. Розенау означає, що у людства за спиною залишилось століття міжнародної політики, де національні держави домінували на міжнародній арені. Тепер розпочинається епоха постінтернаціональної політики, постміжнародної, коли нації-держави змушені ділити владу і вплив з інтернаціональними організаціями, транснаціональними корпораціями та міжнародними політичними рухами. Слід звернути увагу, що про кінець нації-держави як інституту мова не йде. На думку Дж. Розенау, процеси глобалізації

відрізняються тим, що вони не сприймають ніяких територіальних чи юридичних бар'єрів; соціальні, політичні та економічні зв'язки з легкістю долають державні кордони. Науковець зазначає, що „у поточний період виникає нова форма анархії через послаблення колишніх центрів влади, інтенсифікації транснаціональних відносин, зменшення значущості міжнаціональних бар'єрів і зміцнення всього, що гнучко обминає державні кордони” [192, с. 151-152].

У цьому зв'язку американський вчений виділяє три основних рівні багатополусної структури: 1) „макропараметр”, який вбирає в себе дві паралельно існуючі й складно взаємодіючі сфери – історично міждержавні відносини, які вже сформувалися, й мережу неурядових організацій, рухів, корпорацій, спільнот, яка нещодавно виникла й розростається; 2) „мікропараметр”, що підтримує взаємозв'язки індивіда зі світом міжнародної політики; 3) „реляційний параметр” (або параметр владних відносин), який допомагає урядам і міжнародним урядовим організаціям адаптуватися до зовнішнього середовища, яке змінюється. Зрештою, вчений робить висновок, що структурне ускладнення характеризується розвитком мережі раніше невідомих або маловідомих засобів і форм спілкування, у більшості в протиположності традиційним міждержавним відносинам. Така трансформація у царині функціонування політики відбувається також під впливом якісної зміни співвідношення між економічними, соціальними та політичними формами влади, коли дедалі більшою мірою даються взнаки їхнє взаємопроникнення й інтеграція, а також розмивання кордонів між внутрішньою і зовнішньою політикою.

Нову епоху Дж. Розенау визначає як епоху „фрагмеграції” (термін, що означає поєднання процесів інтеграції і фрагментації), для якої стає характерним розмитість меж між локальним та глобальним, центром та периферією, внутрішньонаціональним та інтернаціональним [87, с. 267]. Таким чином, економічні та соціальні аспекти фрагмеграції характеризуються з точки зору коливань між глобалізацією та локалізацією, а

політичні – між централізацією та децентралізацією. Для динаміки фрагмеграції характерно, що кордони держав визначаються економічними зонами міжнародних ринків, а також відбувається формування і зміцнення блоків і союзів національних держав (інтеграційний процес) за тривалої фрагментації політичної карти світу і утворення нових держав.

На думку Дж. Розенау, виникнення епохи фрагмеграції позначається зростанням кількості процесів, в межах яких глобальний простір рухається і входить у локальні події. Процес цей супроводжується викривленням ідентичностей, зміною авторитетів, наслідками для безпеки індивідів, суспільств, держав і глобальної системи в цілому, переорієнтацією цінностей та зв'язків влади, розподілом багатополюсної структури між національними (етатиськими) і транснаціональними (позаетатиськими) компонентами міжнародних відносин, хаотичністю і непередбачуваністю. Отже, у межах схеми описаної вище багатополюсної структури спостерігається поєднання традиційної та нетрадиційної сфер міжнародної взаємодії.

Дж. Розенау вважає, що в політичній сфері спостерігається співіснування двох видів тенденцій: доцентрових і відцентрових, – які приводитимуть до складних ієрархічних союзів. Перша тенденція полягає у тому, що віддається перевага демократичним формам правління, владним структурам, які спираються на волю народу; а друга – це послаблення „здатності держав та їхніх національних урядів зберігати некваліфіковану лояльність їхніх громадян і зустрічати виклики все більше і більш взаємозалежного світу вдома і за кордоном” [87, с. 280]. Таким чином, діалектика динаміки фрагмеграції полягає у вимозі посилити значення демократичних інститутів і одночасно зменшити повноваження держав. Проте держава, з одного боку, втратить частину своїх повноважень, з іншого – посилиться її роль як правового арбітра і посередника у складній структурі нових акторів, що з'явилися на міжнародній арені.

Вчений виділяє три основних рівня глобальної організації або показників перетворень. Перший стосується індивідів на мікрорівні і фіксує

революцію в підвищенні їхньої кваліфікації, що дозволяє їм більш чітко визначати своє місце в суспільстві і більш ефективно брати участь у колективних діях, які допомагають реалізовувати їхні інтереси. Другий показник перетворень пов'язаний з проміжним макро-мікрорівнем, на якому відбувається зв'язок індивідів з їхніми групами, колективами (collectivities). Останній вид перетворень спостерігається на глобальному макрорівні, на якому почали співіснувати два світи глобальної політики – поліцентричний світ, який складається з різноманітних неурядових організацій, та державоцентричний світ, в якому продовжують діяти закони класичної дипломатії та стратегії, – які захищають свої сфери в умовах виникаючого глобального порядку. Таким чином, міждержавні відносини і взаємодія недержавних акторів утворюють два паралельних один одному, самостійних, відносно незалежних світів так званої „постміжнародної” політики. Слід враховувати, що традиційний державоцентричний світ зовсім не замінюється новим світом, який включає в себе широке коло різноманітних акторів світової політики на локальному, регіональному, національному, інтернаціональному і глобальному рівнях, а навпаки, він існує і взаємодіє з ним.

У зв'язку з цим, Дж. Розенау підкреслює, що прототипом організації, що могла б здійснити перехід влади від суверенних держав до структур нового типу, могла б стати Організація Об'єднаних Націй. В 1998 році Дж. Розенау звернув увагу на виняткову роль ООН як моста, який поєднує описані вище два світи: державоцентричний і поліцентричний, – у зв'язку з тим, що загальнопланетні тенденції щодо інтеграції і фрагментації нерозривні, так звана „фрагмеграція” [193, с. 259-260]. По-перше, ООН – це консервативний орган, тому що його діяльність обмежена нормами традиційного міжнародного права. По-друге, це місце, де виклики і можливості, притаманні світовій взаємозалежності, можуть стати предметом обговорення, враховуючи, звичайно, механізм легітимного колективного втручання у внутрішні справи своїх держав-членів. Таким чином, ООН має переваги організації, що пристосовується до змінних умов, вона може стати

сполучною ланкою між традиційною і поліцентричною міждержавною моделлю міжнародних відносин. На прикладі ООН вчений показує, що процес руйнування національно-державного суверенітету є сучасною реальністю, тому від тих прообразів владних інститутів майбутнього, таких як ООН або інші міжнародні організації, залежить стабільність міжнародної системи.

Дж. Розенау наголошує, що глибина глобальних структурних трансформацій в „зоні біфуркацій” стає зрозумілою, враховуючи подвійну картину, яка визначається напругою між описаними вище двома світами – традиційним державо-центричним світом та виникаючим на наших очах поліцентричним світом, де головну роль відіграють транснаціональні корпорації, неурядові організації, професійні об’єднання та етнічні меншини. Взаємодія між цими світами ґрунтується на поєднанні „відносин кооперації і конкуренції” [195, р. 1015], а не конфронтації. Дослідник зазначає, що у поліцентричному світі діють індивіди, які постійно опановують нові навички і технології, організовані і мобільні настільки, що це дозволяє їм брати участь у світовій політиці на всіх рівнях аж до транснаціонального рівня. Разом з тим, співставляючи означені тенденції, вчений твердо називає інтеграцію і глобалізацію домінуючими процесами, які визначають образ світу в ХХІ столітті. Таким чином, це не означає, що національна держава і її спільноти зникнуть.

Фрагментація послабила держави і міждержавну систему, в результаті чого виникає глобальний стан „турбулентності” у світовій політиці, на думку Дж. Розенау, який характеризується поширенням комплексу „напруг, які надають майбутньому невпевненість і погрожують безпеці людей на всіх рівнях людської діяльності та організації” [87, с. 268]. Суперечності і невизначеність, непередбачуваність розвитку структурно роздвоєного світу, розвиток сучасних інформаційних технологій сприяли появі тероризму і терористичних організацій як акторів світової політики. Таким чином, з одного боку, посилення неурядових організацій і неформальних мереж

сприяє створенню і становленню в сучасному світі глобального громадянського суспільства, а з іншого, відбувається посилення і збільшення кількості загроз безпеці людства.

Вчені, які підтримують дану позицію, вимагають від держав і суспільств поступової адаптації до більш взаємозалежного, і в той же час у найвищій мірі нестабільного світу з його неминучими соціальними і політичними змінами, сукупність яких і складає зміст розвитку сучасних суспільств і світового порядку. Глобалізація, на їхню думку, – це потужна, трансформуюча світ сила, відповідальна за масову еволюцію суспільств і економік, за зміну форм правління і всього світового порядку. Вона поступово руйнує різницю між вітчизняним і іноземним, між внутрішніми і зовнішніми проблемами. Можна погодитися з Е. Гідденсом, що „глобалізація являє собою не один процес, а комплексну сукупність процесів. І ці процеси діють суперечливо, а то й конфронтаційно” [29, с. 14]. Зокрема, глобалізація може бути причиною відродження локальних культурних ідентичностей, та одночасно може викликати негативне ставлення до культурних цінностей іншого народу. На думку вченого, там, де заперечується множинність культурних ідентичностей та інтерпретацій, виникає фундаменталізм.

Втім, Е. Гідденс вважає, що фундаменталізм – це не те саме, що фанатизм або авторитаризм. Навіть сам термін виник не так давно, разом з поняттям глобалізації. Фундаменталізм є породженням останньої, а тому це лише спроба захистити світ сталих цінностей. Глобалізація не знищує традицій, а змінює їхню роль. Тобто для Е. Гідденса фундаменталізм – це один з полюсів глобалізації, на іншому полюсі якої перебуває космополітичний світогляд. „Космополітичний світогляд є необхідною умовою багатокультурного суспільства у процесі глобалізації. Космополітичний націоналізм становить єдину форму національної ідентичності, що узгоджується з цим порядком” [146, с. 136]. Таким чином, Е. Гідденс розглядає глобалізацію як наслідок напруги між космополітизмом та фундаменталізмом. В свою чергу, для Дж. Розенау посилення зв’язків

етнічних меншин і зростання релігійного фундаменталізму – це приклади динаміки локалізації, яка покликана глобалізацією.

Як пише з цього приводу відомий фахівець в галузі дослідження інформаційної доби М. Кастельс: „Різного роду фундаменталізми, що походять від різних джерел, будуть становити найбезкомпроміснійший виклик однобічному домінуванню інформаційного глобального капіталізму. Їх потенційний доступ до зброї масового знищення кидає гігантську тінь на оптимістичні перспективи інформаційної доби” [55, с. 509]. Ще однією загрозою для майбутнього світу постає, як вважає дослідник, глобальний чи локальний тероризм. Зокрема, він зазначає: „Зростаюча технологічна витонченість визначає два шляхи, що призведуть до безмежного терору: з одного боку, невеличка цілеспрямована група, фінансово забезпечена та добре поінформована, може спустошити цілі міста або завдати удару по нервовим центрам нашого існування; з іншого боку, інфраструктура нашого повсякденного життя... В той час, як нові технології допомагають системам безпеки, вони також роблять наше повсякденне життя все більш доступним для зовнішніх впливів” [55, с. 510].

У цьому зв'язку, на думку трансформаціоналістів, відбувається радикальна зміна самого поняття могутності. Слід враховувати, що буде збільшуватися зона впливу міжнародних організацій паралельно національному суверенітету, проте суверенні держави збережуть владу над власною територією. Сучасні силові глобальні перетворення вже вийшли за рамки економіки. Вони спричинили небачену негативну трансформацію державного суверенітету, набуваючи ознак глобального надсуверенітету і домінування у світі. У цих умовах складні глобальні системи: фінансові, політичні, екологічні, – поєднують долю різних спільнот у віддалених регіонах світу. Виходячи з життєво важливих інтересів, носії сили і підлеглі в даній системі впливу будуть чітко відокремлені один від одного. Потрібно зазначити, що сучасний інститут територіально обмеженого управління не витримає конкуренції з силами транснаціональних організацій.

Концепція транснаціональних соціальних просторів підриває національно-державницьку точку зору на суспільство, підмінюючи уявлення про регіони, відокремлені один від одного згідно національно-державного принципу, іншими формами взаємовпливу, а точніше безмежними транснаціонально інтегрованими просторами соціальної діяльності. Саме такої наукової точки зору дотримується американський соціолог та історик Дж. Маркофф, який вважає, що історія переважно транснаціональна. „Діалог в окремій державі (між соціальними рухами та владними елітами) відбувається в той же час, коли подібні діалоги спостерігаються скрізь. Важливо зрозуміти, що ці діалоги проходять не в закритих приміщеннях, ...і соціальні рухи, і правлячі еліти звертають увагу на те, як діють інші соціальні рухи та правлячі еліти. Результат інколи представляє собою транснаціональну конвергенцію політичних перетворень, які здійснюються в одних місцях рухами, в інших – реформаторами з еліти, в третіх – спільно” [166, с. 20]. Отже, на думку вченого, соціальні рухи допомагають вийти за межі національних кордонів, запозиченню культурних моделей.

В свою чергу, М. Кастельс наполягає на тому, що структурування сучасних суспільств поляризується між „Мережею”(Network) і „Я” (Self) [127, с. 3], а їх динамічна взаємодія утворює вісь аналізу. На думку дослідника, в такому суспільстві всі типи взаємодії (комунікативної в тому числі) ґрунтуються на інкорпорації інформаційних способів виробництва [127, с. 60-65]. Ключовою складовою є „простір потоків” – інтегровані глобальні мережі: приватні, корпоративні, закриті приватні (фінансові) і відкриті громадські на кшталт Інтернету, яким властива позачасовість (timeless) та позатериторіальність (placeless). Засоби та канали доставки різноманітних повідомлень, створені на основі комп’ютерних та міжсупутникових систем зв’язку, здійснили революцію в спілкуванні. Потoki повідомлень на їх основі, утворили транскордонний інформаційно-комунікативний простір, який перетворився в самостійну сферу життя з власними інститутами, нормами та взаємовідносинами. Знання стають

важливим фактором не лише технологічного прогресу, а і суспільної стратифікації й соціального самовизначення.

Такий підхід цікавий тим, що пояснює процес глобалізації не лише з економічно-технологічної точки зору, а і належне місце відводить культурним факторам, які безперечно відіграють важливу роль у політичних процесах. Загалом представники трансформаціоналістської точки зору „тлумачать переплетення культур і народів як появу культурних гібридів та нових культурних глобальних мереж” [28, с. 385]. „Глобалізація економічної активності супроводжується хвилями трансформацій у сфері культури, процесом, що називають „культурною глобалізацією”, – зазначає німецький дослідник У. Бек. – При цьому йдеться насамперед і головним чином про фабрикацію символів культури... Деякі з суспільних наук і частина громадськості засвоїли на це явище точку зору, яку можна назвати конвергенцією глобальної культури. Ключове слово – макдональдизація. Все більше і більше пробиває собі дорогу універсалізація в розумінні уніфікації стилів життя, символів культури і транснаціональних норм поведінки” [14, с. 81].

Так, Е. Гідденс, надаючи важливого значення культурним факторам у розгортанні процесів глобалізації, звертає особливу увагу на поширення засобів масової інформації, серед яких домінують американські. Масове вторгнення американізованих стандартів культури, що тиражуються засобами телебачення, реклами, кіно, електронної комунікації, змусило, за його словами, „...багатьох говорити про імперіалізм засобів масової інформації. Вони стверджують, що сформувалася єдина культурна імперія. Країни третього світу страждають від цього найбільше, оскільки не мають засобів для збереження і захисту своєї культурної незалежності” [31, с. 511]. Е. Гідденс заявляє, що американський телевізійний експорт пропагує комерціалізовану культуру, що руйнує різні форми місцевої культури.

М. Кастельс говорить про становлення культури реальної віртуальності, в якій немає нічого сталого. Це безперервний процес

створення і руйнування, постійного процесу руху, змін. Однак, як відзначає дослідник, „це справді культура, але культура ефемерного, культура кожного стратегічного рішення, швидше клаптикова ковдра, зшита з досвіду й інтересів, ніж хартія прав і обов'язків” [55, с. 197]. Така культура становить своєрідний „дух” інформаційного суспільства.

На думку трансформаціоналістів, комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, пов'язують долю спільнот в одному регіоні з долями спільнот в інших регіонах світу, враховуючи, що глобальні транспортні та комунікаційні інфраструктури підтримують нові форми економічної та соціальної організації. М. Кастельс розглядає глобальну економіку як економіку, здатну працювати як єдина система, яка охоплює всю планету. Проте він, досліджуючи глобалізацію, як „нову капіталістичну економіку”, наголошував, що вона не поширюється на ті народи, території та індустрії, які не представляють для неї цінності, але все-таки її вплив відчутний скрізь, тому що світові фінансові ринки взаємозалежні. М. Кастельс вважає, що це не є свідченням того, що всі фірми без винятку продають свою продукцію по всьому світу, але припускає, що стратегічною метою кожної є продаж саме її продукції по всій планеті. На його думку, „не існує більше центру та периферії, тому що сітка нової економіки поширюється повсюди” [54, с. 16]. Глобальна цивілізація, яка формується, визначається ним як „сітьове суспільство” [129, с. 352].

Хоча дослідник висловлює думку, що нині не існує і в найближчому майбутньому не передбачається поява повністю інтегрованого, відкритого світового ринку праці, технологій, товарів і послуг допоки існують окремі держави або політичні та економічні державні об'єднання з урядами, які повинні захищати права та інтереси власних громадян і фірм в умовах глобальної конкуренції. На його думку, „глобалізація капіталу, процес збільшення кількості сторін, представлених в інститутах влади, а також децентралізація владних повноважень і перехід їх до регіональних і локальних урядів створюють нову геометрію влади, можливо, народжуючи

нову форму держави – мережна держава” [55, с. 501]. Таким чином, залученість у транснаціональні відносини створює переваги для національних держав, на відміну від тих, хто залишається на периферії даної глобальної мережі. Зрештою, маємо не суцільну глобалізацію, а різкий поділ країн світу на тих, які вже долучилися до інформаційно-сітьового світу, і тих, які залишилися за його межами і приречені на довічне перебування на периферії.

Трансформаціоналісти розглядають глобалізацію як довготривалий суперечливий процес, який підлягає найрізноманітнішим кон'юктурним змінам, і не визначають траєкторію світового розвитку, чіткого передбачення потреб світового ринку або вичерпну концептуальну оцінку виникаючої світової цивілізації. Е. Гідденс зазначає, що існуючі зміни „вибудовують щось таке, чого ніколи ще не було, – глобальне космополітичне суспільство” [29, с. 19]. На думку цього вченого, країни нової демократії переживають зараз складний історичний період, який можна назвати „високою сучасністю”. Для нього характерні такі риси:

- 1) збільшена швидкість змін всіх соціальних процесів;
- 2) глобальність простору, на якому відбуваються ці зміни;
- 3) поява нових, нетрадиційних акторів „постміжнародної” політики, що свідчить про неприйняття багатьма індивідами певних фрагментів існуючого соціального порядку.

Проте, слід звернути особливу увагу на те, що еволюціоністи проявляють обережність та обачливість, не бажаючи створювати чітко окресленої картини світу, який змінюється. Вони не прогнозують існування єдиної світової спільноти, не говорячи вже про єдину світову державу. Глобалізація, за Е. Гідденсом, є багатограним та багатолінійним процесом, що повен непевності та випадковості. Вона є „процесом нерівномірного розвитку, який фрагментує, в той же час, як і координує” [30, с. 113].

Глобалізація асоціюється у них з новою світовою стратифікацією. Деякі держави поступово, але міцно увійдуть в центр світового розвитку, в

той же час як інші країни маргіналізуються. Але не буде існувати поділу на розвинуті країни і ті, що розвиваються, він буде складнішим. Існування єдиної глобальної системи не приймається як доказ глобального зближення або появу єдиної світової спільноти. Слід враховувати, що відбувається певна поляризація світу на тих, хто вже освоїв нову систему цінностей і новий глобальний спосіб розвитку, і тих, хто продовжує орієнтуватися виключно на матеріальні цінності; тих, хто все більше і більше охоплюється глобальним порядком, в той час, як інші все більше і більше грають другорядні ролі. Взагалі, показники розвинутості і відсталості стануть характерною особливістю глобального світу.

Дж. Розенау вказує на створення в традиційному суспільстві нового політичного, економічного і соціального простору, до якого на макрорівні пристосовуються держави, а на місцевому рівні – локальні спільноти. Загалом, трансформаціоналісти наголошують, що глобалізація пов'язана не лише з новим розумінням суверенітету, а також і з появою повновладних позатериторіальних форм економічної та політичної організації в глобальній сфері.

Також еволюціоністи заперечують революційну, гіперглобалістську риторику наближення історичного кінця нації-держави як інституту. На їхню думку, традиційні концепції державності змінюються повільно, але постійно. Суверенність сьогодні „є щось менше, ніж територіально визначений бар'єр, це більш джерело і ресурс відстоювання прав і привілеїв в межах загальної політичної системи” [94, с. 66-67]. Суверенність держав посилюється їх взаєминами і рефлексивним визнанням суверенності. Поняття суверенітету як необмеженої, неподільної та виключної форми державної влади поступово змінюється. Політична влада, сфера компетенції і ресурси будуть розподілені між національним та наднаціональним рівнем.

Нова ситуація тотальної інформаційної прозорості світової спільноти до невпізнання перетворила все наше життя. Віднині будь-яка мікрозміна в будь-якому сегменті світової спільноти негайно поширюється по всьому

світу, впливаючи на внутрішні його структури. Зрештою, ця прозорість і взаємообумовленість уможливили виникнення нового пояснення статусу національних держав. Вони почали втрачати свою значимість, нібито зупинятися в часі і просторі, втрачаючи „чимало з економічної потуги, що вони нею колись володіли” [29, с. 14]. Саме трансформація владних структур під впливом глобалізації призводить до того, що починає ставитися під сумнів сучасна держава як неупереджений і привілейований конституційний устрій. Але це не означає, що відбувається зникнення національних держав як таких. Навпаки, їхня кількість збільшується з кожним днем, і кінець означеного процесу розширення не спостерігається.

Проте, наприклад, американський політолог Дж. Розенау ще двадцять років назад передбачав, що існуюча система націй-держав зазнає краху, але національні держави залишаться головними суб'єктами міжнародного життя [194, с. 2]. Вчений зазначає, що „глобальна політика на сьогоднішній день не підкорила національну, незважаючи на парадоксальну ситуацію зближення кордонів і відстаней” [86, с. 249]. Навпаки, події в тій чи іншій державі здійснюють значний вплив на глобальну систему в цілому.

Але справа в тому, стверджує Е. Гідденс, що тепер ми маємо справу з іншими за своєю сутністю державами. Вони на наших очах мінімізуються в своїх вимогах на „національну істину”, втрачаючи імперські і авторитарні амбіції. Проте, на його думку, нації й зараз залишаються потужними чинниками на арені світових подій і ця роль збережеться за ними ще тривалий час. Національна держава стала універсальною політичною одиницею, таким чином, що світ розглядається як мережа національних суспільств. Сильна нація-держава „на сьогодні повинна означати дещо інше: націю достатньо у собі впевнену аби прийняти нові обмеження суверенітету” [146, с. 130]. Погоджуючись на визначене обмеження, нація отримує гарантії його збереження демократичними засобами та у межах демократичної спільноти.

Для Е. Гідденса вплив національних держав є визначальним фактором

у створенні системи міжнародних відносин. Тому вчений пояснює універсалізацію національних держав трьома причинами. По-перше, європейські національні держави дев'ятнадцятого сторіччя (особливо Великобританія, Франція, Німеччина та Італія) вдало поєднували індустріальне виробництво із розвитком військового потенціалу. Це спостерігається у завоюванні абсолютистських імперій. По-друге, їхні раціонально-бюрократичні інституції ефективно використовували наявні ресурси для національного розвитку та встановлення відносин із іншими національними державами через дипломатичні канали та транснаціональні політичні організації. По-третє, певні історичні умови, зокрема, довгий мир у 19-тому сторіччі, дозволив європейським державам сконцентрувати економічні ресурси на процесах індустріалізації та колонізації. А саме дестабілізація міжнародних відносин у світових війнах двадцятого сторіччя мала наслідком встановлення міжнародного військового порядку та створення миротворчих систем. Однак розвиток міжнародних організацій, за Е. Гідденсом, не призвів до втрати суверенності національних держав, а швидше – до індустріалізації суверенності. „Проте глобалізація дедалі більше децентралізується, – на думку вченого, – і не під проводом якоїсь групи націй та ще меншою мірою – великих корпорацій” [29, с. 17].

Економіка стрімко виходить з-під влади національних держав і стає керованою над- і позанаціональними силами, а не лише зусиллями урядів окремих держав. Як пише з цього приводу М. Кастельс: „Глобальна економіка у XXI ст. буде поширюватися, використовуючи значне збільшення потужності телекомунікацій і обробки інформації” [55, с. 508]. Поряд з цим глобальні спільноти очевидно не можуть приділяти увагу вирішенню місцевих (локальних) проблем. І цим починають займатися саме держави. В обслуговуванні локальних проблем якраз і полягає їхня нова місія.

Отже, для трансформаціоналістів глобалізація пов'язана з новими моделями глобальної стратифікації, які визначаються детериторіалізацією економічної активності, тоді як виробництво і фінанси все в більшій мірі

стають глобальними і транснаціональними. Трансформація, яка об'єктивно відбувається у галузях виробництва, комунікацій, інвестицій, торгівлі, перетворює світову економіку на величезну глобальну структуру, що поєднана всесвітніми виробничо-збутовими зв'язками, єдиною фінансовою системою і планетарною інформаційною мережею. Слід зауважити, що на думку представників еволюційного підходу, сучасні трансформації не завжди мають позитивний результат, але, враховуючи їхню динамічність, інтенсивність і масштаб, вони є безпрецедентними.

Однак, як зазначає Е. Гідденс, слід зважати, що сучасне суспільство епохи глобалізації може бути визначене не лише через його економічну базу, а й через те, що воно існує в рамках національної держави, котра дедалі активніше змушена діяти в цілковито нових обставинах глобальної взаємозалежності. Вчений зазначає, що „помилково вважати, що глобалізація стосується лише великих систем на кшталт світового фінансового порядку. Глобалізація – це не тільки про те, що „ген там”, про щось дистанційоване й надто віддалене від індивіда. Вона також стосується феномена „ось тут”, що впливає на інтимні і персональні сторони нашого життя” [25, с. 14]. Е. Гідденс щодо глобалізації та пов'язаною з нею різкою зміною життя вживає метафоричний вираз „нестримний світ” (runaway world) [143]. В інтерпретації цього вченого, нестримний світ, з одного боку, змінює наше життя в негативному сенсі, а з іншого, спонукає до відтворення наявних і породження нових механізмів соціального існування людства.

Інтеграційні процеси виступають при цьому як провідні. Найбільш помітними вони є на європейському континенті. Країни, що є членами ЄС, „мають потужну мотивацію діяти як космополітичні нації як поза, так і всередині Європейського контексту” [146, с. 142]. Специфічною рисою європейської національної держави є її адміністративний потенціал та можливість запроваджувати контроль за населенням на певній території. Тому глобалізація поєднується з широкою автономією окремих частин світу у вирішенні своїх місцевих питань. Таким чином, функціональна єдність

політики, держави та влади під впливом глобалізації зазнає уніфікації на основі ідеології євроцентризму.

На думку трансформаціоналістів, складається нова ієрархія взаємовідносин і прийняття рішень. У своїй книзі „Інформаційна епоха. Економіка, суспільство, культура” М. Кастельс пише: „Новий світ набув обриси в кінці нашого тисячоліття. Він зародився десь в кінці 1960-х – середині 1970-х рр.. в історичному співпадінні трьох незалежних процесів: революції інформаційних технологій; кризи як капіталізму, так і етатизму, з їх наступною реструктуризацією; розквітом культурних соціальних рухів, таких як лібертаризм, боротьба за права людини, фемінізм, захист навколишнього середовища. Взаємодія між цими процесами і спровокована ними реакція створили нову домінуючу соціальну структуру, сіткове суспільство; нову економіку, інформаційно-глобальну; нову культуру, культуру реальної віртуальності. Закладена в цій економіці, в цьому суспільстві і цій культурі логіка також лежить в основі суспільних дій і соціальних інститутів взаємозалежного світу” [129, с. 336-337]. Суверенітет країн стає менш „всєбічним” тому, що структура, що складається зі взаємодії міжнародних інституцій і головних акторів міжнародної системи примушує національні уряди дотримуватися вироблених ними правил і стримувати багато своїх дій, що їм суперечать.

Таким чином, зазначимо, що новий розклад сил у світовій спільноті породжує нову систему цінностей. В межах даної ціннісної трансформації епоха глобалізації дивним чином оживляє саме локальні ціннісні орієнтації. Необмеженість глобальних горизонтів змушує людей звернути свою увагу на локальні перспективи. Як відзначає М. Кастельс, „в історичний період, що характеризується поширеною деструктуризацією організацій, делегітимізацією інститутів, згасанням великих суспільних рухів та ефемерністю культурних проявів, ідентичність стає головним, а іноді й єдиним джерелом смислів. Люди все частіше організують свої смисли не навколо того, що вони роблять, а на основі того, ким вони є, або на основі

своїх уявлень про те, ким вони є” [55, с. 27]. Отже, на думку М. Кагельса, на сьогодні ми маємо „пошук нової системи зв’язків, побудованої навколо поділюваної, реконструйованої ідентичності” [55, с. 45], створення системи цінностей, які включали б в себе своєрідний космополітичний компонент, який містить в собі глобалізація.

Трансформаціоналістські концепції глобалізації розглядають її як процес, у якого відсутня чітко фіксована і визначена мета: або повністю інтегрований світовий ринок, глобальне суспільство або глобальна цивілізація. Взагалі, на думку Дж. Розенау, „невизначеність і динамізм нинішнього періоду стають скоріше постійними, ніж тимчасовими рисами нового світопорядку..., оскільки всі структурні трансформації знаходять вираження у неспинному русі, а не в застиглому стані” [196, с. 92-95]. Немає жодного апіорного підґрунтя вважати, що глобалізація повинна розвиватися в одному єдиному напрямі, або що вона може розглядатися лише у зв’язку з єдиними ідеальними вимогами (досконало відрегульовані світові ринки).

Відповідно, для таких трансформаціоналістів глобалізація є швидше випадковий і відкритий історичний процес, який несумісний з ортодоксальними лінійними моделями соціальних змін. Більше того, представники цього підходу, як правило, також скептично відносяться до думки, що лише докази кількісного характеру можуть підтвердити або заперечити „реальність” глобалізації, так як вони зацікавлені в тих якісних змінах, які може вона створити в природі суспільств і влади, зрушеннях, які у рідкісних випадках повністю охоплюються статистичними даними. Питання про те, чи розуміти глобалізацію в єдиних або диференційованих категоріях, пов’язане з проблемою розуміння даного явища як історичного процесу.

Таким чином, аргументи трансформаціоналістів ґрунтуються на тому, що сучасна глобалізація змінює владу, функції та повноваження національних урядів. Зокрема, влада поєднується із зростаючою юрисдикцією інститутів міжнародного управління. Е. Гідденс вважає, що ефективна система глобального управління могла б бути створена за тією ж

схемою, яка покладена в основу політичних інститутів ЄС: представницький орган (парламент), адміністративний (комісія) і міжурядовий (рада міністрів), а також міжнародний суд. „Подібна система інститутів на глобальному рівні, – вважає вчений, – звичайно, відрізнялася б за своєю роллю і функціям від існуючих нині інститутів в ЄС. В той же час не важко з’ясувати, як вони б могли бути реформовані в даному напрямку. Наприклад, ВТО, МВФ, Всесвітній банк могли б бути об’єднані в єдиний орган, тоді як ООН розділена на парламент і раду. Організація економічного співробітництва і розвитку могла б бути розширена до світового рівня, поглинувши Європейський Союз і посиливши свої прерогативи до прерогатив нинішнього ЄС” [146, с. 146].

Німецький дослідник У. Бек, так як і Е. Гідденс, вважає, що саме ЄС може перетворитися в об’єднання, яке ефективно протистоїть неоліберальній глобалізації. Але, на відміну від останнього, він стверджує, що ЄС – це лише один із елементів „системи транснаціональних держав”, який здатний повернути глобалізацію в конструктивне русло. Одночасно У. Бек заперечує ідею „глобальної держави”, тому що, на його думку, вона б стала „самим тиранічним утворенням” [14, с. 235], і в свою чергу пропонує модель транснаціональної держави. Дана модель визначає, що на рівні внутрішньої політики національні держави повинні бути залучені в примусовий процес кооперації. Політика глобалізації жадає від національної держави координації визначених, раніше незалежних рішень з іншими національними державами і підпорядкування держав інтересам співтовариства. Транснаціональні держави, „є, по-перше, не-національними державами, а виходить, і не-територіальними державами”, саме це звільняє дослідника „з територіальної пастки теорії національної держави” [14, с. 190-191]. Головна специфіка цієї моделі полягає в тому, що в її межах „глобальність не зворотно робиться основою політичного мислення і дії”, „політична система координат утворюється вже не з відмежування націй та їхнього протиставлення, але уздовж осі глобалізація-локалізація” [14, с. 192].

Отже, робимо висновок, що на думку представників еволюційного підходу, або іншими словами трансформаціоналістів, глобальні інтеграційні процеси в умовах швидкоплинної інформаційної революції впливають на формування нового політичного, економічного і соціального простору, що характеризується розмитістю державного суверенітету, виникненням нового типу соціальних трансформацій та нової системи цінностей, збільшенням політичної та економічної взаємозалежності суб'єктів міжнародного співробітництва, зміною співвідношення політичних сил, концентрацією капіталу, лібералізацією торгівлі, збільшенням потоків інформації, технологічними інноваціями, посиленням впливу транснаціональних компаній та їхньою трансформацією в глобальні корпорації. Таким чином, глобалізація як прояв трансформаційного розвитку сучасної світової цивілізації викликала надзвичайну інтенсифікацію світових зв'язків, які перетворюють наш світ в єдиний економічний, політичний та інформаційний простір, а також стала поштовхом для кардинальної трансформації політики загалом та політичних інституцій та соціальних взаємодій зокрема.

2.3. Скептичний напрям дослідження проблем глобалізації

Представники скептичного підходу намагаються розвіяти міфи навколо процесу глобалізації, критикуючи погляди гіперглобалістів та трансформаціоналістів, вказуючи на зростаючу кількість небезпек для сучасного інтегрованого світу. Слід зауважити, що скептики досліджують насамперед економічний підхід до глобалізації, розглядаючи її як інтегровану світову економіку. Проте, на їхню думку, сучасний рівень економічної інтеграції менш значний у порівнянні з тим, що був в кінці XIX століття, а сучасні події свідчать про поглиблення процесу інтернаціоналізації, тобто посилення взаємодії між національними економіками.

Скептики вважають, що сучасні держави на противагу будь-яким

процесам глобалізації зможуть зберегти власний силовий і економічний потенціал, національну, етнічну та релігійну самоідентифікацію, тому не слід перебільшувати вплив транснаціональних акторів. Професор Біркбекського коледжу Лондонського університету П. Гірт і головний редактор журналу „Economy and Society” Г. Томпсон підкреслюють, що більшість ТНК мають частку в національних економіках і тому на пряму залежать від національних держав. Наскільки глобальними б не були їхні операції, ці корпорації не в змозі створити всі необхідні умови всередині держави. До того ж, чим більша експансія ТНК в інші суверенні держави, тим сильніше корпорації залежать від згоди зацікавлених держав у питаннях про цілі, норми і принципи управління міжнародним бізнесом. Японські менеджери і робітники, наприклад, є прихильниками традиції зберігати у своїх фірмах мононаціональне соціальне середовище, що неможливо без регулюючої ролі держави на території Японії [153, с. 430].

Вище названі скептики стверджують, що ні активність ТНК, ні інтернаціоналізація виробництва не веде до більшої інтеграції виробництва, і міжнародний бізнес залишається „вагомо національно вкоріненим”, тому регулювання цих компаній не залишається поза владою національного уряду [154, с. 98]. Вони вважають, що існування великих корпорацій та регіональної чи глобальної виробничої мережі не впливає радикально на функцію уряду регулювати національну економіку. Національні економічні результати пов'язані з конкурентними досягненнями місцевих ТНК на світовому ринку, і навпаки. Тобто економічне зростання країни залежить від конкурентності її транснаціональних компаній.

П. Гірт і Г. Томпсон в своїй критиці концепції глобалізації наголошують, що в одних лише термінах кількості та інтенсивності економічної активності між різними націями і регіонами достатньо важко описувати останню чверть двадцятого століття, тому що вона репрезентує значно більше, ніж просто глобалізаційні зусилля, як, наприклад, остання чверть дев'ятнадцятого століття. Світ почав розвиватися надзвичайно

динамічно в економічному, політичному і культурному плані. Таким чином, скептикам важко дати оцінку сучасній глобалізації, на відміну від попередніх історичних періодів, особливо у порівнянні з останніми десятиліттями ХІХ століття, які вони вважають „золотим віком”, „прекрасною епохою” глобальної взаємозалежності, а саме період з 1890 по 1914 рр. Так, наприклад, Р. Гілпін, професор Принстонського університету, в своїй монографії „Виклик глобального капіталізму. Світова економіка в ХХІ ст.” зазначає, що „певні спроби глобалізації спостерігалися вже наприкінці ХІХ ст., але повною мірою вона проявилася в 1914 р., коли вилася в Першу світову війну” [148, с. 295]. Представники скептичного підходу вважають, що саме „прекрасна епоха” була саме тією добою, впродовж якої з’явилися національні держави та національні економіки” [27, с. 48].

Порівнюючи величину потоків торгівлі, капіталів і мігрантів ХІХ ст. і сучасності, скептики зауважили, що, по-перше, багато економік менш відкриті для торгівлі, ніж у минулому; по-друге, є чимало розвинених країн, які прагнуть позбутися залежності від іноземного капіталу; по-третє, зменшилася світова міграція. Тобто світова економіка у наш час менше зважає на проблеми країн периферії, ніж до промислової революції. Тому вони стверджують, що глобалізація – це міф, який виник як прикриття конфронтаційного змісту розвитку міжнародної економіки, а також як виправдання неоліберального глобального проекту, метою якого є створення глобального вільного ринку і зосередження капіталу в межах основних світових регіонів.

Відомий польський економіст Л. Бальцерович вважає всі розмови про глобалізацію непорозумінням, тому що вони нібито підтверджують, що „настає щось радикально нове” [9, с. 26]. На думку скептиків, світ продовжує розвиватися так, як і розвивається вже багато років. Крім цього, посилюється регіоналізація міжнародних економічних відносин, про що свідчить, наприклад, досвід ЄС. Більшість держав ЄС, Азійсько-Тихоокеанського або Північноамериканського регіонів тісно взаємодіють переважно між собою, а

тому ці зв'язки не можна назвати глобальними.

Більшість скептиків вважає, що теперішні події свідчать, що світова економіка все більше зосереджується в межах трьох основних регіональних фінансових і силових блоків, таких як Європа, Східна Азія і Північна Америка, враховуючи, що їхні національні уряди зберігають значний вплив, тобто посилюються процеси триадизації та регіоналізації. Слід враховувати, що нинішній міжнародний устрій – це взаємодія і співпраця найбільш розвинутих і впливових держав в економічній та військовій сферах, тому що, на думку скептиків, торгівельні, фінансові й технологічні потоки контролюються саме цими суб'єктами міжнародної системи. Таким чином, інтернаціоналізація економічних та політичних відносин залежить від політики та пріоритетів великих держав, їхньої військової та економічної сили. Тому сучасна міжнародна економіка значно менш відкрита і глобальна, ніж у попередні століття.

Скептики світову економічну діяльність аналізують у межах трьох вище названих блоків, кожен з яких має свій центр і периферію. На їхню думку, інтеграцію цих трьох зон посилює „регіоналізація, від формальних структур Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА), Азійсько-Тихоокеанської економічної співпраці (АПЕК), Спільного ринку південного конусу (МЕРКОСУР), Асоціації південно-східних азійських країн (АСЕАН) і Європейського Співтовариства до регіонального виробництва і маркетингових стратегій, що їх сповідують багатонаціональні корпорації та національні фірми” [27, с. 42]. Таким чином, світова економіка поділена на потужні регіональні економічні зони, в яких діють закони конкуренції та суперництва.

Таким чином, скептики досліджують сучасні тенденції не з точки зору формування інтегрованої глобальної економіки, а саме – як свідчення безпрецедентної інтернаціоналізації економічної діяльності. Вони зауважують, що національні чи місцеві державні або приватні організації здійснюють регулювання сучасної економічної та фінансової активності.

Водночас, слід зазначити, що „скептики принципово поділяють усі економіки на місцеві або національні”, тому навіть багатонаціональні корпорації, на їхню думку „залишаються заручниками національних чи регіональних ринків” [27, с. 41]. Навіть, якщо брати до уваги найбільші і найвпливовіші міжнародні компанії, їхні виробництва і збут товарів знаходяться в межах конкретного регіону. Тобто місце і простір залишаються важливими критеріями поширення фінансової та економічної сили.

Представники скептичного підходу вважають систему поглядів гіперглобалістів про кінець нації-держави необґрунтованою, наголошуючи, що держави є впливовими політико-економічними інститутами, а національні уряди – тією ринковою силою, що регулює міжнародну економічну діяльність, тому що лише в них є формальна політична влада, співпрацюючи з багатонаціональними компаніями, яким потрібен доступ до національних ринків та ресурсів місцевих економік. Вчені вказують на їхню зростаючу роль в регулюванні та сприянні економічній активності, яка виходить за межі окремих держав, визнають їхню стратегічну функцію в управлінні світовою економікою. Тобто, уряди – не пасивні учасники інтернаціоналізації, а, навпаки, активні агенти економічної координації і регулювання на міжнародному рівні, а держави, в свою чергу, на думку скептиків, є творцями світової економіки.

Економічна взаємозалежність і відкритість розширює потенціал багатьох держав та збільшує можливості економічного зростання. П. Гірст і Г. Томпсон зауважують, що в сучасній економіці, навіть якщо її вважати глобалістською, а не високоінтернаціоналізованою, роль держави не може бути знижена, а тому значення політичного регулювання соціальних процесів лише зростає [154, с. 185]. Таким чином, не ТНК керують світовою політикою, а держави як суверенні одиниці. На думку скептиків, глобалізацію також придумали держави, тому вони і користуються її перевагами.

Дійсно, сучасному світу притаманна різноманітність рівнів і типів

управління, яка відмінна і від моделей прийняття рішень міжнародними організаціями, і від механізму світового ринку. П. Гірт і Г. Томпсон стверджують, що в цьому світі управління (*governance*) вбирає в себе всі наявні інститути і практичні функції: суспільні і приватні, державні і недержавні, національні та інтернаціональні; враховуючи, звичайно, що національна держава як і раніше відіграє постійну і важливу роль об'єднуючого сполучника між діючим акторами міжнародної політики. Вона усуває розбіжності між ними, тому що вправі делегувати частину своїх функцій як міжнародній спільноті (вверх), так і субнаціональним структурам (вниз).

На думку авторів, управління можливе на п'яти рівнях – від міжнародного до локально-регіонального, враховуючи, що скептики розглядають глобалізацію і регіоналізацію як дві протилежні тенденції, – через:

1. дотримання міжнародних угод, особливо між державами Європи, Північної Америки і Японії;
2. зусилля значної кількості держав, які створюють міжнародні організації регулювання, такі як ВТО або ГАТТ;
3. регіональні торгівельно-економічні асоціації та союзи, такі як ЄС і НАФТА;
4. використання національних важелів та інститутів типу Асоціації Ренд (Research and Development – REND) в США;
5. проведення внутрішньодержавної і регіональної політики для розвитку місцевих промислових центрів [153, с. 429-430].

Така система *governance*, підкреслюють П. Гірт і Г. Томпсон, відповідає інтересам малого і великого бізнесу, який активно вкорінюється на світові ринки, де їм більш за все потрібні стабільність і безпека. Об'єднати всі вище названі рівні може лише національна держава, тому що вона в тій чи іншій формі присутня у кожному з них.

Скептики єдині у твердженні, що глобалізація не супроводжується

ліквідацією нерівності між Північчю і Півднем. Навпаки, в силу того як торгові та інвестиційні потоки багатії Півночі посилюються, спостерігається зростання економічної маргіналізації багатьох держав „третього світу”, а це в свою чергу відображається також на державах-лідерах. Так, П. Бьюккенен розглядає „глобалізацію як систему допуску на багатий і справедливий американський ринок демпінгових товарів з країн з майже рабською працею, як переміщення вільного американського капіталу в зони дешевої робочої сили, що руйнує американську економіку і залишає без роботи великі маси власне американців. В цьому значенні П. Бьюккенен назвав глобалізацію „заміною комунізму” в ролі головного супротивника США” [103, с. 162]. Він розглядає глобалізацію як головну загрозу релігійним і сімейним цінностям сучасної Америки, наголошуючи, що для збереження культурної сфери потрібна сильна держава. Тобто, глобалізація підриває основні засади американського суверенітету.

В свою чергу, Дж. Грей називає глобалізацію „помилковим і шкідливим політичним проектом творців американської зовнішньої політики, який здійснює надсильний вплив на глобальні економічні та фінансові інститути” [152, с. 4]. Даний проект, на його думку, був розроблений в США, але вийшов з-під контролю, тому що національні уряди почали вести переговори з великим бізнесом, не враховуючи інтереси даної країни. Приміром, Дж. Грей стверджує, що глобалізація є „революційним захопленням США світової економіки”, тому поширення ідеології ринкового фундаменталізму „відповідає лише інтересам однієї країни і одного суспільства – американського”, що може мати наслідком дестабілізацію всієї світової системи [152, с. 16]. Крім того, саме цей вчений піддає сумніву багатонаціональний характер ТНК і вважає глобалізацію приреченою, тому що вона суперечить інтересам держав.

Р. Гілпін, в свою чергу, зауважує, що зміни у світовій економіці не пов'язані із зовнішньою політикою США. Тому результатом є, на його думку, не посилення процесів інтеграції у світовому масштабі, а навпаки –

континентального регіоналізму. Р. Гілпін також переконаний, що більше втрачають від існування глобального ринку саме промислово розвинені держави, тому що їхнє населення внаслідок міжнародного розподілу праці бідніше. Це супроводжується руйнуванням традиційних економічних систем і зменшенням впливу національних держав.

Скептицизм поширюється також на проблеми глобальної нерівності та бідності. Останнім часом означені проблеми мають тенденцію до загострення. Велика частина країн-представників „третього світу” постійно поповнює ряди маргіналів у зв'язку з тим, що грошові та інформаційні потоки щодалі більше зосереджуються в межах трьох основних регіональних фінансових і силових блоків, таких як Європа, Східна Азія і Північна Америка. Наслідком того, що економічна активність, прибутки від торгівлі та іноземні інвестиції починають дедалі інтенсивніше концентруватися у регіональних центрах, стає обмеження перспектив і можливостей розвитку для багатьох держав „третього світу”. Отже, поділ світу на Північ та Південь, центр та периферію залишається однією з ознак сучасної глобальної системи, посилює процеси домінування та залежності, нерівності та бідності.

Скептики також критикують ідею народження нової системи взаємозалежності між Північчю та Півднем, в якій впливові держави змінюють виробництво товарів на сферу послуг, а країни, що розвиваються, переходять від видобутку сировини до виробництва. Таким чином, буде сформований новий міжнародний поділ праці. Проте П. Гірет і Г. Томпсон зазначають, що і далі більшість найбідніших світових економік побудовані на експорті сировини, а найбагатших – на виробництві промислових товарів.

Р. Гілпін, американський дослідник, зазначає, що причину глобальної нерівності та бідності потрібно вбачати також і в невдалій політиці держав, „які й надалі використовують свою владу, щоб реалізувати політику направлення економічних сил на шляхи, вигідні їхнім національним інтересам і... сприятливого здобуття прибутків від міжнародної економічної активності” [147, с. 21]. Заходи, які можуть допомогти подолати глобальну

нерівність, на його думку, приречені на невдачу. Тому що, по-перше, у світі і далі пріоритетною для більшості держав залишається силова політика та боротьба за відносні національні переваги; по-друге, глобальні інституції не мають такої влади, щоб переконати держави дотримуватись політики загального блага. Пріоритети й інтереси розвинутих економічно держав переважають.

Нерівність, на думку більшості скептиків, сприяє розвитку фундаменталізму та агресивного націоналізму, що, в свою чергу, розділяє світ на цивілізаційні блоки і культурні та етнічні анклав. Таким чином, міфами є погляди гіперглобалістів про культурну гомогенізацію і глобальну культуру. На думку скептиків, заниження ролі або навіть знищення національної ідентичності призведе до дестабілізації взаємовідносин держав і навіть світової системи в цілому. Проте представники скептичного підходу вказують на швидке поширення боротьби за національне самоусвідомлення, яка стала на заваді руйнуючим транснаціональним силам та глобальної масової культури.

Скептики відзначають поверховість і штучність глобальних типів культур у порівнянні з національними, конфліктність та різноманітність культурних цінностей. Більшість продуктів масової культури, які поширюються в сучасному світі, походять з США і Західної Європи. Проте вчені звертають увагу на процес повернення до цінностей національних культур, а нові інформаційні технології та мережі комунікації допомагають відродити традиції та звичаї національного життя. Національні культури залишаються міцними, західні цінності трактуються по-іншому, ніж в країні свого походження. Але, слід враховувати, що з іншого боку, це може призвести до подальшої фрагментації культурної сфери.

Таким чином, збільшення глобальної нерівності, так званий новий міжнародний поділ праці і „конфлікт цивілізацій” розкривають міфічну сутність „глобального управління”, тому що управління світовим порядком залишається переважно в руках західних держав. В даному контексті

скептики, як правило, визначають насамперед міжнародне, а не глобальне управління, яке характеризується з позиції сили, боротьби за владу та національної переваги. В своїй книзі „Виклик глобального капіталізму. Світова економіка в XXI ст.” Р. Гілпін попереджає, що головною загрозою для майбутнього світової економіки є відсутність достатньо сильної міжнародної влади. „Міжнародна капіталістична система, напевно, не зможе вижити без сильного і мудрого керівництва, – пише відомий дослідник міжнародних відносин. – Міжнародні лідери повинні налагоджувати міжнародне співробітництво з метою утворення і дотримання правил, які регулюють торгівлю, іноземні інвестиції і міжнародні грошові відносини” [148, с. 3-4].

Скептики стверджують, що міжнародні інститути покликані реалізовувати інтереси найсильніших держав і блоків, тому міжнародне управління існує, щоб задовольняти їхні потреби. Таким чином, міжнародне управління – це політичний механізм захисту системи домінування сильних над слабкими. Р. Гілпін наголошує, що „швидка глобалізація світової економіки підняла питання управління на вершину світової економічної програми... полем битви стала вся планета і типи та кількість учасників значно розширилися, що сприяє залученню держав, міжнародних і громадських організацій” [147, с. 378, 402]. Проте сучасний ліберальний світовий порядок з ідеологією фундаменталізму світового ринку та вільної торгівлі повністю відповідає інтересам глобальної гегемонії лише однієї держави – США. Вплив США зміцнюється за допомогою глобальних установ. Тому більшість скептиків зазначають, що без стримування гегемонії США, міжнародне управління означатиме менше, ніж процес американізації світового порядку.

Загалом, скептики піддають критиці ідею глобального управління і вступають в дискусію з гіперглобалістам. По-перше, на думку представників скептичного підходу, останні перебільшують значення та вплив глобальних установ та автономності влади; по-друге, саме гегемонія США є джерелом

підтримання світового ліберального порядку; по-третє, гіперглобалісти здійснюють некоректний аналіз теперішніх і майбутніх можливостей міжнародного управління та глобалізації; і, насамкінець, глобальне управління нездатне побороти світову нерівність та бідність. Отже, глобальне управління та глобалізація – це лише ідеї, необхідні для реалізації неоліберальних економічних стратегій. Таким чином, скептики виступають проти основних тверджень гіперглобалістів, заперечуючи „міф” про те, що влада національних урядів або державний суверенітет зруйновані сьогодні економічною інтернаціоналізацією або глобальним управлінням.

П. Гірт і Г. Томпсон ставлять під сумнів ідею про унікальність глобалізації як процесу [155]. На їхню думку, капіталізм завжди був інтернаціональним, і глобалізація світової економіки означає створення ідеальної моделі всесвітнього господарства на основі діяльності ТНК, які втрачають свою державну приналежність. Так, наприклад, Р. Гілпін [149] розглядає інтернаціоналізацію переважно як побічний продукт багатостороннього економічного порядку, ініційованого Сполученими Штатами, який в свою чергу після Другої світової війни дав поштовх до лібералізації національних економік. Водночас, А. Каллінікос [125] пояснює сучасну інтенсифікацію світової торгівлі і іноземних капіталовкладень як нову фазу західного імперіалізму, в яку залучені національні уряди в ролі інститутів влади монополістичного капіталу. Крім того, міжнародна торгівля має більше регіональний, а не всезагальний характер. Таким чином, якщо глобалізацію не можна трактувати з точки зору універсальності, то, на думку скептиків, вона означає трохи більше за американізацію чи вестернізацію, або як прикриття інтернаціоналізації американського бізнесу.

На думку Е. Гідденса, „скептики схиляються до політичної позиції лівих, особливо старих лівих” [29, с. 12], аргументуючи це тим, що уряди як і раніше можуть контролювати економічне життя. Поняття глобалізації – це винахід захисників вільної торгівлі, на думку скептиків, які прагнуть знищити державу загального добробуту, і тим самим зменшити державні

видатки. Це рух назад, тому що наприкінці ХІХ ст. вже існувала так звана відкрита глобальна економіка.

Слід враховувати, що більша частина літератури, написана скептиками, розглядає процес глобалізації переважно з економічної або культурної точок зору. На цей недолік вказує і Е. Гідденс в своїй праці „Нестримний світ”. Глобалізація – це багатогранний та диференційований процес, який знаходить своє вираження не лише в економічній і культурній сферах, а і в політичній, військовій, інформаційній, соціальній також.

Підсумовуючи, слід звернути увагу, що скептики ставлять під сумнів, що має місце саме процес глобалізації, а не процес ускладнення світового порядку. До того ж в глобалізації відзначають наявність протилежних тенденцій: з одного боку, фінансово-економічна діяльність потребує все більшого простору і передбачає відсутність зв'язку з певним місцем, а з іншого, – люди все гостріше відчують потребу у приналежності до „рідного” середовища, де вони почували б себе як удома. Глобалізація, на їхню думку, – це міф, тому скептики вважають, що світ здебільшого продовжує займатися тим самим, що мало місце і до того, оскільки лише незначна частка прибутку країн отримується від зовнішньосвітової торгівлі. Держави, на їхню думку, залишаються винятковим джерелом ефективною та легітимною влади, а процес інтернаціоналізації, а не так званої глобалізації, спричиняє посилення взаємозалежності та взаємозв'язків між національними політичними інститутами в усьому світі. Представники скептичного підходу заперечують погляди гіперглобалістів про те, що влада національних урядів або державний суверенітет зруйновані сьогодні економічною інтернаціоналізацією або глобальним управлінням, тому що за нових умов роль національної держави зростає, вона передає між- та наддержавним інституціям лише деякі елементи власних функцій і виявляє більшу ефективність у здійсненні всіх традиційно існуючих функцій у проведенні водночас чіткої і динамічної власної політики.

Висновки до другого розділу

В рамках дослідження автором було критично осмислено і порівняно три сучасні західні теоретичні школи вивчення глобалізації за різними критеріями. Наприклад, розглядаючи траєкторію розвитку означеного процесу, гіперглобалісти передбачають появу абсолютно нового світового порядку, визначаючи глобалізацію як джерело майбутнього процвітання, шлях підвищення життєвого рівня, соціальної стабільності, політичної значимості; глобалізація ототожнюється з відносно поступовим шляхом прогресу людства. Трансформаціоналісти розглядають глобалізацію як довготривалий суперечливий процес, який підлягає найрізноманітнішим кон'юктурним змінам, і не визначають траєкторію світового розвитку. Еволюціоністи проявляють обережність та обачливість, не бажаючи створювати чітко окресленої картини світу, який змінюється. Вони не прогнозують існування єдиної світової спільноти, не говорячи вже про єдину світову державу. Представники скептичного підходу намагаються розвіяти міфи навколо процесу глобалізації, критикуючи погляди гіперглобалістів та трансформаціоналістів.

Дискусійним для цих підходів є питання про вплив глобалізації на національні інститути. Відбувається критичний перегляд національної державності. Гіперглобалісти розглядають глобалізацію насамперед як економічне явище, яке породжує нові суспільно-політичні інститути, що потіснять національні держави на світовому просторі. Таким чином, на їхню думку, під дією існуючих факторів держава поступово поступається своїм місцем суверена більшим, в тому числі і наднаціональним, об'єднанням та структурам. Уряди держав перетворюються на допоміжні або проміжні інституції. Еволюціоністи заперечують революційну, гіперглобалістську риторику наближення історичного кінця нації-держави як інституту. На їхню думку, традиційні концепції державності змінюються повільно, але постійно. Представників еволюційного підходу зазначають, що тепер розпочинається

епоха постінтернаціональної політики, постміжнародної, коли нації-держави змушені ділити владу і вплив з інтернаціональними організаціями, транснаціональними корпораціями та міжнародними політичними рухами. Слід звернути увагу, що про кінець нації-держави як інституту мова не йде. Проте держава, з одного боку, втратить частину своїх повноважень, з іншого – посилиться її роль як правового арбітра і посередника у складній структурі нових акторів, що з'явилися на міжнародній арені. Водночас скептики з даного питання зауважують, що держави залишаються винятковим джерелом ефективною та легітимною влади, а процес інтернаціоналізації, а не так званої глобалізації, спричиняє посилення взаємозалежності та взаємозв'язків між національними політичними інститутами в усьому світі. Представники скептичного підходу вважають систему поглядів гіперглобалістів про кінець нації-держави необґрунтованою, наголошуючи, що держави є впливовими політико-економічними інститутами, а обсяг реальної влади їхніх урядів недооцінюється.

Зазначимо, що існує розбіжність у поглядах також щодо проблеми державного суверенітету. На думку гіперглобалістів, головним наслідком глобалізації є знищення національного державного суверенітету під тиском дій нових акторів міжнародної спільноти. Представників еволюційного підходу вважають, що сучасні силові глобальні перетворення вже вийшли за рамки економіки. Вони спричинили небачену негативну трансформацію державного суверенітету, набуваючи ознак глобального надсуверенітету і домінування у світі. Представники скептичного підходу заперечують погляди гіперглобалістів про те, що державний суверенітет зруйнований сьогодні економічною інтернаціоналізацією або глобальним управлінням.

Критичний аналіз поглядів представників трьох концептуальних напрямів західної політичної думки засвідчує намагання з'ясувати ними математичний знак (плюс чи мінус) глобалізації. Гіперглобалісти розглядають даний процес як позитивний. Зокрема, Т. Фрідман характеризує глобалізацію як вкрай привабливий шлях, який веде до підвищення життєвих стандартів.

Також ці вчені звертають увагу на те, що глобалізація як цивілізаційна основа єдності людства виключає війну та конфлікти, світ стає безпечнішим. Представники еволюційного напрямку наголошують, що сучасні трансформації не завжди мають позитивний результат. На їхню думку, процеси глобалізації забезпечують, з одного боку, планетарні взаємозв'язки та взаємовпливи, відкривають нові можливості для збалансованого розвитку регіонів і держав; а з іншого боку, технологічні зміни формують нові типи поляризації в сучасному світі, спричиняють маргіналізацію країн і національних спільнот. Скептикам важко дати оцінку сучасній глобалізації, на відміну від попередніх історичних періодів, особливо у порівнянні з останніми десятиліттями ХІХ століття, які вони вважають „золотим віком”, проте вони вказують на зростаючу кількість небезпек для сучасного інтегрованого світу.

Щодо ідеї глобального управління скептики піддають її критиці і вступають в дискусію з гіперглобалістам. По-перше, на думку представників скептичного підходу, останні перебільшують значення та вплив глобальних установ та автономності влади; по-друге, саме гегемонія США є джерелом підтримання світового ліберального порядку; по-третє, гіперглобалісти здійснюють некоректний аналіз теперішніх і майбутніх можливостей міжнародного управління та глобалізації; і, насамкінець, глобальне управління нездатне побороти світову нерівність та бідність. Тому, на думку скептиків, глобальне управління та глобалізація – це лише ідеї, необхідні для реалізації неоліберальних економічних стратегій. Е. Гідденс, як представник трансформаціоналістів, вважає, що ефективна система глобального управління могла б бути створена за тією ж схемою, яка покладена в основу політичних інститутів ЄС.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ КОНЦЕПЦІЙ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ У ПОРІВНЯННІ З ЗАХІДНИМИ

3.1. Соціально-економічний напрям досліджень процесів глобалізації в українській глобалістиці

Провідним центром дослідження глобальних і регіональних процесів є колектив Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Зокрема, у відділі глобалістики, геополітики і геоekonomіки (завідувач – член-кореспондент НАН України О. Білорус) проводяться соціально-економічні дослідження теоретичних і методологічних проблем процесу глобалізації, її закономірностей, сучасних глобальних трансформацій в контексті національної стратегії України; системно-інформаційні та комунікативні чинники глобалізаційних процесів (О. Зернецька, В. Литвиненко, О. Скаленко); тенденції глобалізму (О. Білорус, В. Зленко); багатоаспектність сталого розвитку (Ю. Мацейко, Т. Перга) та інші.

Українські вчені визначають глобалістику як галузь міждисциплінарного знання про глобальний світ, а саме О. Білорус стверджує, що „в методології досліджень глобалізму і глобалізації поступово перемагає комплексний, системний підхід, який розглядає глобалізацію як в економічному, так і геополітичному, соціальному, екологічному, інформаційному, соціокультурному контексті” [9, с. 79]. Далі зауважимо, що провідний науковий співробітник ІСЕМВ НАН України, академік Міжнародної академії інформатизації при ООН О. Скаленко зазначає, що „глобалістика – це інтегральна наука про найглибинніші основи і найвпливовіші чинники по організації сфери людської життєдіяльності та про загальносистемні механізми управління світовими процесами в умовах

трансінформаційної цивілізації” [88, с. 135]. Таким чином, глобалістика – це загальносистемна наука.

В нашій країні вперше теоретичні засади глобалістики і глобального розвитку були розроблені в колективній монографії „Глобалізація і безпека розвитку”, в якій зазначено, що „глобалістика як наука стає в ряд світових наук” після 30-40 років її розвитку [34, с. 34]. В передмові до іншої колективної монографії за редакцією О. Білоруса, яка має назву „Глобальний конкуруючий простір”, зазначено, що на рубежі нового тисячоліття починає формуватися нова система світоустрою – „економічна система глобалізму”, яка „означає зміну існуючого світопорядку на користь країн-глобалізаторів і глобальних мегакорпорацій, формування нового глобального економічного порядку” [37, с. 15]. В. Письмак звертає увагу на виникнення „соціально-економічної мегамоделі” як факт, що вже відбувся [85, с. 68].

Проте, як справедливо підкреслює вітчизняний науковець О. Білорус: „Глобальна економіка сьогодні – це економіка соціального абсурду” [34, с. 44]. Багаті примножують свої статки, а бідні стають ще біднішими і менш захищеними. В даному процесі вбачається загроза сучасним суспільствам внаслідок гегемонії глобальних мегакорпорацій, сильних держав та впливових міжнародних організацій, що призведе до руйнування глобального демократичного суспільства, дезінтеграції світу, поширення бідності, расизму, релігійної нетерпимості, глобальних конфліктів та зміни структури влади на рівні національних держав. Отже, зауважується про становлення сучасної форми „глобального імперіалізму” [37, с. 15] та необхідності наукового обґрунтування понять „глобалізація” та „система глобалізму”.

В свою чергу, представник трансформаціоналістів М. Кастельс підкреслює, що глобальна економіка є історичною реальністю, яка відрізняється від світової економіки саме тим, що процес накопичення капіталу відбувається по всьому світу, і яка існує з XVI ст. Основні чинники саме цієї хвилі глобалізації полягають у тому, що завдяки інформаційним

мережам майже весь світ зв'язується технологіями, людьми і корисними функціями таким чином, що утворюється своєрідна глобальна система, яка об'єктивно вимагає єдиної системи управління нею. Вона проникає в усі країни, в усі культури, на всі території, в усі комунікаційні потоки та в усі фінансові мережі.

У монографії „Глобальний конкуруючий простір” поняття „глобалізація” розглядається в позитивному контексті як історичний процес розвитку людства під впливом торгівлі, високих інформаційних технологій, транспортних та фінансових систем, культурних цінностей. З таких позицій її кваліфікують і західні гіперглобалісти та трансформаціоналісти. Наприклад, Т. Фрідман характеризує глобалізацію як привабливий шлях, який веде до підвищення життєвих стандартів.

Вітчизняним науковцем О. Білорусом сформульовано закон глобалізації, який відображається через систему таких постулатів:

1. Об'єктивність процесу глобалізації.
2. Існування глобалізму політичного, економічного, соціального, екологічного, інформаційного, комунікативного і культурного та інших у зв'язку з наявністю різних сфер людської життєдіяльності.
3. Врахування конфліктних складових загального процесу глобалізації, тобто суперечностей між Сходом і Заходом, Півднем і Північчю, Європою та Азією.
4. Зв'язок Закону глобалізації з іншим законом розвитку людства – „Законом глобальних конфліктів розвитку” [37, с. 55].
5. „У парі „глобалізаційний процес – умови контактування учасників глобалізації” діє позитивний зворотний зв'язок, в результаті чого процес глобалізації розвивається зі швидкістю, яка з часом зростає за законом параболи (гіперболічно)” [37, с. 55].
6. Залежність даного процесу від активної свідомої участі людей.
7. Мотивом протистояння глобалізаційним процесам є людська потреба у безпеці розвитку. В свою чергу, національна безпека трактується як міра

„відсутності загрози правам і свободам людини, базовим інтересам та цінностям суверенної держави” [20, с. 42-43].

8. Силова економічна глобалізація має наслідком становлення „системи державно-корпоративного глобалізму” [37, с. 55], яка характеризується конфліктністю з інтересами держав заради глобальної інтеграції світового капіталізму та знищення традиційних моделей демократичного правління.

На думку О. Білоруса, корпоративізація світу і посилення влади глобальних корпорацій є основою глобалізації. Тому вивчення системи корпоративно-економічного глобалізму та корпоративного імперіалізму може дати відповідь на питання про долю світового капіталізму, держави-нації, національного суверенітету, системи національних економік і природної ринкової конкуренції, виявити спрямування процесів глобалізації під впливом глобальних корпорацій і держав-глобалізаторів, які їх захищають за допомогою власної системи ресурсів. Позитивність процесу глобалізації полягає у тому, що вона виступає рушієм самозруйнування системи глобалізму, яка є негативним явищем з точки зору силового нав'язування моделі поведінки, як вже вище зазначалося, „країнами-глобалізаторами” або новими глобальними монополістичними корпораціями.

Представники соціально-економічного напрямку досліджень процесів глобалізації в українській глобалістиці, а саме О. Білорус, Д. Лук'яненко, О. Скаленко, вважають, що в основі процесу глобалізації лежить уніфікація та інтеграція світової економіки, що є тенденціями світового розвитку, а також створення системи регіонально-корпоративного і політично-координованого глобального ринку. Також вище названі вчені звертають увагу на те, що поряд з процесами глобальної інтеграції відбуваються процеси дезінтеграції, враховуючи, що економічний розвиток визначається загальнопланетарними закономірностями і набуває глобального характеру.

Отже, на думку вітчизняних дослідників, „в умовах глобальної трансформації ...різко зростає значення міжнародних економічних відносин. Вони великою мірою впливають на масштаби, темпи і пропорції як

національного, так і глобального виробництва, глибину і напрями науково-технологічного прогресу, формують картину глобальної економіки XXI століття” [20, с. 171]. Разом із тим глобальна економічна система XXI століття буде трансформуватись у напрямку інтелектуалізації та гуманізації суспільного виробництва. Таким чином, відбувається становлення нової ери глобальної економіки, ноосферної економіки під впливом високих технологій, міжнародних потоків товарів, послуг; вдосконалення світових комунікацій і транспорту; прискорення процесів виробництва, споживання, кредитування; поширення ідеології конс’юмеризму; стимулювання конкуренції, в якій держави-нації повинні здійснити вибір між глобальною інтеграцією чи локальною самоізоляцією.

Проте, у монографії „Глобальна перспектива і сталий розвиток” зауважується, що сучасні глобальні перетворення вийшли за межі економіки у зв’язку із зростанням взаємозалежності не лише між країнами, а і між людьми, і найяскравіше відображаються у взаємодії трьох сфер людської життєдіяльності: екологічної, соціальної та економічної. Тому завданням глобалістики є комплексне вивчення соціально-економічних проблем людства у поєднанні з проблемами глобальної екології, враховуючи, що „гармонійне соціальне життя – це, передусім, збалансованість у вирішенні економічних і екологічних проблем” [21, с. 73]. Західні вчені, зокрема Дж. Розенау, також вказують на комплексне бачення нового політичного, економічного і соціального простору. Для того, щоб зрозуміти зміни, які відбуваються в світі, дослідник розглядає динаміку восьми виділених ним факторів. Перший – це революція навичок і вмінь сучасної людини в порівнянні з минулими поколіннями. Другий – це криза влади, спричинена послабленням ролі національної держави і появою транснаціональних економічних та політичних структур. Третій фактор – це біфуркація, тобто стан людства, коли на розвиток подій може вплинути випадковий збіг обставин. Четвертий – збільшення кількості суспільних організацій. П’ятий фактор – це підвищення рівня мобільності, який вказує на інтеграцію всього

людства. Шостий – мікроелектронні технології(а саме Інтернет), які змінили принципи людських взаємовідносин. Сьомий фактор – послаблення територіального суверенітету держав. Останній фактор – це глобалізація національних економік.

У цих умовах, на думку вітчизняних науковців, „безкордонний економічний простір, у якому панують транснаціональні корпорації і міжнародні фінансові інститути, які керуються тільки критеріями економічної доцільності, усе більше протистоїть різноманітному в соціально-економічному, екологічному і культурному відношенні реальному земельному простору” [67, с. 76]. Тому, як результат маємо зміну моделі взаємозв’язків світового розвитку. Однак, наголошується, що „на зміну економічному глобалізму, ера якого неминуче закінчиться в ХХІ ст., повинен прийти екологічний глобалізм як нова ідеологія солідаризму і ноосферизму” [19, с. 471]. Таким чином, ХХІ століття є перехідним до нового світоустрою шляхом демократичної глобальної інтеграції і усвідомлення людьми відсутності зворотного шляху в результаті завдання шкоди екосфері.

Також представники соціально-економічного напрямку досліджень процесів глобалізації в українській глобалістиці звертають увагу на вплив даного явища на процес соціалізації, тобто становлення людини в суспільстві шляхом засвоєння певних норм і цінностей внаслідок соціальної взаємодії, враховуючи, що умови соціалізації є необхідним фактором соціальної безпеки. Зауважується, що під впливом глобальних трансформацій та локальних перетворень, по-перше, формується нова система цінностей сучасної людини, а по-друге, відбувається руйнування традиційних суспільних зв’язків, підвищення соціальної конфліктності, „деформація традиційних гуманістичних цінностей суспільства” [18, с. 22], змінюється структура соціальної диференціації, виникає глобальна комунікаційна система. На це вказують і західні трансформаціоналісти, які констатують, що ризики, викликані глобалізацією, індивід вчиться долати за допомогою „соціальної рефлексії” [142, с. 5]. Тому глобальна людина повинна бути

мобільною, вчитись все життя, а головне – не стати „зрядям в руках глобалізаторів нової інтелектуальної ери” [34, с. 48]. В даному контексті питання соціальної сфери, політики, безпеки в умовах глобалізації людського розвитку є не менш важливими, ніж економічної та екологічної сфер, задля забезпечення суспільного добробуту.

Відомий український дослідник Є. Суліма в своїй монографії „Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму” визначає базовим елементом глобального суспільства „людину транснаціональну” [91, с. 127], яка має універсальне мислення. Глобалізація осмислюється науковцем як рушійна сила формування глобального соціального порядку за визначної ролі інформації та постіндустріальних технологій. Проте інтеграційні процеси породили зростання „диференціації економіки, технологічних можливостей та соціальних умов між регіонами світу, між країнами, в межах країн і навіть у межах областей” [91, с. 127]. Проте Є. Суліма наголошує, що глобалізація повинна відповідати інтересам всіх людей. З ним погоджується вітчизняна дослідниця А. Шаповалова, яка, осмислюючи поняття „глобальне громадянське суспільство”, вказує на „загальнопланетарну єдність людської спільноти” [100, с. 3].

О. Білорус зазначає, що перед людством сьогодні лише три шляхи-перспективи: 1) „до суспільного ладу соціалізації і ноосферного розвитку – суспільства справедливості для всіх”; 2) „шлях конфронтації цивілізацій”; 3) проміжний між двома вище названими [22, с. 6]. Перший шлях має наслідком глобальну інтеграцію та інтелектуалізацію суспільства, другий – самознищення, а останній – побудову суспільного ладу глобалізму. Водночас, пророкується, що в основі світової ідеології буде покладена ідея глобальної корпоративізації. Проте зауважується, що ноосферного глобального менеджменту, який ґрунтується на цінностях людського інтелекту та духовності, а не економічної користі, у світі ще не існує. Перешкоджає цьому, зокрема, на думку науковця, система силового глобального менеджменту.

Так, як і представники еволюційного підходу в західній науці, так звані трансформаціоналісти, українські вчені також звертають увагу на явище трансформації державного суверенітету, в тому числі його обмеження для деяких держав, і розширення його меж для інших, а також зниження політичного впливу націй-держав. Загалом, на їхню думку, силова глобалізація є загрозою національному суверенітету. Наголошується, що ця модель глобалізації нав'язується світові Заходом у вигляді концепцій створення „глобального управління”, „світового уряду”, „глобальної держави”, „світового співтовариства”, враховуючи, що це є „лише глобалізація та інтеграція для себе, „золотого мільярда” [34, с. 35]. Прогнозується, що це може в майбутньому призвести до знищення західної цивілізації та виникнення цивілізації глобальних корпорацій.

Зауважується в контексті даного підходу, що нації-держави не в змозі здійснювати нагляд за глобальним рухом капіталів, тому що глобальний капітал висуває вимогу передачі економічної влади в країнах йому, послаблюючи тим самим не лише національну економіку, а і державну владу. На думку вітчизняних науковців, новою функцією ООН і повинна стати функція захисту інституту держави, забезпечення її існування в новій суспільній організації світу, тому що є небезпека в тому, що майбутня роль держави полягатиме лише у виконанні трьох функцій: 1) підтримка діяльності глобальних ринків; 2) забезпечення процесу уніфікації суспільства; 3) „виконання функцій локальних адміністрацій глобальної системи правління світом” [34, с. 39]. Нації-держави повинні протистояти насильницькій глобалізації, тому що „тотальна глобалізація веде до нового тоталітаризму і диктатури” [34, с. 47]. Мається на увазі абсолютна влада глобальних монопольних корпорацій і міжнародних фінансових та торговельних організацій як зростаюча загроза людству.

Вчені О. Білорус і Ю. Мацейко зазначають, що існують певні чинники глобалізаційних процесів, які здатні впливати на характер глобалізації, а саме:

1. „постіндустріально-інформаційна глобальна економіка;
2. азійська економічна глобалізація як альтернатива євроатлантичній глобалізації „золотого мільярда”;
3. наука, освіта та індустрія інформації як основа нової сфери глобальної всезагальної праці та інтелектуалізації розвитку в напрямі його „ноосферизації” [19, с. 10].

Таким чином, відзначається, що азійський глобалізм стає сильним конкурентом західному, особливо у використанні робочої сили, трансформуючись з економічного в інформаційно-інтелектуальний, враховуючи конкурентоспроможність науково-технічного, інноваційного та інтелектуального потенціалу країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, де лідером постає Японія. Отже, процеси глобалізації постійно набуватимуть нових ознак, якостей, змінюватиметься структура та масштаби реалізації під впливом інформації, освіти, знань, ноосферних стратегій, враховуючи, звичайно, значення „європейського цивілізаційного глобалізму” як рушія світового розвитку [20, с. 13].

Доктор політичних наук О. Зернецька також відзначає, що важлива роль належить саме інформації та комунікації у здійсненні поштовху глобалізаційних процесів та стрімких світових змін. На її думку, це призводить до збільшення впливу нових акторів: міжнародних організацій, міждержавних союзів, транснаціональних корпорацій та громадянського суспільства, – та зміни обсягу суверенітету традиційних акторів, тобто держав. Водночас, науковець зауважує, що „інформаційний суверенітет в цілому, або різні його частини, переважна більшість країн втрачає швидше, ніж будь-які інші аспекти державного суверенітету” [49, с. 136], внаслідок відкритості національних кордонів на початку XXI століття для проходження інформаційних потоків під впливом глобалізації медіа та інформаційно-комунікаційних систем, наприклад існування глобального супутникового телебачення та Інтернет-простору.

Тому зростає роль міжнародних організацій, які займаються питаннями

регулювання та управління інформаційною сферою на глобальному рівні, особливо для країн, що розвиваються, або малорозвинених країн. Відтак, з точки зору О. Зернецької до таких наднаціональних інститутів належать: „Міжнародна телекомунікаційна спілка (ITU), ООН, (зокрема ЮНЕСКО), Світова організація з інтелектуальної власності (WIPO), Інтернет-корпорація щодо надання назв і номерів (ICANN), Світова організація торгівлі (COT)” [49, с. 137]. Таким чином, проблема інформаційно-комунікаційної політики вивчається представниками вітчизняної науки як одна з найактуальніших, вирішення якої потребує взаємозв'язку та співпраці нових неурядових акторів і основних традиційних (держав).

Однак відмітимо, що українська дослідниця прогнозує виникнення нової моделі управління, в якій величезний вплив матиме громадянське суспільство, поступову зміну існуючої парадигми міжнародних відносин, а також „створення глобальної політичної блогосфери як нової арени політичної комунікації початку XXI століття” [48, с. 13], яка зміцнюватиме демократичні засади суспільства та відіграватиме важливу інформаційно-освітню роль для громадян держави. Зауважимо, що сьогодні не лише у вітчизняній, але і у всій світовій науковій спільноті тривають дебати щодо ролі інформаційно-технологічної революції та глобалізації в подальшому розвитку людства, враховуючи, що інформаційні та комунікаційні технології сприяють економічному зростанню і підвищенню матеріального добробуту.

Глобальна постіндустріально-інформаційна економіка, а далі глобальна ноосферна економіка, яка заснована на використанні інтелектуального потенціалу, змінять старий індустріальний тип економічного розвитку, який вичерпав свої ресурсні можливості, на думку представників соціально-економічного напрямку досліджень процесів глобалізації. Передбачається, що з одного боку, виникає глобальне суспільство на основі спільної символічної інформаційної культури та пріоритетом загальноцивілізаційних інтересів і цінностей, а з іншого боку, відкриваються нові можливості для соціально-економічного прогресу людства внаслідок зростаючої економічної інтеграції

світу, поширення доступу до інформації, її обміну, інтернаціоналізації, посилення міграційних процесів, пошуків нових способів організації праці і виробництва, заснованих на інтелектуалізації та інформатизації, нових форм міжнародного поділу праці, розробки стратегій трансформації і розвитку політичних та еколого-соціо-економічних систем.

Таким чином, „глобальна постіндустріальна, а з нею і глобальна ноосферна економіка базуватиметься переважно на використанні інтелектуального потенціалу і накопиченого інтелектуального та інформаційного ресурсу всього людства” [20, с. 176]. Для того, щоб держава змогла перейти до суспільства знань і успішно конкурувати з іншими державами в сучасному глобальному світі, вона повинна мати власну систему інновацій, наукових досліджень і корисних відкриттів, а головне – підтримувати творчий потенціал науковців. Мається на увазі, не лише необхідні для творчості матеріальні умови, а і визначену культуру мислення та наукову етику. Майбутня ноосферна економіка – це головна протидіюча сила економічній глобалізації та глобалізму, тому що без створення належних умов для інтелектуального розвитку кожної людини як носія інтелектуального капіталу не лише окремої нації, а і всієї людської спільноти, інноваційний розвиток неможливий. Отже, лише внаслідок становлення нової системи цінностей буде побудоване так зване суспільство знань.

Мовби відповідаючи на її тезу, М. Кастельс зазначає, що основними ознаками глобалізації є утворення нової реальності з новою соціальною структурою, специфічною економікою та особливою віртуальною культурою. „Інформаційна економіка, – стверджує американський вчений, – глобальна, тому що дає можливість в будь-який момент часу оперувати в масштабах всього світу” [127, с. 92]. М. Кастельс зауважує, що „нова влада полягає в інформаційних кодах і репрезентативних образах, навколо яких суспільства організують власні структури, а люди будують власне життя і визначають свою поведінку; ця влада зосереджена у людській свідомості”

[128, с. 359]. Відповідно, формування глобального інформаційного простору створило сприятливі умови для обміну науковою інформацією, відкрило нові можливості для міждержавного обміну в галузі економіки, культури, освіти тощо, а також прискорення інформаційної революції і зближення цивілізацій сприяє формуванню планетарної свідомості.

О. Білорус і Ю. Мацейко у контексті соціально-економічного підходу досліджують розвиток постіндустріального інформаційного суспільства у „своєрідному трикутнику взаємозв’язку: глобалізація – глобальне інформаційне суспільство – сталий розвиток” [19, с. 18], зауважуючи, що сталий розвиток, сприяючи поглибленню взаємозалежності світових політичних, економічних, екологічних, соціальних систем, пов’язаний з процесом глобалізації. Звертають увагу науковці на те, що прогресивні сторони процесу глобалізації позитивно впливають на хід сталого розвитку не лише на національному, а і на глобальному рівнях, враховуючи, звичайно, що негативні елементи досліджуваного процесу стримують глобальний сталий розвиток. Тому, на думку вчених, для забезпечення сталості розвитку потрібно вирішити: 1) демографічні проблеми, а саме збільшення кількості населення; 2) екологічні, тобто охорона, збереження та поліпшення стану навколишнього середовища; 3) економічні шляхом дематеріалізації виробництва, його інформатизації та глобальної і національної солідаризації.

На думку вище названих вчених, елементи глобалізації існували і раніше, тобто до 80-90 років ХХ століття. Так, як і представники західної скептичної школи, порівнюючи величину потоків торгівлі, капіталів і мігрантів ХІХ ст. і сучасності, українські дослідники зауважують, що перша хвиля глобалізації „припиняється в період Першої світової війни, її замінює в 1914-1915 рр. епоха націоналізму... і протекціонізму” [19, с. 23]. Друга хвиля триває з 1945 року і до 80-тих років ХХст. та змінюється третьою, для якої характерним є швидкий економічний розвиток певної групи країн, збільшення міжнародної міграції та руху капіталів у поєднанні із збіднінням іншої частини держав. Інші дослідники висловлюють думку, що „історично і

логічно глобалізація як взаємозв'язок і взаємозалежність різних країн і територій почалася з появою її можливостей – винаходом колеса і відкриттям грошей, а проявлялася більшою мірою у формі торгівлі і воєн” [33, с. 13].

Також українські науковці солідарні з західними вченими-скептиками, які єдині у твердженні, що глобалізація не супроводжується ліквідацією нерівності між Північчю і Півднем, зауважуючи в свою чергу, що егоїстичні інтереси Півночі, яка майже не виконує своїх зобов'язань по відношенню до країн, що розвиваються, і країн „третього світу”, проявляються у контролі процесу глобалізації за допомогою використання сили: політичної, військової, економічної, технологічної, інформаційної. „Глобалізація, змодельована і скерована неоліберальним політичним і економічним фундаменталізмом, ...збільшує розрив між бідними і багатими, між Півднем і Північчю” [19, с. 28]. Південь не може конкурувати чи навіть змагатись з Північчю, на думку українських вчених, до тих пір, поки не розробить власні глобальні, регіональні, міжнародні та національні стратегії розвитку.

У зв'язку з цим також звертається увага на поділ світу на країни та регіони, які користуються перевагами глобалізації, і, які не включені в даний процес. Тому „перші, зазвичай, асоціюються з ідеями прогресу й добробуту, другі – з маргіналізацією і злиденністю” [18, с. 26]. Міжнародна спільнота за допомогою стабільної системи соціальної безпеки повинна діяти у напрямку зменшення або пом'якшення негативних наслідків даного процесу, до яких вітчизняні вчені О. Білорус та Н. Маслова-Лисичкіна відносять: соціально-економічні (зростання безробіття, бідність, відсталість економічного розвитку, „декваліфікація і пауперизація робочої сили”, „криміналізація суспільних відносин” та інші); соціально-психологічні (втрата особистістю свого „Я”, криза сучасних сімейно-шлюбних відносин, „соціальна анемія” тощо); соціокультурні (зниження цінності культури, традицій, звичаїв) [18, с. 24].

Таким чином, глобалізація як загальносвітовий процес несе в собі не лише зростання взаємозалежності між країнами, людьми, а і серйозні

виклики та загрози безпеці людини, економічній та екологічній стабільності, існуючому соціальному ладу. Зазначена проблема є на даний час особливо актуальною з огляду на те, що глобалізований і все більш взаємозалежний світ відкриває великі можливості для соціально-економічного прогресу. Загрози і виклики сталому розвитку постійно зростають, а реалії глобалізації породжують нові як у багатих, так і в бідних країнах. Тому і виникає необхідність всебічного посилення міжнародної співпраці щодо питання протидії загрозам глобалізації на міжнаціональному та міжурядовому рівнях, результатом якої має бути створення глобальної універсальної системи загальної безпеки.

У зв'язку з цим О. Білорус виділяє такі типи загроз. До першого типу належать загрози, обумовлені „глобальним егоїзмом країн лідерів”. Це „політика глобального тиску сильних країн на менш розвинуті країни і країни перехідного періоду”; глобальна нерівність та „глобальна загроза світового поневолення окремої людини, соціальних груп, цілих суспільств і націй-держав”; „глобальна віртуалізація відірваного від світу Заходу, його тотальне занурення... в ілюзорну систему сприйняття світу” [17, с. 32], „технократичне умертвіння світу” [17, с. 33].

Другий тип – загрози, які пов'язані з ідеєю „глобальної корпоративізації”, яку О. Білорус визначає основою нової ідеології. „В процесі глобальної інтернетизації вже в період 2001-2025 років буде поетапно запроваджено нову ідеологію і нову форму соціальної організації – глобальний транснаціональний корпоративізм. Саме він стане новою ідеологією світового розвитку”, – стверджує вчений [17, с. 33]. На думку О. Білоруса, цей тип загроз відображається у тому, що „...глобальний корпоративізм піднімає національну олігархію, яка посилюється і, прагнучи реалізувати свої інтереси, посилює міжцивілізаційні конфлікти” [17, с. 34]. Цивілізація і культура опинились під загрозою. Сьогодні культурно-цивілізаційне різноманіття світу – це даність, з якою потрібно рахуватись. У зв'язку з цим науковець у праці „Глобалізація і національна стратегія

України” зауважує: „Зіткнення західної і ісламської цивілізації стало глобальною реальністю з тяжкою динамічною інерцією. Цей конфлікт став загрозою для всього людства” [17, с. 34]. Однак, українські науковці також фіксують тенденції до зближення та універсалізації культури різних країн та регіонів, моральних людських цінностей.

До третього типу загроз належать саме фінансові, які набули наднаціонального і транснаціонального характеру, тобто: глобальна дерегуляція і лібералізація фінансових ринків; глобальні валютні спекуляції, небачений розвиток мультинаціональних корпорацій; дедалі зростаючий відрив глобальних фінансових систем від реальної економіки; зростання економічних інтересів глобального фінансового капіталу з інтересами національної державної бюрократії; глобальна доларизація економіки, що робить її „особливо ризикованою і вразливою” [17, с. 39-44]. Проте, науковець зауважує, що наймогутніші сили корпоративно-державного глобалізму не зацікавлені у вирішенні вище розглянутих проблем заради збереження свого економічного та політичного впливу, в результаті чого відбудеться крах цієї системи. Прикладом цього і є світова криза, процеси якої найбільш виразно проявляються в державах з перехідною економікою.

Розглядаючи глибину сучасної світової кризи, О. Білорус зазначає, що „це черговий виток глобалізації, який неминуче зламає всю стару форму світопорядку і призведе до реформування світової економічної системи” [23, с. 13]. Однополярність повинна бути замінена на багатополлярну модель в результаті побудови конкурентних взаємозв’язків між національними державами, враховуючи, звичайно, залежність країн від зовнішніх умов у своєму розвитку. Тому нації-держави зобов’язані посилити внутрішню інтеграцію з метою протистояння зовнішнім негативним впливам глобалізму, а також розробити національну стратегію розвитку, в якій серйозна увага приділятиметься національному підприємництву, малому та середньому бізнесу, власній регіональній політиці, соціалізації розвитку.

Проте вчений звертає увагу на відсутність конкурентної Національної

стратегії розвитку нашої держави, яка „перебуває на перехідному етапі розвитку від системи традиційно-консервативного індустріалізму до системи технотронно-інформаційної економіки і соціально справедливого суспільства” [23, с. 16]. Головним стратегічним завданням України повинно стати пошук власного місця в динамічно змінюваній глобальній структурі світу. Шляхом вирішення проблеми міжнародної конкурентоспроможності України є, на думку науковця, інтелектуалізація соціально-економічного розвитку, трансформація системи державного менеджменту та державного регулювання, розробка системного антикризового державного плану дій, який і буде покладений в основу національної стратегії розвитку. До подібної позиції приєднується професор В. Євдокименко, який вважає, що „трансформаційні процеси в Україні потрібно синхронізувати з глобальними постіндустріальними трансформаціями з метою створення конкурентоспроможного ефективного соціального суспільства” [33, с. 12]. Таким чином, наша держава повинна якомога раціональніше використовувати свій потенціал: як інтелектуальний, так і інноваційний.

Враховуючи виклики і загрози глобалізації та глобалізму українській нації, О. Білорус визначає чотири основні стратегічні проблеми: 1) зв'язки „національна держава Україна – країни-глобалізатори”; 2) зв'язки „національна держава Україна – глобальні корпорації”; 3) зв'язки „національна держава Україна – внутрішні (національні) корпорації”; 4) „національна держава Україна – економічна система глобалізму” [23, с. 18-19]. Дані проблеми потребують вирішення задля, по-перше, протистояння агресивному глобальному оточенню; по-друге, щоб не залишитись „глобальним маргіналом”, тому що сучасні масштаби глобалізації набули незворотного характеру і визначили штучний поділ світу на три нерівноправні частини: країни „золотого мільярда” з високим рівнем глобальної конкурентоспроможності; високотехнологічно та інформаційно розвинуті країни; країни так званого „третього світу”, які не здатні конкурувати в глобалізованому середовищі. Проте сучасне світове

співтовариство повинно об'єднувати зусилля з планування та управління заради безпеки й розвитку всіх людей, їхньої свободи, рівноправності та добробуту, а не лише громадян держав „золотого мільярда”, а також протидіяти експлуатації багатьох країн та регіонів.

Крім того, О. Білорус вказує на зміну статусу країн „золотого мільярда”, які втратили контроль над процесами глобалізації і перетворилися з її суб'єктів на об'єкти. Їхнє місце посіла „світова промислово-фінансова еліта”, або іншими словами новий світовий уряд, „яка не може існувати без держав і їх об'єднань, які фактично є сучасними політичними і економічними імперіями” [22, с. 8], використовуючи їх для знищення економічно слабких національних держав та заради впливу на міжнародні організації. Отже, зміцнення глобалізму та глобалізації забезпечується об'єднаними діями держав-глобалізаторів „золотого мільярда”, глобальних корпорацій і міжнародних організацій. „Створюється штучна інтеграційна метасистема – глобальне мережне суспільство зі своїми законами, що загрожує розпадом національних суспільств” [22, с. 20]. Трансформаціоналісти також передбачали можливість народження нової форми держави – „мережної держави” [55, с. 501]. Тому для багатьох країн економічна глобалізація асоціюється з небезпекою і сумою негативних наслідків для їхньої політики, духовної єдності, конкурентоспроможності.

Отже, у макроекономічних дослідженнях процесу глобалізації у вітчизняній науці українські вчені звертають увагу на процеси глобальних економічних трансформацій з точки зору соціально-економічної доцільності та впливу на стан навколишнього середовища. Також обґрунтовується об'єктивність характеру глобалізації, розкриваються проблеми впливу новітніх технологій, інформаційних потоків та соціальних перетворень на глобальний економічний розвиток, вивчаються його тенденції, закономірності і закони. Представники соціально-економічного напрямку досліджень процесів глобалізації в українській глобалістиці відзначають позитивний зміст глобальних змін у житті кожної людини, аналізуючи в той

же час негативні ознаки глобалізму як майбутнього світового суспільно-політичного ладу.

3.2. Культурно-цивілізаційний підхід до дослідження процесу глобалізації

Культурно-цивілізаційний напрямок представлений, передусім, теоретичними доробками Ю. Пахомова, Ю. Павленка, С. Кримського, В. Бебика та інших. Їхні дослідження спрямовані на вивчення глобалізації в контексті розвитку історико-культурних формацій та обумовлених ними ціннісних аспектів соціальної поведінки; сутності та специфіки цивілізаційних структур глобального суспільства, унікальності самодостатніх культурно-цивілізаційних спільностей; етнокультурних чинників глобалізації; а також – нових викликів глобальних, регіональних, місцевих та цивілізаційних змін. Український науковець М. Шепелев у своїй праці „Глобалізація Управління як мегатенденція сучасного світового розвитку” [101] дає оцінку політичній системі мондіалізму та геочивілізаційним засадам глобалізаційного процесу. Також цей вчений досліджує роль цивілізаційного підходу в методології сучасного світобачення [102]. Проте даною проблематикою насамперед займаються науковці з відділу глобальних систем сучасної цивілізації ІСЕМВ під керівництвом академіка НАН України Ю. Пахомова.

Українські дослідники у відомій праці „Цивілізаційна структура сучасного світу” зазначають: „В умовах глобалізації світ не стільки уніфікується відповідно до поверхнево сприйнятих американських стандартів, скільки набуває вигляду поліцивілізаційної структурно-функціональної системи, в якій окремі цивілізаційні складові поведуться по-різному і власними традиційними ідейно-ціннісно-мотиваційними підставами у все більшому ступені визначають складових їх народів і держав.

Це безпосередньо стосується і України” [98, с. 11]. Таким чином, актуалізується проблема з’ясування нової цивілізаційної ідентичності, яка зазвичай виявляється у специфіці релігійно-морально-світоглядних основ окремих цивілізаційних систем, усвідомленні культурно-історичної єдності, самотності та змін в духовно-цивілізаційній сфері, а саме: традицій, цінностей народів, моделей поведінки, які формуються на основі ототожнення себе з визначеним культурним полем, а також з відповідними соціальними інститутами та відносинами. Цивілізаційна ідентичність реалізовується через уявлення людини про належність до тієї чи іншої культурно-цивілізаційної спільності, яка є насамперед самодостатньою.

„Досвід свідчить, що у перехідний, сповнений різноманітних ризиків період, частіше програють не ті, які були на старті економічно менш розвинутими, а ті, які вийшли на світову арену з підірваною, ослабленою цивілізаційною ідентичністю” [83, с. 149]. Так, Ю. Пахомов відзначає, що „...полем економічної боротьби виявляється не тільки (а радше -не стільки) є сама економіка, але й її духовний, моральний етноповедінковий стереотип народу, а значить – історія, культура, релігійні та інші традиції і решта всього, що впливає із соціокультурної генетики, від цивілізаційного коду” [81, с. 351]. Глобалізація дала поштовх до конкуренції економік різних цивілізаційних світів і використання ними свого творчого потенціалу у поєднанні з інтелектом, закладеного у їхніх цінностях культури; адаптації провідних науково-технологічних та соціокультурних форм до власного цивілізаційного ґрунту.

У зв’язку з цим вітчизняний дослідник виділяє умови формування нової моделі глобалізації, а саме: „по-перше, ціннісна конкуренція ... повноцінно вступила у свої права, і по-друге, – співвідношення переваг й слабкостей ціннісних факторів глобальної конкуренції змінювалося не на користь Заходу” [80, с. 11]. Дана глобалізація ламає існуючу глобалістську модель, що має наслідком трансформацію світового порядку. Гіперглобаліст К. Омає також вказував на те, що свій опинився на порозі нового етапу свого

цивілізаційного розвитку, проте ним констатовувалось утворення так званих „тріад”. З ним солідаризувався інший західний дослідник І. Рамоне, який підкреслював, що господарями світової цивілізації постають „тріади”. Серед характерних рис оновленої глобалізації Ю. Пахомов називає: розблокування інвестиційної моделі в країнах Заходу, зростання впливу Сходу, „зникнення так званої наздоганяючої моделі, яка протягом півстоліття була основою для диверсифікації рівнів розвитку” [80, с. 9], домінування цивілізаційних факторів, „тобто фактори не стільки „матерії”, скільки „духу” [80, с. 10]. Тому, на думку вченого, для України в умовах формування нової моделі глобалізації важливим є використання фактору цивілізаційної ідентичності під час проведення реформ з метою інтегрування до глобальної системи, а також врахування процесу взаємозв’язку різних систем цивілізаційних цінностей та тенденцій глобалізації для подолання нинішнього інерційного розвитку і зміни його на інноваційний.

Проте вченим попереджається, що „для такої держави, як Україна, глобалізація – це і велика спокуса, і чималий ризик” [84, с. 58]. Впливовий представник гіперглобалізаційного підходу Т. Фрідман також звертав увагу на виклики, породжені глобалізацією, і закликав всі держави адаптуватись до них. Цей процес орієнтований на формування висококонкурентного середовища з відкритими перспективами піднесення навіть для малорозвинутої країни. „Хоча глобалізація, передбачаючи відкритість, таїть у собі і додаткові ризики, але вона ж дає шанс” [84, с. 64]. Це період для використання власних можливостей у глобальних процесах, для інтегрування економіки України у світогосподарський простір. Але слід враховувати, що не дешева робоча сила чи сировина повинні бути „цінністю” держави для іноземного, в тому числі транснаціонального, капіталу, а високий розвиток науки, освіти, економіки, комунікацій, культури, технологій, підготовка висококваліфікованих кадрів, усвідомлення свого унікального культурно-цивілізаційного потенціалу.

У зв’язку з цим відомий український вчений В. Бебик наголошує на

важливості розуміння культурно-цивілізаційних особливостей тисячолітнього досвіду української цивілізації [7; 11]. В умовах формування глобальної держави та глобального громадянського суспільства, визначаючи власні орієнтири, Україна повинна не забувати сторінки вітчизняної політичної історії. І тут важливо пам'ятати, на думку В. Бебика, що сучасні українці – це нащадки відомих давніх цивілізацій, які існували на території України: „Мезин (Чернігівщина, XX-XII тис. до н.е.), Кам'яна Могила (Запоріжжя, XII-III тис. до н.е.), Трипілля (Подніпров'я, VI-II тис. до н.е.), Аратта-Оратта (IV-II тис. до н.е.), Скіфія (VII ст. до н.е.-III ст. н.е.), Ольвія (VI ст. до н.е.-IV ст. н.е.), Боспор (V ст. до н.е.-IV ст. н.е.), Антія (III-VI ст. н.е.) і т. д.” [7, с. 12]. В сучасних умовах дана проблема стає актуальною в контексті перетворення культурно-цивілізаційних чинників у політичні показники світового розвитку.

Враховуючи, що представники культурно-цивілізаційному підходу займають помірковані позиції, слід відмітити, що глобалізація міжнародних відносин і світової політики розглядається з об'єктивної точки зору, а саме вказується штучна спрямованість глобалізаційних процесів на користь найсильніших держав. Директор ІСЕМВ НАН України Ю. Пахомов зауважує, що „глобалізація в багатьох своїх аспектах – явище об'єктивне, продукт глобальної інформатизації і зміни ролі фінансів”, проте вона „не тільки об'єктивна, але і „суб'єктивна”, тому що „в глобалізації, разом з об'єктивною заданістю у вигляді щонайпотужнішої складової, наявний і західний проект. Річ у тім, що Захід, особливо в особі домінуючих у світі Сполучених Штатів, здатний не тільки користуватися дарами глобалізації, а й уміло осідлати глобалізаційні хвилі, що дає найбільший прибуток” [79, с. 4-5].

Гіперглобаліст Т. Фрідман вважає, що такий стан речей сформувався завдяки прориву у телекомунікаційних та інформаційних технологіях. Він ідентифікує „синдром мікрочіпового імунodefіциту”, або MIDS, як „головну політичну хворобу епохи глобалізації”. Наголошує: „MIDS-інфекцією

заражені держави і компанії, в яких до цього часу діють моделі корпоративного управління часів „холодної війни”, коли одна людина або група людей зверху володіють усією інформацією і приймають всі рішення, а ті, хто знаходиться на середніх або самих низьких рівнях ієрархії, – прості виконавці. ...Єдині відомі ліки від держав і компаній з MIDS-інфекцією – ...демократизація процедур прийняття рішень та інформаційних потоків, а також децентралізація влади, з тим, щоб якомога більше людей у вашій державі чи компанії отримали можливість знати, експериментувати і швидше впроваджувати нововведення” [137, с. 62].

Таким чином, Захід, який є одним із центрів світового економічного розвитку, а також – ініціатором глобалізації, прагне у власних інтересах створити новий світовий порядок. Як наслідок, посилення протиріччя між багатими і бідними країнами, найбільш розвиненими державами Заходу, на чолі з США, і рештою країн, яких експлуатують світові лідери-гегемони, розрив в рівнях економічного розвитку між суспільствами, цивілізаційні суперечності, міжнародний тероризм. Дж. Розенау також звертає увагу на комплекс „напруг, які надають майбутньому невпевненість і погрожують безпеці людей на всіх рівнях людської діяльності та організації” [87, с. 268]. Суперечності і невизначеність сприяють появі все нових викликів. „Людство набуває характеру ієрархічної піраміди, багата верхівка якої росте вгору, а нижчі щаблі, утворювані бідними, невпинно ширшають” [75, с. 28]. Цей розрив швидко збільшується внаслідок руйнуючого впливу неконтрольованої глобалізації, яка набуває все нових ознак і форм, з’являються нові проблеми і протиріччя. Проте, на думку вченого, не слід забувати, що Захід „об’єктивно піддається раціональній „суб’єктивній” ломці” [84, с. 68] заради гармонізації соціально-економічного розвитку, стабільності міжнародного правопорядку. Характерно, що деструктивний вплив глобалізації особливо гостро послаблює соціальну сферу.

Звісно, включені в процес глобалізації країни другого і третього світів змушені виконувати вимоги країн „золотого мільярда”, механічно

переносити західні моделі реформ на власний цивілізаційний ґрунт, а не дбати про власні інтереси, що має наслідком виснаження їхніх ресурсів та погіршення умов життя населення. Наприклад, велика кількість африканських і латиноамериканських держав. На що вказують і західні антиглобалісти. Тому, на думку Ю. Пахомова, „не випадково знаменням нашого часу стала поява так званих „скінчених країн” [84, с. 59]. Це дає підстави зробити висновок, що глобальна цивілізація, побудована за ієрархічним принципом під впливом глобалізації, існує як структурно-функціональна система з великою кількістю нерівноправних суб'єктів. Глобалізація породжує ситуацію нерівності країн на міжнародній арені.

Отже, на практиці, зауважує Ю. Павленко, головний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, спостерігаємо, як глобальні інтеграційні процеси призводять до встановлення жорстких форм ієрархії співпідпорядкування і пригнічення як у рамках самого людства (високорозвинені країни „золотого мільярда”, середньорозвинені держави, що обслуговують їх, і всі інші, які опинились на узбіччі історичного процесу без помітних шансів виправити своє майже безвихідне становище), так і між людством і довкіллям [19, с. 687-688]. Тому концепція „золотого мільярда” може розглядатись як різновид расистської теорії, розробленої на Заході. Таким чином, формування монополярної геополітичної моделі матиме наслідком посилення розриву між Північчю і Півднем, західною і незахідною цивілізаціями, перш за все у трьох сферах: фінансовій, військово-політичній та інформаційній, – про що наголошували як і західні вчені-скептики, так і представники соціально-економічного напрямку досліджень процесів глобалізації в українській глобалістиці.

Ю. Павленко також звертає увагу на два виміри глобалізації – об'єктивний і суб'єктивний. Поки цей процес був некерованою тенденцією до інтеграції людства, що прослідковується ще з часів неоліту і продовжується в період Великих географічних відкриттів, можна вказувати на його об'єктивність, на думку вченого. Проте, починаючи з доби Великих

географічних відкриттів, посилюється демонстративна експансія Заходу, що призводить до зміни поглядів на сутність глобалізації. Деякі сучасні вчені, розглядаючи витoki глобалізації, також звертали увагу на величезний вплив Великих географічних відкриттів кінця XV століття. Так, В. МакНілл стверджує: „1500 рік є важливим поворотним пунктом в світовій історії... Європейські відкриття перетворили земні океани в торгівельні шляхи” [174, с. 295].

На думку Ю. Павленка, вплив на визначений процес політики найрозвинутіших країн Заходу і Сходу вказує на його суб’єктивний характер відповідно до інтересів та можливостей невеликої кількості найпотужніших держав і транснаціональних корпорацій, чий величезний капітал і є фактором визначення темпів розвитку окремих держав та характеру міжнародного поділу праці. Характерно, що країни західної цивілізації повинні також зважати на могутність транснаціонального капіталу у ринкових відносинах. Проте в процесі економічної глобалізації співпраця потужних ТНК і високорозвинутих держав має взаємовигідний характер, що впливає з прагнення домінування над слаборозвиненими країнами. Загалом, впродовж останніх століть роль суб’єктивного фактора в світовій політиці постійно зростає.

На думку доктора філософських наук Ю. Павленка, сутністю глобалізації є „перетворення людства в єдину структурно-функціональну систему, в якій – в ідеалі – окремі елементи, блоки, підсистеми будуть працювати на забезпечення один одного” [72, с. 572]. Подібно до ідеї теоретичної школи гіперглобалістів про виникнення глобальної цивілізації і глобального громадянського суспільства. Як вважає вітчизняний вчений, сучасний, постіндустріальний світ, є складною макроцивілізаційною суперсистемою, глобальною функціональною системою, в якій „панівним стрижневим і системоутворюючим центром (ядром) був Західноєвропейсько-Північноамериканський, чи простіше Північноатлантичний західний світ”, а складовими – Макрохристиянський, Мусульмансько-Афроазійський,

Індійсько-Південноазійський (індуїстсько-буддійський) та Китайсько-Далекосхідний (конфуціансько-буддійський) світи [81, с. 132]. Латиноамериканський та східноєвропейсько-євразійський світи, на думку науковця, внаслідок соціокультурно-релігійної спорідненості найбільше взаємодіють із Заходом, будучи його найближчою периферією, але маючи, звичайно, власну цивілізаційну ідентичність та унікальний характер духовних цінностей. Проте вчений звертає увагу також на те, що Африка, як територія в минулому колоніальних суперечок, не має власної цивілізаційної ідентичності, тому саме тут спостерігається поєднання язичницьких, християнських та мусульманських традицій. Росія ж займає місце однієї з найвпливовіших держав світового значення у Макрохристиянському світі. Це все ілюструє цивілізаційну багатоаспектність глобалізації.

Загалом, вчений звертає увагу, що вище названі субцивілізаційні системи нерідко знаходяться у конфронтаційних відносинах одна з одною, а також з домінуючим Заходом, що і вказує на відносну нестабільність системи. А з іншого боку, між ними існує тісна взаємодія як між самодостатніми соціокультурними системами. Характерно, що кожна сучасна цивілізація повинна аналізувати цінність нав'язуваних Заходом моделей світоустрою, суспільної й економічної організацій сучасної держави.

Проте слід враховувати, на думку науковця, що утворення всесвітньої макроцивілізаційної системи відбувається внаслідок єдності двох процесів: по-перше, суперечності між самими західними країнами за першість у світі; по-друге, „неприйняття етосу та образу життєдіяльності пануючого Заходу з боку орієнтованих на традиційні цінності незахідних суспільств” [77, с. 162]. Однак західні країни постають рушієм світового розвитку внаслідок унікальності новоєвропейсько-північноатлантичної цивілізації, її цивілізаційних особливостей, а саме синтезу раціоналізму, прагматизму, індивідуалізму та інших, що і забезпечує їхнє домінування у фінансовій, військово-політичній та інформаційній сферах. Тому вченим і прогнозується,

що Захід „утворить високоієрархізовану глобальну макроцивілізацію” [75, с. 28]. Апологети західного гіперглобалізму, такі як М. Дойл, Р. Кеохейн і Дж. Най-мол., також прогнозували утворення глобальної цивілізації, але вже за рахунок розширення капіталізму та послаблення національних держав.

Саме ця структура „означала подолання самодостатніх ойкумен і інтеграцію всього людства в єдину макроцивілізаційну суперсистему” [81, с. 132]. Цивілізаційні ойкумени – це різні соціокультурні системи із специфічними релігійно-світоглядними особливостями. На думку Ю. Павленка, становлення даної системи є початком справді всесвітньої історії, а не цивілізаційно-регіональної. У зв’язку з цим вчений звертає увагу на те, що „на перший план постає проблема осмислення руху людства до дискретної (насамперед в цивілізаційному, але також і інших – етнічному, державно-політичному та ін. відношеннях) єдності, до формування глобальної, всесвітньої макроцивілізаційної системи” [81, с. 64].

З позицій культурно-цивілізаційного підходу, а також західного гіперглобалістського, глобальна цивілізація уособлюватиме єдність людства. Відповідно, це може мати наслідком диференціацію країн, що об’єднуються під поняттями Північ, Південь, Захід, Схід, перегляд своїх національних пріоритетів кожною з них; а також – зміну взаємозв’язків між Північноатлантичною і Далекосхідною цивілізаційними системами. Звернемо увагу на те, що нові ідентичності виникають також і в межах соціальних груп, враховуючи, що глобальні проблеми стосуються як всього людства в цілому, а саме мають всецивілізаційний характер, так і кожної соціальної групи, кожної людини зокрема. Як зазначає доктор історичних наук, професор А. Кудряченко, що віднині дослідження суспільного розвитку „мало включати і складові цивілізаційного поступу, його людські виміри” [63, с. 181]. Вчений звертає увагу на напрацювання західної історичної науки для вивчення оточуючого світу.

Становлення всесвітньої макроцивілізаційної суперсистеми відбулося, як вважає Ю. Павленко, внаслідок утвердження індустріального капіталізму

на Заході „до кінця XIX століття”, а XX століття – це „час трагічних пошуків форм співіснування у цій макросистемі різних цивілізацій та народів” [77, с. 159]. Отже, розвиток сучасної світової системи – це розвиток глобального капіталізму, еволюція капіталістичного способу виробництва. Старший науковий співробітник Інституту європейських досліджень НАН України О. Шморгунт також процес глобалізації пов’язує із становленням капіталістичного, індустріального виробництва, але з характерною ознакою „втягнення загальносвітового простору в орбіту не просто впливу, а жорсткого контролю з боку західної цивілізації індустріального типу” [105, с. 26]. І як наслідок – загострення багатьох суперечностей і підсилення напруженості у світі. Вирішення даної проблеми науковцем бачиться у переструктуруванні сучасного світу у цивілізаційному вимірі за схемою „держава-нація-неоцивілізаційне об’єднання як проміжна синтезуюча ланка-докорінно реформовані ООН та інші міжнародні політичні та економічні організації” [106, с. 110]. Таким чином, прогнозується у майбутньому створення геополітичних та гео економічних союзів неоцивілізаційного типу.

Таким чином, вітчизняні науковці заперечують поширену точку зору, що глобалізація – це явище сучасної епохи. У цьому сенсі С. Кримський зауважує, що „глобалізація має довгу передісторію”, а точніше „розгортання історії як всесвітнього процесу вже виступає фактичною глобалізацією у сферах різнобічної взаємодії народів, країн і локальних цивілізацій” [62, с. 641] на основі таких системоутворюючих чинників, як: солідарність, консенсус, толерантність і мирне співіснування націй. Першочергове значення на шляху створення планетарної макроцивілізації має вже не лише масштабне розширення людської діяльності, а і „універсальна структуризація її механізмів та результатів” [62, с. 642]. Але з іншого боку, потрібно враховувати, що ініціатива глобалізації все-таки належить Заходу як основному інформаційному, інтелектуальному, інноваційному та фінансовому центру.

На думку професора С. Кримського, з XX століття починається інший

тип глобалізації, для якої є характерним розвиток ноосфери, інформаційної сфери життя людини, відчуття всепланетарності; а також зараз „відбувається політична інституціоналізація глобалізації світових процесів” [62, с. 642]. Західні трансформаціоналісти також вказували на величезний вплив інтелекту, технологій та інформаційних ресурсів у формування нового світового порядку. Загалом інституціональне середовище є одним із факторів конкурентних переваг у глобальному просторі. Тому, як вважає вчений, глобалізація – це неоднозначний процес, і звертає увагу на те, що терміном „глобалізація” визначаються різноманітні процеси. На його думку, досліджуваний феномен постає „у двох формах – вестернізації та локально-цивілізаційних процесах”, які характеризуються тенденцією до „макроцивілізаційної інтеграції як ентелехії (цільової програми дій)” [61, с. 132]. Але вчений, звертаючи увагу на те, що вестернізація є першою формою глобалізації, зауважував, що не потрібно їх ототожнювати.

Проте зміст нинішнього періоду у світовій політиці і міжнародних відносин полягає у тому, що „нинішня епоха, на відміну від попередньої, носить перехідний характер. У ній переважають явища перехідні, так би мовити, „такі, що напіввідбулися”... Тому процеси, домінуючі у глобальному просторі, представляються роздвоєними і такими, що мають різну долю: одні, згідно логіці розвитку, повинні зійти з арени або ж трансформуватись у щось якісно інше, а інші – характерні лише для останнього часу – остаточно відбутися” [98, с. 648]. Світ перетворюється внаслідок глобальних соціокультурних трансформацій на поліцентричну макросистему за домінуючої ролі Заходу.

Також, слід враховувати, на думку дослідників цивілізаційних процесів, що глобалізація стимулює і зворотні процеси – регіоналізацію та реінтеграцію традиційних цивілізаційних світів, поширення фундаменталістських і націоналістських рухів. Наприклад, утворення ЄС, СНД, подібні процеси в Латинській Америці, Південно-Східній Азії та інші. Німецький дослідник У. Бек, так як і Е. Гідденс, вважали, що саме ЄС може

перетворитися в об'єднання, силу, що здатна повернути глобалізацію в конструктивне русло. Це може спричинити зміну категорій Північ-Південь, Захід-Схід, розвинені країни і країни, що розвиваються. У зв'язку з цим, кажучи про цивілізаційну приналежність України, члени авторського колективу монографії „Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього” за редакцією відомого вітчизняного науковця А. Кудряченка вказують, що „нашій державі слід брати за основу цивілізаційні виміри саме європейського зразка” в умовах сучасних глобалізаційних процесів та викликів [93, с. 538]. Враховуючи, що слов'янський світ на цивілізаційному рівні чітко розмежований між східнохристиянською та західнохристиянською цивілізаційними системами, вітчизняний науковець Ю. Павленко відзначає, що „за цивілізаційною природою Україна належала і належить до Православно-Східнослов'янської цивілізації, ціннісно-ментально-мотиваційні, цивілізаційно-культурні підстави якої багато в чому не збігаються, а то і знаходяться у прямій конфронтації з духовною природою та інститутами Заходу, що склалися історично” [73, с. 63]. Загалом, Україна, маючи свій унікальний цивілізаційний потенціал, належить до макрослов'янської спільності східнохристиянського духовно-культурного світу, проте слід враховувати і поширення греко-католицького віросповідання переважно в західних областях нашої держави.

Отже, цивілізаційний елемент змін є важливим для майбутнього світового розвитку. Загалом, на думку послідовників напрямку цивілізаційних досліджень: „Історичні долі та соціокультурні особливості окремих народів (в динаміці їх формування, розвитку, стагнації та дезінтеграції) доцільно розглядати уже в межах відповідної макроцивілізаційної ойкумени, з урахуванням їх місця в постійно, із часовою зміною видозмінних цивілізаційно-субцивілізаційно-трансцивілізаційних регіональних системах” [46, с. 83]. Таким чином, цивілізаційні фактори є важливими критеріями конкуренції в нинішній світогосподарській ситуації, формування нових типів поляризації в сучасному світі. „Біди, які ми

переживаємо нині, мають не лише державний і регіональний характер. По-справжньому їх причини і масштаб можна осмислити тільки у всесвітньо-історичному контексті, у великому масштабі становлення і нинішнього існування світової макроцивілізаційної системи, її економічних, політичних, екологічних та багатьох інших проблем”, – відзначають засновники підходу [81, с. 3].

В межах культурно-цивілізаційного підходу, так як і у соціально-економічному напрямку досліджень процесів глобалізації в українській глобалістиці, вивчається проблема посилення некерованості світу в умовах глобалізації внаслідок ослаблення держав-націй. При цьому науковець Ю. Пахомов, на відміну від представників західної школи гіперглобалістів, зазначає, що роль держави в сучасному світі повинна, навпаки, не зменшуватись, а збільшуватись. „Саме міцна держава з її стабільністю, розвинутою інфраструктурою та кваліфікованою робочою силою – один з головних факторів забезпечення економічного успіху. Другим, не менш важливим для загального успіху, є фактор науково-технічного прогресу та впровадження новітніх технологій” [34, с. 509]. На статус кожної держави дедалі більше впливають глобальні наднаціональні процеси, а також рівень взаємодії з іншими країнами, взаємовигідне стратегічне партнерство. Саме чинники глобальної взаємозалежності, обмежуючи контролюючу функцію держав стосовно внутрішньої політики, визначають характер успіху або поразки одних країн порівняно з іншими.

Характерно, що Ю. Пахомов та Ю. Павленко вважають, що інститути держави, „втрачаючи під впливом глобалізації свою минулу самодостатність..., з одного боку, як би затягують економіку і весь суспільний організм в новий глобальний суспільний устрій, а з іншого – натрапляють на перешкоди, що ростуть, у своєму прагненні знайти якусь визначеність” [98, с. 650]. Чинниками, що „розмивають” суверенітет держав, які посилюють їхню внутрішню нестабільність, є і етнічний сепаратизм, і поширення принципу національного самовизначення, нової

самоідентифікації, і впливовість транснаціональних компаній на світовій арені. Транснаціональні структури, змінюючи ринкові механізми в межах світового економічного простору, посилюючи деструктивні прояви ринку, вплинули на те, що держави-нації з їхніми традиційними географічними межами поступово втрачають свій статус у міжнародних відносинах, спостерігається поляризація світового співтовариства. Навіть США не є самодостатніми в сучасному світі.

Проте розподіл країн за показником успішності сьогодні відбувається не по національно-державних кордонах, а враховуючи належність до різних цивілізаційних світів. Слід враховувати також, на думку представників досліджуваного підходу, можливість зміни форм і типів державних утворень у межах соціокультурних систем внаслідок взаємозалежності і взаємозв'язку цивілізацій та держав. Держави постають не лише важливими політико-правовими організаціями, а і носіями традицій, цінностей конкретних цивілізацій.

Саме на прикладі розвитку сучасних Західних та Східних суспільств у праці „Схід і Захід як соціально-економічні типи” [71] Ю. Павленко виділяє два суспільство-утворюючі принципи: принцип ділової доцільності та принцип комунальності. Суспільствам Західної цивілізації протягом історичного розвитку був притаманний більшою мірою перший принцип, а другий відповідно – Східної. Проте тенденції економічного зростання в державах Заходу призвели до застосування принципу комунальності й при формуванні суспільств Західної цивілізації. Дослідник доводить зростання значення принципу комунальності за рахунок принципу ділової активності на прикладі США та інтеграційних процесів Європи в межах ЄС, які успішно демонстрували свою динаміку.

Водночас, Ю. Пахомов звертає увагу на те, що в країнах Сходу „на шляху непотрібних західних впливів тут споруджується невидима стіна у вигляді непроникних цивілізаційних цінностей” [82, с. 9]. Іншими словами, відбувається збереження власної соціокультурної спадщини за допомогою

життєво-духовного ізоляціонізму. Проте, слід враховувати, що деякі новітні західні досягнення, соціально-економічні та політичні концепції адаптуються цивілізаційними традиціями Сходу, про що свідчать значні успіхи країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. Тому в глобальному вимірі спостерігається становлення двох випереджаючих центрів розвитку, які побудовані на різних соціокультурних засадах.

На думку Ю. Павленка, вищеназвані принципи домінують протягом всієї цивілізаційної історії. Вчений звертає увагу на „взаємопроникненні Заходу і Сходу впродовж ХІХ і, особливо, ХХ століть” на матеріальному і духовному рівнях [75, с. 17], тому і не потрібно абсолютизувати їхню протилежність. У ХХ столітті Захід і Схід стали на шлях глобальної взаємодії, використовуючи не властиві собі регулятори соціально-економічного розвитку: „західна – планового, а східна – ринкового” [75, с. 22], враховуючи, що панівною формою власності у західних суспільствах є приватна, а у східних – державно-общинна.

Крім цього, науковець вказує на відмінність систем цінностей, звертаючи увагу на те, що кожна цивілізація – це унікальна неповторна соціокультурна система. Так, для динамічного Заходу пріоритетними цінностями постають свобода, рівність, братерство, гідність і цінність кожної окремої особистості, приватна власність, а для статичного Сходу – традиції, ритуали, держава, порядок, знання, гармонія. Таким чином, західний світ є більш індивідоцентричним, в якому первинною цінністю постає індивід-власник, а східний – державоцентричним з характерною системоутворюючою роллю державних інститутів. В свою чергу, індивідуалізм, властивий українцям, вказує на схильність до приватновласницьких, ринкових відносин.

Разом з тим, на думку представників даного підходу, в умовах глобалізації посилюються культурні протиріччя в масштабах світового культурного розвитку, а також – „як між західними формами масової культури і традиційними цінностями незахідних народів, так і в межах самої

соціокультурної системи Заходу” [76, с. 98]. Криза в культурній сфері західних суспільств відбувається внаслідок несумісності протестантських цінностей та цінностей масової культури споживання, які нав’язуються сучасними засобами масової інформації. Західні скептики також відзначають поверховість і штучність глобальних типів культур у порівнянні з національними, конфліктність та різноманітність культурних цінностей, звертають увагу на процес повернення до цінностей національних культур, а нові інформаційні технології та мережі комунікації допомагають відродити традиції та звичаї національного життя. Отже, формування глобального інформаційного простору стало каталізатором не лише міждержавного наукового обміну в галузі культури та освіти, зближення цивілізацій в духовній сфері, формування планетарної свідомості, а і чинником дестабілізації суспільних процесів, сферою маніпулювання суспільною свідомістю та ареною планетарного цивілізаційного протистояння.

Вітчизняні науковці вказують на те, що саме Заходу належить досягнення створення всесвітнього інформаційного поля, яке стало основою не лише соціокультурного руху людства, а і становлення, існування та розвитку всієї глобальної системи. Водночас Захід забезпечив себе монопольним правом контролювати інформаційні потоки, а інші країни приречені на інформаційно-технологічну залежність. Іншими словами, характеристикою сучасного етапу людської історії є глобалізація та становлення інформаційного суспільства за провідної ролі західної, новоєвропейсько-північноамериканської цивілізації, яка об’єднала навколо себе людство в інтересах власного розвитку.

Проте культурні протиріччя у світовому масштабі є більш гострими, пов’язаними з постійною боротьбою „між специфічними ідейно-ціннісно-мотиваційними засадами великих традиційних цивілізацій, насамперед Мусульмансько-Афроазійською, Індійсько-Південноазійською та Китайсько-Далекосхідною, і квазіцінностями комерціалізованої культури ...суспільства масового споживання” [76, с. 98]. Тому, на думку Ю. Павленка, актуальною є

проблема подолання визначеної суперечності між цінностями культурно-цивілізаційних систем і масової культури, звертаючи увагу на культурно-цивілізаційний вплив західних правил та норм поведінки.

Науковець зазначає, що це пов'язане з явищами так званої „квaziвестернізації” [76, с. 99] з її споживацько-гедоністичним ставленням до життя та „одновимірності масової квазікультури” [75, с. 27] з породженою нею „квазімовою” [99, с. 593], які, виступаючи рушієм девіантної поведінки, здійснюють руйнуючий вплив не лише суспільної свідомості та культурної сфери, а і економічної та екологічної, особливо в країнах зі слабким цивілізаційним підґрунтям, а саме: країни Латинської Америки і колишні радянські республіки. Тому для України, як вважає вчений, глобалізація поглиблює соціокультурну кризу.

Підсумовуючи, зазначимо, що культурно-цивілізаційний підхід дослідження процесу глобалізації спрямований не лише на осмислення унікальності цивілізаційних систем, а і усвідомлення сучасного глобального розвитку людства через їхню взаємодію і протистояння, співробітництво і суперництво. Українські вчені, подібно до західних гіперглобалістів, звертають увагу на нерівноправність частин, що утворюють глобальну цивілізацію, а також збільшення розриву між панівним центром – Заходом, найрозвинутішими країнами світ-системного ядра та групою країн, відсталих у своєму соціально-економічному розвитку. Діалектика відображення світового цивілізаційного процесу виявляється на рівні соціокультурних проявів відповідних культурно-цивілізаційних спільностей, які постають складовими глобальної макроцивілізаційної суперсистеми. Загострення міжцивілізаційних протиріч є характерною ознакою кризи сучасного світоустрою.

3.3. Протестно-антиглобалістський напрям вивчення глобалізації у вітчизняній науці

Протестно-антиглобалістський напрям у вітчизняній політико-економічній науці представлений переважно у дослідженнях О. Білоруса, В. Гури та їхніх однодумців. Цей підхід характеризується критикою неоліберальної стратегії глобалізації, так званої „глобалізації зверху” (globalization from above), ідеології вільноринкового фундаменталізму. Зазначається, що „нинішній період планетарного розвитку характеризується посиленням дефективності існуючої світогосподарської системи передусім стосовно країн і народів периферії через зростання деструктивних явищ у діяльності світ-системного ядра” [42, с. 4]. Також вказується на хронічне відставання периферійних країн від розвинених держав, на зростання політичного та економічного впливу ТНК, розширення компетенції наднаціональних інститутів.

В цілому, цей підхід визначається антинеоліберальним, антиімперіалістичним, антизахідним спрямуванням. „Неоліберальна ідеологія не тільки виявилась нездатною усунути найпотворніші диспропорції сучасного глобального розвитку, а і стала активно відтворювати ці диспропорції та хиби всередині євроатлантичного ареалу” [42, с. 6]. Таким чином, відображена проблема можливого розпаду західного суспільства зсередини в умовах постбіполярності під тиском неоліберальних принципів: вільного ринку та вільної конкуренції за обмеженої ролі втручання держави в економіку, в тому числі усунення будь-яких перешкод на шляху руху капіталів. Але загалом, робиться акцент на загрозовому характері для усього людства процесів, породжених глобалізацією.

В ідеологічному плані погляди представників протестно-антиглобалістського напрямку дослідження сформувались під впливом неомарксистської ідеології. В своїх теоретичних положеннях близькі політичним силам, які мають ліве спрямування. Зокрема, в статті Ф. Фукуями

„Чи повернеться соціалізм назад?” [139] антиглобалісти розглядаються як представники лівої течії. Ліві виступають проти порушення компромісу між працею та капіталом в глобальному світі, а також підвищення матеріального добробуту населення не лише країн так званого „золотого мільярда”, а і напівпериферії та периферії, з якими себе ідентифікують. Тому що в процесі зростаючої інтернаціоналізації світової економіки беруть участь всі країни, а не лише західна цивілізація.

Критикуючи неоліберальну ідеологію, науковці вказують на лідируючу позицію Сполучених Штатів Америки, які використовують заклики лібералізації та демократизації для самоствердження позиції гегемона. Зміст сучасних процесів інтернаціоналізації задля реалізації інтересів американського капіталу відображає американську модель глобалізації. Доктор історичних наук, професор В. Гура зазначає у зв'язку з цим: „Американською політичною елітою виявились „взяті на озброєння” лише ті ідеї, котрі працюють на забезпечення планетарного домінування США та захист їх національних інтересів (у дуже широкому тлумаченні значення цього поняття), в тому числі і через глобалізацію” [43, с. 4]. Яскравим підтвердженням цього є погляди Зб. Бжезинського, який розглядає глобалізацію як природне позитивне явище, „демократизація глобалізації буде тривалим, складним і важким процесом, який часто-густо може повертати назад і котрий вимагатиме твердого американського лідерства” [16, с. 209].

Таким чином, західна інтелектуальна традиція, побудована на вченні ринкового фундаменталізму, нав'язується без обмежень усьому світові. До того ж визначена ідеологія проголошує посилення взаємозалежності у світовому масштабі, що безпосередньо впливає на суверенітет держав їхні культурні та релігійні цінності. З точки зору ліберально-ідеалістичного розуміння безпеки, загрозу створюють ті учасники міжнародних відносин, які відмовляються від співробітництва, порушуючи встановлені норми. Проте саме ця ілюзія становить загрозу національній безпеці держав.

Подолання залежності й взаємозалежності породжує проблеми для більшості країн.

Вчені вважають, що розробивши та нав'язавши глобалістську ідеологію, США прагнуть послабити політику урядів інших держав заради підтримки свого панування у майбутньому. Проте країни Сходу, захищаючи свої власні національні інтереси, запозичили лише деякі ідеї ліберальної теорії з метою модернізації економічного розвитку, розуміючи загрозу від зменшення ролі держави в економіці. Тому, на думку В. Гури, ці країни „підпорядкували економічний розвиток завданням суспільного прогресу на основі традиційних культурних цінностей, забезпечивши тим самим перебудовчим заходам соціальну підтримку” [43, с. 8]. Звичайно, це здійснювалось з метою не допустити погіршення суспільно-політичної ситуації та послаблення впливу держави. Проте більшість як вітчизняних, так і закордонних експертів визнають, що світовий процес глобалізації відбувається під впливом західного центру сили, а точніше США, так званий американоцентричний характер глобальних процесів.

Представники даного напрямку вказують на зміну пріоритетів від політики сили до політики економічного інтересу, що веде до зростання нерівності членів світової спільноти, загострення економічних і соціальних проблем. З іншого боку, глобалізація перетворює економічні пріоритети на такі, які зменшують традиційні загрози національній безпеці, в умовах конкуренції держав за вплив та владу. Тому глобалізація розглядається не лише як виклик, а і джерело збагачення певної групи акторів міжнародної спільноти. Відомий західний науковець І. Валлерстайн також констатував, що ідея про те, що глобалізація несе зміни є „гігантською помилкою при осмисленні реальності – обман, спровокований могутніми корисливими групами, і, що найгірше, цей дискурс виявився самообманом, оскільки він ігнорує реальність і помилково трактує історичну кризу, в центрі якої ми опинились” [204, с. 45]. Цей процес відбувається таким чином, що закріплює ієрархічну нерівність різних країн та націй. Отже, в умовах глобалізації

„...реальні світогосподарські процеси розвиваються за сценаріями, які не передбачають навіть підпорядкування вирішенню поточних проблем розвитку периферійних країн, вже не кажучи про хронічне відставання цих країн від розвинених держав” [39, с. 60]. Протестно-антиглобалістський підхід є захисною реакцією на ризики, які породжує реалізація західного глобального проекту.

На думку О. Білоруса, в найбільш розвинутих країнах світу формується „новий соціально-економічний лад, який міг би об’єктивно принести соціалізацію розвитку як новий суспільний лад” [22, с. 6]. Проте цьому заважає так званий однополюсний, однополярний глобалізм, який руйнує процес соціалізації розвитку, виступає проти нього, у якому відсутня відповідна економічна база внаслідок переваги фінансових та політичних інтересів глобальних корпорацій, держав-глобалізаторів та глобальних міжнародних організацій. Більш того, спостерігається явище „зростання економічних інтересів глобального фінансового капіталу з інтересами національної державної бюрократії” [34, с. 45], яка прагне задовольнити насамперед власні егоїстичні потреби, формування нових олігархічних груп.

Слід зазначити, що науковець „глобалізмом”, або „глобімперіалізмом” називає систему „абсолютної економічної і політичної влади нових глобальних монополістичних корпорацій, які вийшли з-під контролю націй-держав свого походження і базування” [22, с. 5-6], специфічну форму „політичного і економічного імперіалізму XXI століття” [22, с. 9]. Тому сучасна світова спільнота, на думку вченого, засліплена забезпеченням власних економічних інтересів в такій мірі, що не помічає близької глобальної катастрофи, перемоги глобалізму як нової всесвітньої тотальної системи світопорядку. Водночас звертається увага на її перехідний, транзитивний, саморуйнуючий характер. Отже, глобальна перспектива залежатиме від інтеграційних та солідаризуючих світових процесів.

В деяких теоретичних положеннях цей напрямок близький з вищерозглянутим культурно-цивілізаційним підходом. Зокрема,

проголошується протест проти політики вестернізації і осмислення глобальної інтеграції без світової цивілізаційної моделі. По-перше, неоднорідний політичний, економічний, соціокультурний світовий простір не може бути уніфікований чи стандартизований за єдиним західним зразком. По-друге, цивілізаційні фактори продовжують домінувати у сучасному світогосподарському просторі. По-третє, світові цивілізації здатні протистояти будь-якому викликові, якщо захищені їхні традиції та цінності. Отже, можна констатувати, що представниками даного підходу критикується неоліберальна глобалізація за заперечення нею багатьох цивілізаційних імперативів щодо інтернаціоналізації економічного, політичного, культурного життя людства.

Зокрема, глобалізація дала поштовх для конкуренції економік різних цивілізаційних світів на основі цінностей їхніх культур, на думку представників досліджуваного підходу. При цьому, як зазначає В. Гура, „цивілізаційне самоствердження Великих цивілізацій Сходу йшло в нових історичних умовах не по лінії спротиву глобалізації, а шляхом її дозованого сприйняття і спрямування у русло національного розквіту” [43, с. 9]. Глобалізація не означає територіальної гомогенізації. Отже, вцілому слід враховувати економічну та культурно-цивілізаційну специфіку окремих регіонів, досліджуючи динаміку процесів регіональної інтеграції.

Свої національні інтереси держави розглядають через призму цивілізаційних категорій, висловлюючи протест проти нав'язування західної моделі розвитку. „Західні ідеї індивідуалізму, лібералізму, конституціоналізму, правової держави, демократії, вільного ринку, відокремлення церкви від держави мали слабкий відгук не лише в основній масі населення арабських країн, але й у переважній більшості соціумів „третього світу” [38, с. 21]. Тому висловлюється думка, що цінності, норми і стандарти західного способу життя не можуть бути універсальними.

Звертається увага на те, що американізація матиме наслідком знищення національної ідентичності, традицій і цінностей, локальних економік. Це

пояснює твердження відомого вітчизняного вченого В. Гури: „Запорукою раціонального підходу до визначення горизонтів розвитку африканських спільнот є запобігання спробам розчинити їх традиційні структури та культурні надбання в „світових еволюційних процесах”. Замість цього доцільне віддати належне могутньому автохтонному потенціалу африканських суспільств, зміцненню їх внутрішніх спроможностей до самоорганізації, залишивши на розсуд африканських народів вибір політичного устрою, найбільш пристосованого до місцевих культурних умов” [40, с. 11]. Таким чином, передбачається створення Африкою власного цивілізаційного проекту, використання власних можливостей на даному шляху, а не слідування вказівкам іноцивілізаційного походження. Іншими словами, відбувається піднесення традиціоналізму.

На думку українських вчених, існує певна взаємозалежність між регіоналізацією та глобалізацією: глобальні процеси розглядаються крізь призму регіональних, а регіональні – глобальних. Звертається увага на те, що спостерігається активізація регіональних структур як виклик на протиріччя глобалізації, як прихована реакція на світове панування США. Фактично глобалізація посилює не стільки інтеграцію у світовому масштабі, скільки регіональну неоднорідність світу; здійснюючи не лише економічні трансформації, а і створюючи політичні проблеми. Виникає явище континентального регіоналізму. Шлях континентального та регіонального об'єднання стає можливістю для створення цілісного ринку, розвитку промисловості, піднесення сільського господарства, вдосконалення технічного потенціалу тощо. Регіон постає як складна територіальна система, в якій відтворюються економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, демографічні, етнічні, екологічні та інші відносини, система з особливостями розвитку і функціонування, різноманітними зв'язками із-зовні, з територіальними органами управління.

Регіональність не заперечує важливості національної держави, появу різних форм та рівнів управління, як зауважують науковці. Регіони як не

лише територіальні, а і політичні одиниці здійснюють захист інтересів держав, які знаходяться в їхніх межах, від негативних впливів глобалізації. Це так званий „закритий” регіоналізм, спрямований на політику протекціонізму. Тому, на думку В. Гури, „реакція, скажімо, у зоні Великих цивілізацій Сходу на виклики глобалізації виявилась, так би мовити, „конструктивно-захисною” [43, с. 8]. Модернізаційні можливості держав Сходу показали, що успішна індустріалізація можлива і без вестернізації. Регіони постають самостійними суб’єктами міжнародної взаємодії, які можуть обрати оптимальну стратегію розвитку.

Наголошується, що національні держави зберігають свій вплив і значення, незважаючи на деструктивну діяльність таких інститутів, як ВТО, МВФ і Всесвітнього банку. Принциповий момент в тому, що Захід, діючи за подвійною мораллю, не проводив у себе реформи за вказівками вищеназваних структур. Державні інститути перебувають у постійному пошуку схем захисту свого національного економічного простору та внутрішньоекономічної політики „у бажанні дистанціюватись від утопії некерованого глобального розвитку на чолі з абстрактними силами, ім’я яким – фінансові ринки, норми прибутку, обмінні курси, торговельні потоки та ін.” [39, с. 17]. Тому що в разі поступок вище перерахованим силам та вимогам Заходу відбудеться знищення місцевих ринків; у цілому, втрата контролю над власною економікою та територією. Насамперед це стосується суверенних держав „третього світу”. Загалом неолібералізм формулює проблему розподілу і перерозподілу національного доходу.

Боротьба між країнами „золотого мільярда” та країнами-периферії точиться, на думку В. Гури, „навколо таких питань, як правила конкуренції, урядові закупівлі, подальше зниження бар’єрів у торгівлі промисловими товарами, лібералізація інвестицій тощо” [41, с. 18]. Тому що глобалізація на сьогоднішній день здійснюється заради прибутку та реалізації інтересів невеликої кількості найпотужніших держав і транснаціональних корпорацій за допомогою їхньої ціленаправленої політики в той час, як соціальні,

політичні, екологічні, економічні проблеми країн „третього світу” загострюються. Останні змушені пасивно рухатись у вказаному лідерами напрямку, „примусовий рух в історичне небуття” [42, с. 7], виконуючи роль постачальника дешевої сировини та робочої сили. І саме в регіоналізації країни периферії бачать можливість протистояти глобальній конкуренції та виникаючим загрозам.

Таким чином, глобалізація розглядається як проект здійснення прагматичних інтересів розвинутих держав та їхньої потреби поширити абсолютний вплив на ринки товарів інших держав, отримання доступу також до їхніх ресурсів (природних, трудових), збагачення за рахунок інших. Проводиться політика імперіалізму та гегемонізму, нав'язуються конкретні моделі поведінки, поширюється відповідна інформація про відкритість ринків, цінності ліберальної демократії, про вестернізацію. Відбувається спекуляція бажанням і готовністю країн периферії модернізуватись.

Тому висловлюється протест проти всесвітньої експансії капіталу та капіталістичної основи нового світового порядку, які не зважають на цінності людського і соціального розвитку, породжуючи нерівність серед членів світової системи; піддається критиці ліберальна природа політичних цінностей, а також ідея глобального лідерства США. Пропонується „замінити стереотипи глобального домінування парадигмою нескінченного процесу взаємодії різних культур, що виключає встановлення монополії будь-якого одного культурного зразка” [41, с. 18]. Це відкриє значні можливості для соціально-економічної співпраці, взаємозбагачення культур та уникнення конфронтації. Іншими словами, це призведе до запобігання поширення деструктивних наслідків реалізації глобалізаційної політики.

Представники вітчизняного протестно-антиглобалізаційного напрямку, зокрема професор В. Гура, досліджуючи три напрямки вивчення глобалізації західною політичною наукою, а саме гіперглобалістів, трансформаціоналістів та скептиків, звертає увагу на відсутність чітких критеріїв оцінки об'єкту дослідження. Таким критеріям він називає: „межі, проблеми та шляхи

адаптації різних країн і народів до глобалізаційних процесів; рушійні сили, домінуючі ознаки та рівні розповсюдження явища; мотиви та імпульси конструктивних глобалізаційних процесів; моделі геополітичної стратифікації; історичні траєкторії руху та особливості розвитку глобалізації в сучасному світі; зрештою, концептуалізація феномену та виокремлення його узагальнюючої ідеї” [43, с. 5]. Не без підстав вчений зазначає, що явище глобалізації інтерпретується відповідно до інтересів держав світ-системного ядра, євроатлантичного глобалізаційного проекту.

На відміну від західних скептиків, представники вітчизняного протестно-антиглобалістського напрямку дослідження визнають глобалізацію об’єктивним загальносвітовим структурним процесом, зумовленим технічним прогресом, інформаційною революцією, експансією капіталістичної форми економіки, інтенсифікацією взаємодії різних світових культур, який має власну логіку і призводить до перетворення світового простору на єдину зону. Але засуджуються форми, методи і шляхи її реалізації. Зазначається, що „глобалізація здійснюється переважно в стихійно-ринкових формах, орієнтуючись на максимум поточного прибутку” [44, с. 44]. Тому даний процес розглядається водночас як складний і суперечливий, а головне небезпечний для країн „третього світу”. Проте немає сумніву в його реальності, враховуючи, що глобалізація проявляється в усіх вимірах існування та функціонування соціуму.

Вітчизняні науковці в межах даного підходу піднімають проблему відповідальності за наслідки глобалізації, яка експлуатує не лише людські ресурси, а і природні. Звертається увага на те, що ніхто не може навіть спрогнозувати розмір цих наслідків, і в якому еквіваленті їх вимірювати. Зазначається, що „нинішня глобалізація прирікає людство скоріше на справжнє розбазарювання ресурсів в ім’я конкурентоспроможності транснаціональних корпорацій та в умовах боротьби за зверхність між США, Євросоюзом та Японією” [41, с. 17]. Висловлюється сумнів щодо благодійності даного проекту.

З іншого боку, такі проблеми, як розповсюдження ядерних технологій, тероризм, нелегальна торгівля зброєю, питання екології, неконтрольована міграція, демографічний вибух, етнічна ворожнеча потребують не просто багатосторонніх, а загальносвітових масштабів вирішення, толерантності в міжнаціональних відносинах, об'єднання зусиль міжнародної спільноти, співпраці, усвідомлення людством себе як єдиного цілого. Таким чином, є конкретні військово-політичні, економічні, екологічні та інші загрози. Ставиться цілком доречне запитання: „Хто відповідь за реальні наслідки глобалізаційного експерименту в тому вигляді, в якому він був замислений і запропонований „до виконання” народам Землі?” [41, с. 18]. Отже, насправді глобалізація розширює межі відповідальності. Проте за доби глобалізації з переходом ринкових відносин на глобальний рівень державна відповідальність за добробут громадян вступає в суперечність з принципом максимізації прибутку.

Тому сучасна глобалізація, на думку українських дослідників, не передбачає політичної відповідальності найпотужніших держав, які, незважаючи на неоднозначну перспективу наслідків поширення глобального капіталізму, продовжують експлуатувати країни периферії. Так званий паразитарний характер глобалізації. Спостерігається зростання залежності бідних країн від розвинутих і багатих, соціально-майнова нерівність у світовому масштабі, напруга у відносинах культур і цивілізацій. „В умовах багатоукладних економік периферійних держав навіть часткові лібералізаційні експерименти за західними настановами (як, наприклад, у Субсахарській Африці) завдали невиправних господарських руйнувань і соціальних потрясінь” [43, с. 7]. Таким чином, неоліберальна ідеологія загострює економічні та соціальні проблеми країн, що розвиваються, не даючи їм шанс створити власне майбутнє.

Вітчизняні експерти звертають увагу на те, що Захід і домінуючі в його системі транснаціональні корпорації підкріплюють своє панування політичними і військовими методами. Тим паче, що неоліберальні концепції

світового порядку не виключають використання силових факторів. Тому дія визначених факторів як опосередкована, так і безпосередня не закінчилась з розпадом двополюсності. Разом з тим, серед сучасних глобальних проблем проблеми глобальної та регіональної безпеки займають чільне місце. У цьому контексті безпеку слід розглядати передусім, як здатність визначеної системи запобігати будь-яким загрозам, обираючи найраціональніший шлях реагування. Дане припущення супроводжувалося сподіванням на те, що економічні цілі та цілі забезпечення добробуту здобудуть перемогу над традиційними для держав цілями боротьби за владу та забезпечення безпеки.

Таким чином, за допомогою глобалізації світовий капіталізм хоче мати максимальні прибутки і мінімальну соціальну відповідальність. „Адже капіталізм немислимий без зростання, особливо прибутків, а тим паче неможливий капіталізм скорочення і згортання” [42, с. 16]. Потреби світового капіталу нав’язують насамперед неоліберальну ідеологію, а це в свою чергу „все більше наповнює сучасний світ гегемонією короткостроковості” [42, с. 17]. В цьому також небезпека і непередбачуваність даного процесу. Усвідомлення небезпек, властивих періодам політичної нестабільності і різкі зміни, викликають почуття занепокоєння. Тому, звичайно, слід розглянути вивчення проблем глобалізації як останньої фази розвитку капіталізму. „З точки зору Р. Харше, капіталізм, що є достатньо інтернаціональною системою, розглядається в довгостроковій перспективі як глобальне явище. Капіталізм і глобалізація в цьому аспекті дуже пов’язані між собою, оскільки глобалізація, окрім всього іншого, передбачає й формування світової свідомості в цілому” [9, с. 29]. На відміну від своїх західних колег, вітчизняні науковці, зважають на суперечливий характер глобалізації, зокрема, у контексті неомарксистського бачення відносин Північ-Південь. На їхню думку, науковий пошук шляхів вирішення цих проблем повинен тривати.

Отже, глобалізація інтерпретується як політика держав Півночі, спрямована на завоювання країн світової периферії з метою їхньої

експлуатації. Водночас транснаціональні корпорації „новим міжнародним капіталізмом” вибивають національний капіталізм країн „третього світу” [41, с. 18]. Спостерігається яскраво виражена диспропорція у світовому розвитку. Наприклад, представники західної політичної науки переважно трактують глобалізацію з точки зору поширення ринкових відносин та принципів ліберальної політики, прагматичних інтересів. Вітчизняні вчені вказують на те, що відсталість периферійних країн не є природною, а пов’язана саме з експлуатацією їх країнами світ-системного ядра та ТНК. Подолання відсталості можливе у разі „анулювання боргу країн третього світу, за реформування міжнародних фінансових інститутів, припинення практики нав’язування директивних програм структурної перебудови економіки та розробку нових правил міжнародної торгівлі” [44, с. 47]. У цілому, не нав’язування принципів неоліберальної політики розвинутими світовими державами країнам „третього світу”.

В. Гура вбачає три хибних міркування щодо втілення західного глобалізаційного проекту. По-перше, розпад Радянського Союзу, на його думку, це не підтвердження універсальності західних демократичних цінностей. Але крах СРСР цілком влаштовує західне, особливо північноамериканське суспільство. По-друге, як зазначає вчений „ідея тотальної економічної лібералізації сприймається у світ-системному ядрі як символ прогресу, хоча її реалізація створює переваги, в основному для самого світ-системного ядра” [43, с. 7]. А в інших країнах дана ідея спровокувала загострення соціально-економічної та політичної кризи. По-третє, глобалізація має на меті поширення серед людства насамперед утилітарних цінностей і перетворення будь-якої людини на „позбавлену культурного середовища натуральну істоту, налаштовану на самопідпорядкування закономірностям ринкових відносин” [43, с. 7]. І як приклад вченим вказується, звичайно, американське суспільство, в якому більшість громадян орієнтовані на отримання прибутку.

Інформація є засобом глобального капіталізму для переконання людей,

що споживання і отримання користі є важливими та обов'язковими процесами в їхньому житті. Інформаційні технології стали інструментом формування потрібної свідомості та поведінки, маючи наслідком реформування сучасного суспільства та зміну його структури. Також відбуваються зміни в ієрархії суб'єктів світової політики. У наш час інформаційні технології вже викликали зміну зв'язків між ринком і державою. Географічні поняття в контексті адміністративно-територіального устрою змінюють зміст під впливом глобальної комунікації, зберігаючи своє символічне значення.

Вітчизняні науковці звертають увагу на те, що втрачають свою значимість уявлення людей про націю, національну ідентичність і національні інтереси. Слід враховувати, що ідентичність відноситься до тієї групи явищ, які пов'язані з частиною глибинної колективної самосвідомості членів суспільства. Вона ґрунтується на стійких архетипах відношення до інших соціокультурних і національно-етнічних груп, до навколишнього світу в цілому. Національна ідентичність поступається місцем груповій та релігійній. А також глобалізація зміщує акцент з політичної ідентичності національної держави до міждержавних і позатериторіальних форм ідентичності. Процес пошуку нової ідентичності знижує рівень стабільності світової системи. З іншого боку, водночас численні приклади розвитку сучасних поліетнічних суспільств свідчать також про усвідомлення спільності інтересів щодо зміцнення економічної, політичної та духовно-культурної самостійності держави на ґрунті формування політичної нації як вирішального чинника державотворення та об'єднання всіх національностей у стабільне, гармонічно розвинуте суспільство.

Вітчизняний протестно-антиглобалізаційний підхід включає також і проблему впливу глобалізації на державний суверенітет і політичні системи, яка трансформує уяву про названі поняття. Вказується на зміну концепції національного суверенітету у зв'язку з тенденцією прискорення зближення країн і народів в єдиному глобальному просторі, їхньою взаємозалежністю та

появою явища глобальної конкуренції. Суверенні держави, безумовно, зазнають впливу сильних сусідів, приватних корпорацій та неурядових громадських організацій. Але це не спричиняє „кінець держави”, як вважають гіперглобалісти, або послаблення влади національних урядів, а, навпаки, посилює їхню активну діяльність. Навіть спостерігається тенденція збільшення кількості держав як один із наслідків глобалізації. Хоча слід враховувати в цьому контексті, що глобалізація впливає на ефективність державного управління та висуває підвищені вимоги до його якості. Водночас спостерігається явище, коли еліти, які глобалізуються, відсторонюються від національних інтересів, „продають” себе глобальним акторам, підриваючи своєю діяльністю державний суверенітет та національну свідомість.

Таким чином, „забезпечити автономію внутрішньоекономічної політики в умовах „глобальної конкуренції” неможливо,” – вважає В. Гура [44, с. 44]. Проте ігнорувати тенденції трансформації державного суверенітету в сучасному світі не можна, враховуючи, що насамперед великі й сильні в стратегічному відношенні держави зберігають свій потенціал. Слід констатувати, що насамперед США відмовляються обмежувати свій суверенітет. Отже, державний суверенітет продовжує реалізовувати функцію самовизначення на світовій арені, особливо для молодих держав. У цілому, суверенна держава продовжуватиме відігравати провідну роль.

Провідні країни Заходу, „прагнучи матеріалізувати своє бачення майбутнього світу як ліберального, глобального та космополітичного”, використовують різні інструменти впливу, насамперед „розповсюдження ліберальної демократії”, на думку професора В. Гури [42, с. 6]. Цей процес уявляється як лінійний до цивілізації, побудованої за загальним євроатлантичним зразком. Саме за допомогою неоліберальної пропаганди Захід прагне підкорити собі весь інший світ, нав'язавши думку, що саме капітал керує людиною та суспільством.

Іншим інструментом визначається „кореляція між демократією та

економічним розвитком”, як зазначає В. Гура [42, с. 6]. Демократичні процеси пов’язані з лібералізмом, в тому числі з економічним. Тому між демократією та економічним розвитком повинен існувати компроміс задля збереження порядку. В цьому контексті визнається ідея „плюралістичної демократії”, згідно з якою відбувається процес урівноваження конкуруючих групових інтересів. Тим паче, що демократія передбачає лише політичну рівність усіх перед законом та визнає соціально-економічну нерівність громадян.

Третім інструментом розбудови нового світового порядку, запропонованим В. Гурою, є „повсюдна реалізація Вашингтонського консенсусу, тобто усунення будь-яких бар’єрів на шляху руху капіталів, товарів та робочої сили; повна відкритість й інтеграція всіх країн до міжнародної системи торгівлі й інвестицій” [42, с. 6-7]. Сучасна економіка стає дедалі інтегрованішою. Створення спільного фінансово-економічного простору мало наслідком значні трансформації в усіх сферах життєдіяльності людини. Інвестиційна політика, розвиток і запровадження новітніх технологій, наявність фінансових ресурсів визначає місце в цьому просторі.

Як уже зазначалось, в незахідних цивілізаціях, на думку В. Гури, не переймали в повній мірі ліберальну економічну модель, розуміючи загрозу відсутності контролю держави за національними ринками. Роль держави як політичного інституту посилюється, тому що неконтрольоване запровадження принципів вільного ринку і вільної конкуренції обертається бідністю для одних країн та збагаченням для інших. Звідси вимога збереження також і національних традицій, цінностей, релігії. Тому що, як вважають вітчизняні вчені досліджуваного підходу, глобалізація – це також і загроза культурно-історичним та релігійним цінностям народів, яка загострює протиріччя і викликає прогнозований спротив між західною і незахідними цивілізаціями, між країнами традиціоналістського спрямування та інноваційного. Водночас, глобалізація призводить до розширення релігійних та цивілізаційних ідентичностей.

В даному контексті стає зрозумілим поширення явища ісламізму в арабських країнах як відповіді на політику вестернізації, „перетворення ісламізму в найбільш гнучку і впливову політичну силу”, та його програма „визрівання нового суспільного порядку, заснованого на фундаментальних ісламських цінностях” [38, с. 23]. Ісламісти як представники політичної течії підтримуються значною частиною населення арабських країн, тому їхній успіх передбачуваний. Виступаючи за інтеграцію арабської цивілізації на основі релігії ісламу і протистояння проблемам, породженим глобалізацією, ісламісти критикують західну світську соціально-політичну модель розвитку. Загалом, в громадських колах спротив західному глобалізаційному проекту спостерігається по всьому світові, а не лише в країнах периферії.

Разом з тим, процеси глобалізації викликають нові проблеми також перед розвиненими країнами, які повинні „не завести власні народи на терени ворожнечі планетарних масштабів” [44, с. 47]. Накопичення надлишкового багатства на однім полюсі і бідності на іншому може викликати непереборне протиріччя між ними та потужне піднесення антизахідних настроїв в усьому світі. Зі зростанням населення в бідних країнах невдоволення посилюватиметься. В світі, який глобалізується, внутрішні проблеми вириваються за державні кордони. Тому, щоб не допустити остаточний занепад периферійних держав, потрібні зміни для забезпечення інтересів усіх суб’єктів світогосподарських процесів. В іншому випадку, протистояння Захід-Незахід матиме наслідком порушення стабільності по всій планеті.

Але, на думку науковців, глобалізація може посилити і внутрішню нестабільність. Зазначається, що „неоліберальні принципи господарювання починають розвалювати західне суспільство на ті ж зони злиденності й багатства” [42, с. 6], не просто поділяючи його на бідних та багатих, а і стрімко збільшуючи цей розрив. Як наслідок, пришвидшується динаміка сучасних соціальних процесів, що спричиняє трансформації всіх сфер життєдіяльності суспільства. Яскраво виражена елітарність стає

організуючим принципом суспільного життя. Це породжує загрозу зникнення середнього класу, і як наслідок – ослаблення суспільства. Принципи людського співіснування зазнають кризи під впливом ринкових принципів і правил співжиття. Прагматизм витісняє етичні норми регуляції поведінки у суспільстві. Спостерігається ослаблення демократичних структур інститутів громадянського суспільства. Захід поступово відступає від своїх цінностей: рівності, демократії, свободи.

Ідеалістична модель сучасності, побудована неоліберальними ідеологами, на думку вченого В. Гури, – це нова утопія, „ім'я якій – „ринкове суспільство за всяку ціну” [42, с. 7]. Спрощене бачення ринково-суспільних відносин призводить до примітивних поглядів у сприйнятті світу загалом. Піддається критиці так званий ринковий фундаменталізм, ідеологія панування світового ринку. Слід враховувати, що ринок не підкорюється ні державам, ні їхнім об'єднанням, ні наднаціональним органам. Водночас анархія ринку, виснажуючи ресурси, породжує конфлікти за їхнє володіння. Проте ринок не знищує держави. Тому ні концепція ринку, ні концепція сильної держави не повинні нав'язуватись сучасному світові.

Так маємо зробити висновок, що аналіз вітчизняного протестно-антиглобалізаційного підходу свідчить про наближення його більше до альтерглобалізму. Негативні наслідки глобалізації не просто критикуються, а і пропонуються шляхи побудови справедливого глобального громадянського суспільства, вказуючи передусім на складність, багатовимірність та багаторівневість цього процесу. На відміну від західних скептиків, вітчизняні науковці не сумніваються в реальності глобалізації, не підтримуючи положення нав'язування неоліберальної ідеології та ринкового фундаменталізму. Слід зазначити, що даний методологічний концептуальний підхід є достатньо продуктивним у дослідженні феномену глобалізації, що дозволяє уособлювати його складну структуру в цілісному систематизованому вигляді в плані критичного дискурсу.

Висновки до третього розділу

За науково-теоретичним рівнем та популярністю найпоширенішими в Україні є соціально-економічний, культурно-цивілізаційний та протестно-антиглобалістський напрями вивчення глобалізації, між якими є тісний взаємозв'язок. У наукових працях вітчизняних дослідників, на відміну від своїх західних колег, звертається увага насамперед на суперечливі особливості глобалізації, а саме, враховуючи відносини Північ-Південь. Важливо зазначити, що українські науковці розглядають не лише позитивні сторони глобалізації, а і негативні. Вчені, вивчаючи надбання західної науки, створили власну теоретичну базу вітчизняних досліджень глобалізації, враховуючи також національний досвід. Відомий російський політолог О. Панарін займає принципову позицію щодо „творчого прочитання західного досвіду та корекції його з урахуванням власних традицій” [78, с. 10].

Представники соціально-економічного напрямку досліджень процесів глобалізації в українській глобалістиці, а саме О. Білорус, Д. Лук'яненко, О. Скаленко, вважають, що в основі процесу глобалізації лежить уніфікація та інтеграція світової економіки, а також створення системи регіонально-корпоративного і політично-координованого глобального ринку. Разом із тим глобальна економічна система XXI століття буде трансформуватись у напрямку інтелектуалізації та гуманізації суспільного виробництва.

Культурно-цивілізаційний напрямок представлений передусім теоретичними доробками Ю. Пахомова, Ю. Павленка, С. Кримського, В. Бебика та інших. На їхню думку, глобалізація дала поштовх до конкуренції економік різних цивілізаційних світів і використання ними свого творчого потенціалу у поєднанні з інтелектом, а також – культурними цінностями. На думку професора С. Кримського, з XX століття починається інший тип глобалізації, для якої є характерним розвиток ноосфери, інформаційної сфери життя людини, відчуття всепланетарності.

Представники вітчизняного протестно-антиглобалізаційного напрямку вказують на загрозливий вплив ідеології фундаментального вільного ринку. Глобалізація розглядається як цілеспрямований проект західної цивілізації. Вказується на хронічне відставання периферійних країн від розвинених держав, спекуляцію бажанням і готовністю перших модернізуватись. Висловлюється протест проти політики імперіалізму і гегемонізму, яка породжує нові проблеми і виклики в тому числі і перед розвиненими державами, посилює внутрішню нестабільність. Проте в світі, який глобалізується, внутрішні проблеми виходять за державні кордони. Звідси вимога, що науковий пошук шляхів вирішення цих проблем повинен тривати.

У вітчизняній науці питанням сутності глобалізації присвячено численна кількість праць. Сучасні дослідники розглядають цей процес як в широкому, так і в вузькому розумінні. Науковцями і експертами дедалі більше акцентується увага на потребі комплексних досліджень глобалізації. Фундаментальною працею серед сучасних вітчизняних наукових досліджень є монографія В. Співака „Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації”, в якій осмислені здобутки західних та українських науковців, політиків та експертів.

Щодо ролі України в процесі глобалізації, то вітчизняні науковці звертають увагу на відсутність конкурентної Національної стратегії розвитку нашої держави. Головним стратегічним завданням України повинно стати пошук власного місця в динамічно змінюваній глобальній структурі світу, раціональніше використовуючи свій потенціал: як інтелектуальний, так і інноваційний. На думку вітчизняних фахівців, для України в умовах формування нової моделі глобалізації важливим є осмислення фактору цивілізаційної ідентичності під час проведення реформ з метою інтегрування до глобальної системи, а також врахування процесу взаємозв'язку різних систем цивілізаційних цінностей та тенденцій глобалізації для подолання нинішнього інерційного розвитку і зміни його на інноваційний. Безперечно, визначене питання залишається актуальним і на даний момент.

ВИСНОВКИ

Дослідження особливостей сучасних західних концепцій глобалізації дає можливість зробити наступні висновки.

1. Незважаючи на те, що проблемі дослідження глобалізації приділяється значна увага, існує дефіцит робіт, у яких би на широкому історико-політологічному матеріалі систематизувались і обґрунтовувались концепції глобалізації: як західні, так і вітчизняні. У процесі комплексного аналізу значної кількості сучасної іноземної та вітчизняної політичної, економічної, філософської, історичної літератури виділено, що відсутній універсальний концепт досліджуваного явища. Це створює певні складнощі в концептуалізації, з одного боку, а з іншого – сприяє постійному науковому пошуку в дослідженні змістовного наповнення поняття „глобалізація”. Свої концепції науковці будують залежно від власного світогляду. Тому в роботі використовується міждисциплінарний підхід, що надає можливість краще з’ясувати сутність і цінності концепцій глобалізації. З’ясовано, що існують також розбіжності у поглядах вчених щодо визначення появи поняття „глобалізація”. Досліджено, що термін „глобалізація” епізодично застосовувався впродовж багатьох десятиліть, проте лише на початку 80-х рр. він став фігурувати як базовий елемент різних концептуальних побудов. Узагальнюючи сучасні уявлення про глобалізацію, автор підкреслює, що визначення поняття триває у напрямку узагальнення таких процесів як: посилення взаємозалежності між різними людьми, регіонами та державами; боротьба за встановлення світового порядку; формування єдиного ринкового простору; вільне переміщення товарів, послуг, технологій, капіталів і людей; збільшення кількості та взаємодія міжнародних організацій; послаблення суверенітету національних держав; поява і розвиток транснаціональних систем; розвиток тісних економічних та політичних зв’язків, культурного та інформаційного обміну; зближення стилю життя людей та ін.

2. У процесі дослідження визначено, що процес становлення західного концептуального поля глобалізації відбувся в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття. Наукове осмислення новітніх тенденцій світових трансформувальних, спричинених початком зламу біполярної системи, обумовлює потребу в аналізі становлення концептуального виміру глобалізації наприкінці ХХ століття. За словами Д. Мейсона, існував „концептуальний вакуум”, який потрібно було заповнювати. Зокрема, Р. Буайє вважає, що нові оригінальні світові феномени 1980-1990-х років не вміщувалися в жорстке поняття однопланетарності. Вже в 90-ті роки ХХ століття поняття „глобалізація” стає невід’ємною частиною політичного, економічного, культурологічного, екологічного та інших дискурсів.

3. Глобалізація з початку 1990-х років стає впливовим фактором світового розвитку. Різні концепції у визначенні її змісту відображають методологічну позицію їхніх авторів. Типологія західних концепцій глобалізації – це насамперед класифікація груп концепцій цього процесу за спільними для них ознаками, які визначають їхню сутнісну характеристику. Наприклад, за критерієм революційності глобалізаційних змін виділяються три наукові школи: гіперглобалісти, трансформаціоналісти та скептики, або ж відповідно революційні глобалісти, еволюційні глобалісти та скептики. З точки зору культурно-цивілізаційного підходу, виокремлюються західні, євразійські, східні, ісламські концепції глобалізації. Поширеною є типологія відповідно до галузей знань: економічні, політичні, соціологічні, екологічні, культурологічні концепції. Це сприяє комплексному підходу до розуміння концептуальних оцінок глобалізації.

4. Гіперглобалісти передбачають появу абсолютно нового світового порядку, але залишається ключовою ідея, що глобальна економіка слідує за своєю власною логікою і розвиває власні інтереси, які рідко дублюють історичні кордони між націями. Характерною ознакою є яскраво виражений суб’єктивно-ідеологічний підхід до процесів глобалізації. Науковці обґрунтовують свою позицію тим, що більшість економічних процесів, які

відбуваються у сучасному світі, пов'язані так чи інакше виключно з діяльністю найбільших суб'єктів міжнародних відносин – ТНК, а відповідно – саме цей фактор, тобто посилення ролі транснаціональних корпорацій, і є головним змістом процесів глобалізації. Враховуючи політичний вимір глобалізації, революційні глобалісти, висловлюються за знищення будь-якими методами політичних інститутів, які себе віджили, і будівництво нових, транснаціональних, на демократичній основі, які краще відповідатимуть реаліям сучасного глобального світу.

5. Трансформаціоналісти заперечують революційну, гіперглобалістську риторику наближення історичного кінця нації-держави як політичного інституту. Держава, з одного боку, втратить частину своїх повноважень, з іншого – посилиться її роль як правового арбітра і посередника у складній структурі нових акторів, що з'явилися на міжнародній арені. Представники наукової школи еволюційних глобалістів розглядають глобалізацію саме як новий тип соціальних та політичних трансформацій, в межах яких глобальний простір рухається і входить у локальні події. Процеси глобалізації забезпечують, з одного боку, планетарні взаємозв'язки та взаємовпливи, відкривають нові можливості для збалансованого розвитку регіонів і держав; а з іншого боку, технологічні зміни формують нові типи поляризації в сучасному світі, спричиняють маргіналізацію країн і національних спільнот.

6. Представники скептичного підходу намагаються розвіяти міфи навколо процесу глобалізації, критикуючи ідеї гіперглобалістів та трансформаціоналістів, вважаючи їхню систему поглядів необґрунтованою, наголошуючи, що держави є впливовими політико-економічними інститутами. Скептикам важко дати оцінку сучасній глобалізації, на відміну від попередніх історичних періодів, особливо у порівнянні з останніми десятиліттями ХІХ століття, які вони вважають „золотим віком”. На їхню думку, це міф, створений для виправдання неоліберального глобального проекту, що матиме наслідком дестабілізацію всієї світової системи. Отже,

скептики досліджують сучасні тенденції не з точки зору формування інтегрованої глобальної економіки, а саме – як свідчення безпрецедентної інтернаціоналізації економічної діяльності.

7. У порівнянні з західними колегами, вітчизняні вчені займають більш помірковані позиції, визначаючи глобалістику як галузь міждисциплінарного знання про глобальний світ. Зазначають про важливість саме комплексного, системного підходу у вивченні глобалізації. На відміну від представників західної теоретичної школи скептиків, українські дослідники не заперечують об'єктивний характер даного процесу. Актуальними постають дослідження позитивних і негативних рис глобалізації вітчизняними науковцями. На думку представників соціально-економічного підходу, позитивність процесу глобалізації полягає у тому, що вона виступає рушієм самозруйнування системи глобалізму, яка є негативним явищем з точки зору силового нав'язування моделі поведінки з боку „країн-глобалізаторів” або нових глобальних монополістичних корпорацій.

Прихильники культурно-цивілізаційного підходу, позитивність в глобалізації вбачають у тому, що вона не лише дала поштовх до конкуренції економік різних цивілізаційних світів, а і – використання ними свого творчого потенціалу у поєднанні з інтелектом, закладеного у їхніх цінностях культури; адаптації провідних науково-технологічних та соціокультурних форм до власного цивілізаційного ґрунту. Негативною особливістю вищеназваними вченими визначається те, що формування монополярної геополітичної моделі матиме наслідком посилення розриву між Північчю і Півднем, західною і незахідною цивілізаціями, про що наголошували як і західні вчені-скептики, так і представники соціально-економічного напрямку досліджень процесів глобалізації в українській глобалістиці.

Вітчизняний протестно-антиглобалізаційний підхід загалом робить акцент на загрозовому характері для усього людства процесів, породжених глобалізацією. В деяких теоретичних положеннях протестно-

антиглобалізаційний науковий напрямок близький з вищерозглянутими: соціально-економічним та культурно-цивілізаційним підходами. Зокрема, проголошується протест проти політики глобалізму, примусової вестернізації і осмислення глобальної інтеграції без світової цивілізаційної моделі. Солідаризується у питанні, що даний процес насамперед відбувається таким чином, що закріплює ієрархічну нерівність різних країн та націй, що визначена модель глобалізації нав'язується світові Заходом. Звертається увага на те, що це матиме наслідком знищення національної ідентичності, традицій і цінностей, локальних економік. На думку українських вчених, існує певна взаємозалежність між регіоналізацією та глобалізацією: глобальні процеси розглядаються крізь призму регіональних, а регіональні – глобальних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абдульдин Б. С. Глобализация и проблема отсталости в постбиполярном мире: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Абдульдин Бассам Саид. – К., 2001. – 177 с.
2. Азроянц Э. А. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции / Э. А. Азроянц. – М.: Издательский дом „Новый век”, 2002. – 416 с.
3. Андрущенко И. В. Философский словарь / [И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба]. – К.: АСК, 2006. – 1056 с.
4. Анилионис Г. П. Глобальный мир: единый и раздельный. Эволюция теорий глобализации / Г. П. Анилионис, Н. А. Зотова. – М.: Международные отношения, 2005. – 676 с.
5. Бади Б. Демократия и религия: логика культуры и логика действия / Б. Бади // Международный журнал социальных наук. – 1991. – № 2. – С. 94-105.
6. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М.: Логос, 2002. – 390 с.
7. Бебик В. М. Глобальна українська ідея / В. М. Бебик // Політика і час. – 2007. – № 6. – С. 41-44.
8. Бебик В. М. Римляне и теукры! / В. М. Бебик // Голос Украины. – 2008. – № 38. – С. 12-13.
9. Бебик В. М. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика: [навчальний посібник] / В. М. Бебик, С. О. Шергін, Л. О. Дегтярова. – К.: Університет „Україна”, 2006. – 208 с.
10. Бебик В. М. Тисячолітня Україна: діаспори Енеїди / В. М. Бебик // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Вид-во „Український центр політичного менеджменту”, 2008. – Вип. 12. – С. 137-152.
11. Бебик В. М. Українська ідея як чинник формування національної

свідомості: культурно-цивілізаційні аспекти / В. М. Бебик // Віче. – 2007. – № 14 – С. 3-6. – (спецвипуск).

12. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; [пер. с нем. В. Сидельника, Н. Федоровой]. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

13. Бек У. Политическая динамика в глобальном обществе риска / У. Бек; [пер. с нем. В. Е. Кузавлева] // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 5. – С. 10-19.

14. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек; [пер. с нем. А. Григорьева, В. Сидельника]. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

15. Бернетт Т. Кто на самом деле правит миром? Война между глобализацией и демократией / Т. Бернетт, А. Геймз; [пер. с англ. Е. Бормотова]. – Спб.: „Издательство „ДИЛЯ”, 2007. – 384 с.

16. Бжезинский З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / З. Бжезинский; [пер. с англ. Е. Нарочницкой, Ю. Кобякова]. – М.: Международные отношения, 2004. – 288 с.

17. Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія України / О. Г. Білорус. – Броди: Просвіта, 2001. – 300 с.

18. Білорус О. Г. Глобалізація розвитку і соціальна безпека / О. Білорус, Н. Маслова-Лисичкіна // Віче. – 2001. – № 5. – С. 22-44.

19. Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: системні маркетингові дослідження / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К.: МАУП, 2005. – 492 с.

20. Білорус О. Г. Глобальні трансформації і стратегії розвитку / [О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко, О. М. Гончаренко та ін.]; наук. ред. О. Г. Білорус. – К.: ІСЕМВ НАН України, 1998. – 416 с.

21. Білорус О. Г. Інформаційно-моральна криза як суспільна хвороба / О. Г. Білорус, О. К. Скаленко // Віче. – 1995. – № 12. – С. 72-79.

22. Білорус О. Г. Проблеми політичної економії глобалізму. Глобалізм як

світова система імперіалістичної інтеграції / О. Г. Білорус // Україна в глобалізованому світі: зб. наук. праць / голова ред. кол. О. Г. Білорус. – К.: НАН України, Ін-т світ. ек-ки і міжнар. відносин, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, 2007. – С. 5-23.

23. Білорус О. Г. Україна в системі глобалізму і глобальних трансформацій / О. Г. Білорус // Глобалізація і глобальне управління: історичний, соціальний та політологічний виміри: матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф., 12 листопада 2008 р., Київ / Дипломат. академія України при МЗС України, Ін-т світ. ек-ки і міжнар. відносин НАН України / відп. ред. С. О. Шергін. – К.: Центр вільної преси, 2009. – С. 12-19.

24. Біляцкий С. Вибоїни на шляху глобалізації / С. Біляцкий // Політика і час. – 2001. – № 1. – С. 62-71.

25. Василенко И. А. Политическая глобалистика: [учеб. пособие для вузов] / И. А. Василенко. – М.: Логос, 2000. – 360 с.

26. Воронов І. Глобалізація і політика: Реалії і перспективи соціальних трансформацій / І. Воронов. – К.: Генеза, 2004. – 288 с.

27. Гелд Д. Глобалізація / антиглобалізація / Д. Гелд, Е. МакГрю; [пер. з англ. І. Андрущенко]. – К.: К.І.С., 2004. – 180 с.

28. Гелд Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт, Дж. Перратон; [пер. з англ. В. Курганського та В. Сікори; передне слово Ю. Павленка]. – К.: Фенікс, 2003. – 584 с.

29. Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гідденс; [пер. з англ. Н. П. Поліщук]. – К.: Альтерпрес, 2004. – 100 с.

30. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе: [антология / под ред. В. Л. Иноземцева]. – М.: Academia, 1999. – С. 101-122.

31. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс; [пер с англ.; науч. ред. В. А. Ядов; общ. ред. Л. С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича]. – М.: Эдоториал-УРСС, 1999. –

704 с.

32. Гірст П. Сумніви в глобалізації. Міжнародна економіка і можливості керування / П. Гірст, Г. Томпсон; [пер с англ. А. Войтовича, О. Орленко]. – К.: К.І.С., 2002. – 306 с.
33. Глобалізаційні впливи на регіональну економічну політику держав / [за ред. Орловської Ю. В.]. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – 213 с.
34. Глобалізація і безпека розвитку: [монографія] / [кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус]. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
35. Глобалізація і сучасний міжнародний процес / [за заг. ред. проф. Б. Гуменюка і проф. С. Шергіна]. – К.: Університет „Україна”, 2009. – 508 с.
36. Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь / [гл. ред.: И. И. Мазур, А. Н. Чумаков]. – М.-Спб.-Н.-Й.: ИЦ „ЕЛИМА”, ИД „Питер”, 2006. – 1160 с.
37. Глобальний конкурентний простір: [монографія] / [кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус]. – К.: КНЕУ, 2007. – 680 с.
38. Гура В. Арабський світ: політичний іслам і суспільство / В. Гура // Нова політика. – 2001. – № 1 (33). – С. 21-23.
39. Гура В. Асиметрія стратегій партнерства в Південному та Південно-Східному Середземномор’ї / В. Гура // Дослідження світової політики. Схід і сучасність: зб. наук. праць / ред. Є. Є. Камінський. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2001. – Вип. 14. – С. 60.
40. Гура В. Африка: протиріччя процесів політичної модернізації / В. Гура // Дослідження світової політики: зб. наук. праць / ред. Є. Є. Камінський. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2001. – Вип. 13. – С. 3-11.
41. Гура В. Глобалізація і проблема людини / В. Гура // Політика і час. – 2001. – № 2. – С. 14-18.
42. Гура В. Глобальний розвиток і „третій світ” у контексті проблем і перспектив еволюції відносин „Північ-Південь” / В. Гура // „Третій світ” на початку ХХІ століття: глобальні виклики та внутрішні перетворення: матер.

Міжвід. наук.-теор. конф., 15 травня 2007 р., Київ / відп. ред. В. Гура. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2007. – С. 4-17.

43. Гура В. Про деякі інтерпретації глобалізаційних пріоритетів „центром” і „периферією” світ-системи / В. Гура // Особливості сучасного стану глобалізації в контексті проблем поточного розвитку країн Азії й Африки: матер. Міжвід. наук.-теор. конф., 13-14 грудня 2005 р., Київ / відп. ред. В. К. Гура. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2005. – С. 4-9.

44. Гура В. Третій світ і глобальні реалії / В. Гура // Політика і час. – 2001. – № 6. – С. 41-47.

45. Долльфюс О. Система Мир / О. Долльфюс // МЭ и МО. – 1995. – № 6. – С. 77-86.

46. Дударьов В. В. Зовнішня політика європейської середньої держави за умов глобалізації (на прикладі Великої Британії, Польщі і України): дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Дударьов Віталій Валентинович. – К., 2003. – 218 с.

47. Енциклопедія постмодернізму / [за ред. Чарльза Е. Вінквіста та Віктора Е. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун]. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2003. – 503 с.

48. Зернецька О. В. Глобальна політична блогосфера – нова арена політичної комунікації / О. В. Зернецька // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2 (35). – С. 13-26.

49. Зернецька О. В. Нові актори глобального управління в інформаційно-комунікаційній сфері / О. В. Зернецька // Глобалізація і глобальне управління: історичний, соціальний та політологічний виміри: матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф., 12 листопада 2008 р., Київ / Дипломат. академія України при МЗС України, Ін-т світ. ек-ки і міжнар. відносин НАН України / відп. ред. С. О. Шергін. – К.: Центр вільної преси, 2009. – С. 136-138.

50. Иноземцев В. Л. Глобализация: иллюзии и реальность /

- В. Л. Иноземцев // Свободная мысль – XXI. – 2000. – № 1. – С. 26-36.
51. Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В. Л. Иноземцев / [А. И. Антипова (ред.)]. – М.: Academia, 1999. – 724 с.
52. Кармадонов О. Глобализация и символическая власть / О. Кармадонов // Вопросы философии. – 2005. – № 5. – С. 47-56.
53. Картунов О. В. Вступ до етнополітології [Електронний ресурс] / О. В. Картунов. – Режим доступу: http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Kartunov_Vstup_do_etnopolitologiji/.
54. Кастельс М. Глобальный капитализм / М. Кастельс // Экономические стратегии. – 2000. – № 3. – С. 15-25.
55. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; [пер с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана]. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
56. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер; [пер. с англ. В. В. Львов]. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
57. Киссинджер Г. Европа снова центр международной напряженности / Г. Киссинджер // США: экономика, политика, идеология. – 1990. – № 3. – С. 21-24.
58. Коллонтай В. М. Проблемы, порождаемые глобализацией / В. М. Коллонтай // Глобалистика как отрасль научного знания: материалы постоянно действующего междисциплинарного семинара Клуба ученых „Глобальный мир”. – М.: ИД „Новый век”, 2001. – С. 40-41.
59. Косолапов Н. А. Глобализация: сущностные и международно-политические аспекты / Н. А. Косолапов // МЭ и МО. – 2002. – № 3. – С. 69-73.
60. Кохейн Р. О., Най Дж. С. Транснациональные отношения и мировая политика. Введение / Р. О. Кохейн, Дж. С. Най // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – № 5. – С. 228-247.

61. Кримський С. Б. Смысл постісторії / С. Б. Кримський // Глобальні тектонічні зрушення: виклики та відгуки: матеріали міжвідомчої науково-теоретичної конф., 22 грудня 2005 р., Київ / відп. ред. Ю. М. Пахомов. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2005. – С. 119-135.
62. Крымский С. Б. Цивилизационный статус глобализации / С. Б. Крымский // Цивилизационная структура современного мира: в 3 т. / [под. ред. Ю. Н. Пахомова и Ю. В. Павленка]. – К.: Наукова думка, 2006 – .–
Т. 1: Глобальные трансформации современности. – 2006. – С. 641-646.
63. Кудряченко А. І. Дослідження з проблематики всесвітньої історії у сучасній Україні / А. І. Кудряченко // Український історичний журнал. – 2011. – № 1. – С. 180-194.
64. Кузнецов В. И. Что такое глобализация? / В. И. Кузнецов // МЭ и МО. – 1998. – № 2. – С. 12-21.
65. Култыгин В. П. Незападные концепции глобализации / В. П. Култыгин // Личность. Культура. Общество. – 2002. – Т. 4. – Вып. 1-2 (11-12). – С. 80-103.
66. Лоуи Т. Глобализация, государство, демократия: образ новой политической науки / Т. Лоуи // Полис. – 1999. – № 5. – С. 108-119.
67. Масловська Л. Процеси глобалізації і сталий регіональний розвиток / Л. Масловська, Г. Юрьєва // Вісник Тернопільської академії нар. госп-ва. – 2002. – № 8-1. – С. 74-79.
68. Мовсесян А. Транснациональный капитал и национальные государства / А. Мовсесян, С. Огнивцев // МЭ и МО. – 1999. – № 6. – С. 55-63.
69. Моро-Дефарж Ф. Основные понятия международной политики / Ф. Моро-Дефарж; [пер. с франц.]. – М.: ССАТ, 1995. – 150 с. – (Основы: Базовая библиотека студента в области Права, Политики, Экономики, Управления).
70. Най Дж. Какой новый порядок? / Дж. Най // США: экономика,

политика, идеология. – 1992. – № 11. – С. 3-12.

71. Павленко Ю. В. Восток и Запад как социально-экономические типы / Ю. В. Павленко // Цивилизационные модели современности и их исторические корни / [Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др.]; под ред. Ю. Н. Пахомова. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 68-78.

72. Павленко Ю. В. Глобализация и ее предтечи / Ю. В. Павленко // Цивилизационные модели современности и их исторические корни / [Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др.]; под ред. Ю. Н. Пахомова. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 572-581.

73. Павленко Ю. В. Глобализация и цивилизационно-страновые институциональные противоречия / Ю. В. Павленко // Інституційне облаштування глобальної економіки: цивілізаційний вимір: матеріали міжвідомчої науково-теоретичної конф., 14 вересня 2007 р., Київ / відп. ред. О. О. Шморгун. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2007. – С. 51-64.

74. Павленко Ю. В. История мировой цивилизации. Философский анализ / Ю. В. Павленко. – К.: Феникс, 2002. – 760 с.

75. Павленко Ю. В. Підсумки цивілізаційного розвитку людства / Ю. В. Павленко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 4. – С. 13-31.

76. Павленко Ю. В. Протиріччя глобалізації та перспективи регіоналізації / Ю. В. Павленко // Глобалізація і глобальне управління: історичний, соціальний та політологічний виміри: матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф., 12 листопада 2008 р., Київ / Дипломат. академія України при МЗС України, Ін-т світ. ек-ки і міжнар. відносин НАН України / відп. ред. С. О. Шергін. – К.: Центр вільної преси, 2009. – С. 92-101.

77. Павленко Ю. В. Три підходи до розуміння світового історичного процесу / Ю. В. Павленко // Політична думка. – 1997. – № 1. – С. 151-164.

78. Панарин А. С. Политология: учебное пособие / А. С. Панарин. – М.: Гардарики, 2002. – 480 с.

79. Пахомов Ю. Н. Геоэкономические и геополитические истоки глобального терроризма / Ю. Н. Пахомов // Інституційне облаштування глобальної економіки: цивілізаційний вимір: матеріали міжвідомчої науково-теоретичної конф., 14 вересня 2007 р., Київ / відп. ред. О. О. Шморгун. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2007. – С. 3-8.
80. Пахомов Ю. Н. Глобалізаційні трансформації світового порядку / Ю. Н. Пахомов // Глобалізація і глобальне управління: історичний, соціальний та політологічний виміри: матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф., 12 листопада 2008 р., Київ / Дипломат. академія України при МЗС України, Ін-т світ. ек-ки і міжнар. відносин НАН України / відп. ред. С. О. Шергін. – К: Центр вільної преси, 2009. – С. 7-11.
81. Пахомов Ю. Н. Об экономическом, социальном и цивилизационном аспекте рыночных реформ / Ю. Пахомов // Общество и экономика. – 2000. – № 8. – С. 3-18.
82. Пахомов Ю. Н. Пути и перепутья современной цивилизации / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко. – К.: НАН України, 1998. – 432 с.
83. Пахомов Ю. Україна і Росія на хвилях глобалізації. Економічний аспект / Ю. Пахомов // Політична думка. – 1998. – № 2. – С. 140-151.
84. Пахомов Ю. Україна на роздоріжжі: вектори і значення перетворень / Ю. Пахомов // Політична думка. – 2001. – № 3. – С. 50-71.
85. Письмак В. Тенденції глобалізації / В. Письмак // Економіст. – 2001. – № 1. – С. 67-69.
86. Розенау Н. Дж. Взаимопересечение политик / Н. Дж. Розенау // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – № 3. – С. 242-258.
87. Розенау Н. Дж. Новые измерения безопасности: взаимодействие глобальных и локальных динамик / Н. Дж. Розенау // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 2. – С. 265-284.
88. Скаленко О. Глобальна трансінформаційна доктрина сучасного

світового розвитку та міжнародних відносин / О. Скаленко // Глобалізація і глобальне управління: історичний, соціальний та політологічний виміри: матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф., 12 листопада 2008 р., Київ / Дипломат. академія України при МЗС України, Ін-т світ. ек-ки і міжнар. відносин НАН України / відп. ред. С. О. Шергін. – К.: Центр вільної преси, 2009. – С. 127-135.

89. Служба тематических толковых словарей Глоссари Коммандер [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RDruhgrong.o9.

90. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: [монографія] / Віктор Михайлович Співак. – К.: Логос, 2011. – 416 с.

91. Суліма Є. М. Глобальний соціальний порядок постіндустріалізму: [монографія] / Євген Миколайович Суліма. – [Вид. 2-е, доповн.]. – К.: Генеза, 2004. – 336 с.

92. Ткачук Ю. В. Глобализация в сфере политики: институты и механизмы сверхгосударственного влияния: дис. ... канд. полит. наук. 23.00.02 / Ю. В. Ткачук. – Одесса, 2004. – 200 с.

93. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / [за ред. А. І. Кудряченка]. – К.: Фенікс, 2009. – 544 с.

94. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление / А. И. Уткин. – М.: Логос, 2001. – 254 с.

95. Фергюсон Й. Глобальное общество в конце двадцатого столетия / Й. Фергюсон // Международные отношения: социологические подходы / [под ред. П. А. Цыганкова]. – М.: Гардарика, 1998. – С. 195-221.

96. Филосовский словарь: основан Г. Шмидтом / [под ред. Г. Шишкоффа; общ. ред. В.А. Малинина]. – [22-е, переработ. изд.]. – М.: Республика, 2003. – 575 с.

97. Фридман Т. Плоский мир: краткая история XXI века / Томас Фридман;

[пер. с англ. М. Колопотина]. – Москва: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 608 с.

98. Цивилизационная структура современного мира: в 3 т. / [под ред. Ю. Н. Пахомова и Ю. В. Павленка]. – К.: Наукова думка, 2006 – .–

Т.1: Глобальные трансформации современности. – 2006. – 688 с.

99. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / [под ред. Ю. Н. Пахомова]. – К.: Наукова думка, 2002. – 632 с.

100. Шаповалова А. М. Еволюція публічної природи самоврядної влади України в умовах впливу глобального громадянського суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02. „Політичні інститути і процеси” / Алла Миколаївна Шаповалова. – Луганськ, 2009. – 17 с.

101. Шепелєв М. А. Глобалізація Управління як мегатенденція сучасного світового розвитку: [монографія] / М. А. Шепелєв. – К.: Вид-во „Генеза”, 2004. – 512 с.

102. Шепелєв М. А. Глобалистика и цивилизационный подход / М. А. Шепелєв // Цивилизационная структура современного мира: в 3 т. / [под. ред. Ю. Н. Пахомова и Ю. В. Павленка]. – К.: Наукова думка, 2006 – .– Т. 1: Глобальные трансформации современности. – 2006. – С. 494-512.

103. Шепелєв М. А. Глобальный мир, URDO NUOVO и новая политическая наука: [монография] / М. А. Шепелєв. – Днепропетровск: Журфонд, 2002. – 304 с.

104. Шергін С. О. Політологічний дискурс глобалізації / С. О. Шергін // Глобалізація і глобальне управління: історичний, соціальний та політологічний виміри: матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф., 12 листопада 2008 р., Київ / Дипломат. академія України при МЗС України, Ін-т світ. ек-ки і міжнар. відносин НАН України / відп. ред. С. О. Шергін. – К: Центр вільної преси, 2009. – С. 27-29.

105. Шморгун О. О. Інституалізація глобального геоекономічного та

геополітичного простору в процесі індустріальної та постіндустріальної цивілізаційної трансформації / О. О. Шморгун // Інституційне облаштування глобальної економіки: цивілізаційний вимір: матеріали міжвідомчої науково-теоретичної конф., 14 вересня 2007 р., Київ / відп. ред. О. О. Шморгун. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2007. – С. 25-51.

106. Шморгун О. О. Проблема геополітичного переструктурування сучасного світу у цивілізаційному вимірі / О. О. Шморгун // Глобалізація і глобальне управління: історичний, соціальний та політологічний виміри: матер міжвід. наук.-практ. конф., 12 листопада 2008 р., Київ / Дипломат. академія України при МЗС України, Ін-т світ. ек-ки і міжнар. відносин НАН України / відп. ред. С. О. Шергін. – К.: Центр вільної преси, 2009. – С. 109-111.

107. Шульга Т. М. Комунікаційні системи епохи формування глобального суспільства: дис. ... канд. політ. наук. 23.00.04 / Шульга Тетяна Миколаївна. – К., 2001. – 183 с.

108. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразования обществ: Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт; [пер. с англ. А. В. Гордона]; под ред. Б. С. Ерасова. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 416 с.

109. Abu-Lughod J. Going Beyond. Global Babble / J. Abu-Lughod // Culture, Globalization and the World-System / Ed. Anthony King. – London: Macmillan, 1991. – P. 131-137.

110. Albrow M. The Global Age: State and Society Beyond Modernity / Martin Albrow. – Cambridge: Polity Press, 1996. – 272 p.

111. Amin S. Capitalism in the Age of Globalization / S. Amin. – London; Atlantic Highlands, N. J.: Zed Books, 1997. – 158 p.

112. Amselle J.-L. Branchements: Anthropologie de l'universalité des cultures / J.-L. Amselle. – Paris: Flammarion, 2001. – 265 p.

113. Appadurai A. Modernity at Large. Cultural Dimension of Globalization / A. Appadurai. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. – 246 p.

114. Badie B. *La fin des territoires* / B. Badie. – Paris: Fayard, 1995. – 276 p.
115. Badie B. *L'impuissance de La puissance* / B. Badie. – Paris: Fayard, 2004. – 294 p.
116. Badie B. *Le retournement du monde. Sociologie de la scene internationale* / B. Badie., M.-C. Smouts. – Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques & Dalloz, 1992. – 249 p.
117. Bauman Z. *Globalization: The Human Consequences* / Z. Bauman. – Cambridge, UK: Polity Press, 1998. – 136 p.
118. Beck U. *Was ist Globalisierung? Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus – Antworten auf Globalisierung* / U. Beck. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998. – 269 p.
119. Benton L. *From the world systems perspective to institutional world history: culture and economy in global theory* / L. Benton // *Journal of World History*. – 1996. – Vol. 7, № 2. – P. 261-295.
120. Berger P. *Four Faces of Global Culture* / P. Berger // *National Interest*. – 1997. – Vol. 49. – P. 23-29.
121. Best S. *The Postmodern Turn* / S. Best, D. Kellner. – New York: Guilford Press, 1997. – 306 p.
122. Brzezinski Z. *Selective Global Commitment* / Z. Brzezinski // *Foreign Affairs*. – 1991. – Vol. 70, № 4. – P. 1-20.
123. Brzezinski Z. *The Choice: Domination or Leadership* / Z. Brzezinski. – New York: Basic book, 2004. – 242 p.
124. Brzezinski Z. *The Grand Failure: Birth and Death of Communism in the 20th Century* / Z. Brzezinski. – New York: Charles Scribner's Sons, 1989. – 277 p.
125. Callinicos A. *Marxism and the New Imperialism* / A. Callinicos. – London: Bookmarks, 1994. – 286 p.
126. Castells M. *L'ère de l'information* / M. Castells. – Paris: Fayard, 1998 – . – Vol. 3. *Fin de Millénaire*. – 1999. – 492 p.

127. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. V.1-3 / M. Castells. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996 – .–
Vol. 1. The Rise of the Network Society. –1996. – 556 p.
128. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. V.1-3 / M. Castells. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996 – .–
Vol. 2. The Power of Identity. – 1997. – 461 p.
129. Castells M. The Information Age: Economy. Society and Culture. V.1-3 / M. Castells. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996 – .–
Vol.3. End of Millennium. – 1998. – 441 p.
130. Collard D. La société internationale après la guerre froide / D. Collard. – Paris: A. Colin, 1996. – 237 p.
131. Connolly W. E. The Ethos of Pluralization / W. E. Connolly. – M.: University of Minnesota Press, 1995. – 243 p.
132. Cooper F. Le concept de mondialisation sert-il à quelque chose? Un point de vue d'historien / F. Cooper // Critique internationale. – Janvier 2001. – № 10. – P. 101-124.
133. Di Palma G. Legitimation from the Top to Civil Society / G. Di Palma // Liberalization and Democratization / By N. Bermeo. – Baltimore: The Johns Hopkins Univ. Press, 1991. – P. 49-80.
134. Doyle M. Ways of War and Peace: Realism, Liberalism and Socialism / M. Doyle. – New York: Norton, 1997. – 557 p.
135. Featherstone M. Global Modernities / M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson. – London: Sage Publications, 1995. – 292 p.
136. Frank A. G. ReOrient: Global Economy in the Asian Age / A. G. Frank. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 416 p.
137. Friedman T. L. The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization / T. L. Friedman. – New York: Farrar, Strauss and Giroux, 1999. – 394 p.
138. Friedman T. L. The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization

- / T. L. Friedman. – [2nd edition]. –New York: Anchor Press, 2000. – 490 p.
139. Fukuyama F. Will Socialism Make a Comeback? / F. Fukuyama // Time – New York. – 2000. – May 22. – Part 21. – P. 110-112.
140. Gaddis J. L. Toward the Post-Gold War World / J. L. Gaddis // Foreign Affairs. – 1991. – Vol. 70, № 2. – P. 102-122.
141. Gerschenckron A. The Approach to European Industrialisation: A Postscript / Alexander Gerschenckron // In Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1962. – P. 353-364.
142. Giddens A. Affluence, poverty and the idea of a post-scarcity society / A. Giddens. – Geneva [Genf]: United Nations Research Institute for Social Development, 1995. – 12 p.
143. Giddens A. Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives / A. Giddens. – New York: Routledge, 2000. – 124 p.
144. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1990. – 412 p.
145. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – 186 p.
146. Giddens A. The third way. The renewal of social democracy / A. Giddens. – London: Polity Press, 1998. – 166 p.
147. Gilpin R. Global Political Economy: Understanding the International Economic Order / R. Gilpin. – Princeton: Princeton University Press, 2001. – 416 p.
148. Gilpin R. The Challenge of Global Capitalism: The World Economy in the 21st Century / R. Gilpin, J. M. Gilpin. – Princeton: Princeton University Press, 2000. – 373 p.
149. Gilpin R. The Political Economy of International Relations / R. Gilpin. – Princeton: Princeton University Press, 1987. – 472 p.
150. Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity / [Ed. by

M. Featherstone]. – London: Sage Publications, 1990. – 411 p.

151. Goldgeier J. Tale of Two Worlds: Core and Pariphery in the Post-Gold War Era / J. Goldgeier, M. A. Mc Faul // *International Organization*. – 1992. – Vol. 46, № 2. – P. 467-491.

152. Gray J. False Dawn: The Delusion of Global Capitalism / J. Gray. – New York: New Press, 1998. – 274 p.

153. Hirst P. Globalization and the Future of the Nation State / P. Hirst, G. Thompson // *Economy and Society*. – L., 1995. – Vol. 24, № 3. – P. 408-442.

154. Hirst P. Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance / P. Hirst, G. Thompson. – Cambridge: Polity Press, 1996. – 337 p.

155. Hirst P. The Problem of „Globalization”: International Economic Relations, National Economic Management and the Formation of Trading Blocks / P. Hirst, G. Thompson // *Economy and Society*. – L., 1992. – Vol. 21, № 4. – P. 44-76.

156. Huntington S. The Clash of Civilizations and Remaking the World Order / S. Huntington. – New York: Simon and Schuster, 1996. – 368 p.

157. Keohane R. O. Independence in World Politics. / R. O. Keohane, J. S. Nye // *The Theoretical Evolution of International Political Economy: a reader* / G. T. Crane and A. Amawi. – New York: Oxford University Press, 1997. – P. 122-132.

158. Keohane R. O. International Institutions: Can Interdependence Work? / R. O. Keohane // *Foreign Policy*. – Spring 1998. – № 110. – P. 82-96.

159. Keohane R. O. Power and Independence / R. O. Keohane, J. S. Nye. – [3rd edition]. – New York: Longman, 2000. – 334 p.

160. Kiely R. Globalization, post-Fordism and the contemporary context of development / R. Kiely // *International Sociology*. – 1998. – № 1. – P. 97.

161. Krauthammer Ch. The Unipolar Moment / Ch. Krauthammer // *Foreign Affairs*. – Winter 1990/1991. – Vol. 70, № 1. – P. 23-33.

162. Latouche S. La mondialization demystifiee / S. Latouche // *Le Procès de la*

- Mondialization. Librairie Arthème / E. Goldsmith et J. Mander. – Paris: Fayard, 2001. – 488 p.
163. Latouche S. *The Westernization of the World* / S. Latouche. – Cambridge: Polity Press, 1996. – 140 p.
164. Levitt T. *The Globalization of Markets* / T. Levitt // *Harvard Business Review*. – 1983. – May-June. – P. 92-93.
165. Manent P. *A World Beyond Politics?* / P. Manent. – Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006. – 216 p.
166. Markoff J. *Waves of Democracy: Social Movements and Political Change* / J. Markoff. – L.: Sage Publications Ltd., 1996. – 192 p.
167. Mason D. *Revolution in East-Central Europe. The Rise and Fall of Communism and the Gold War* / D. Mason. – Boulder-San Francisco-Oxford: Westview Press, 1992. – 216 p.
168. Mattelart A. *La communication-monde: histoire des idées et des stratégies* / A. Mattelart. – Paris: Découverte, 1992. – 356 p.
169. Mattelart A. *La Mondialisation de la Communication* / A. Mattelart. – Paris: PUF, 1996. – 127 p.
170. *Mauss hier et aujourd'hui: actes du XIIe colloque annuel du Groupe d'Étude „Pratiques sociales et théories”* / actes éd. par G. Berthoud et G. Busino. – Genève [u.a.]: Droz, 1996. – 279 p.
171. McGrew A. *A Global Society?* / A. McGrew // *Modernity and its Futures* / S. Hall, D. Held, A. McGrew. – Cambridge: Polity Press in association with the Open University, 1992. – P. 61-116.
172. McLuhan M. *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century* / M. McLuhan, B. Powers. – New York: Oxford University Press, 1989. – 368 p.
173. McLuhan M. *Understanding Media. The extensions of man* / M. McLuhan. – London: Routledge and Kegan Paul, 1964. – 340 p.
174. McNeill William H. *A World History. 4th Edition* / W. H. McNeill. – New

York: Oxford University Press, 1999. – 574 p.

175. Michta A. Poland, Czechoslovakia and Hungary: the Triangl in Search of Europe / A. Michta // Postcommunist Eastern Europe: crisis and reform / A. Michta, I. Prizel. – New York: St. Martin's Press, 1992. – P. 53-84.

176. Mingolo W. D. Globalization, Civilization: Processes and the Relocation of Languages and Cultures / W. D. Mingolo // The Cultures of Civilization. – New York: Duke University, 1998. – P. 30-47.

177. Nye J. S. America's Informational Edge Strategy / Joseph S. Nye, William Jr. Owens // Foreign Affairs. – March /April 1996. – Vol. 75, № 2. – P. 20-36.

178. Nye J. S. The Paradox of American Power. Why the World's Only Superpower Can't It Alone / J. S. Nye. – New York-Oxford: Oxford Univ. Press, 2002. – 222 p.

179. Ohmae K. The Bordless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy / K. Ohmae. – London: Fontana, 1990. – 272 p.

180. Ohmae K. The End of the National State / K. Ohmae. – New York: Free Press, 1995. – 214 p.

181. O'Rourke K. Globalization and History. The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy / K. O'Rourke, J. Williamson. – Massachusetts: The MIT Press, 1999. – 343 p.

182. Pieterse J. N. Globalization and Culture: Three Paradigms / J. N. Pieterse // Economical and Political Weekly. – 1996. –Vol. 31, № 23. – P. 1389-1395.

183. Ramonet I. L'an 2000 / I. Ramonet // Monde diplomatique. – P., 1999. – A. 46, № 549. – P. 1.

184. Reich R. The World of Nations: Preparing Ourselves for Twenty-First Century Capitalism / R. Reich. – New York: A. A. Knopf, 1991. – 331 p.

185. Reinicke W. H. Global public policy / W. H. Reinicke // Foreign Affairs. – Wash., 1997. – Vol. 76, № 6. – P. 127-138.

186. Ritzer G. McDonaldization: the reader / G. Ritzer. – Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge Press, 2010. – 449 p.

187. Robertson R. Discourses of Globalization: Preliminary Considerations / R. Robertson, H. Khondker // *International Sociology*. – 1998. – Vol. 13, № 1. – P. 25-40.
188. Robertson R. Globality, global culture and images of world order / R. Robertson // *Social Change and Modernity* / Hafercamp H., Smelser N. J. – Berkeley: University of California Press, 1992. – P. 401-428.
189. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture / R. Robertson. – London: Sage, 1992. – 211 p.
190. Robertson R. Globalization Theory and Civilization Analysis / R. Robertson // *Comparative Civilizations Review*. – 1987. – № 17. – P. 5-24.
191. Robertson R. Mapping the global condition, globalization as central concept / R. Robertson // *Theory, cultural and society*. – New Delfi, 1990. – Vol. 7, № 3/4. – P. 15-30.
192. Rosenau J. N. Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World / J. N. Rosenau. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 467 p.
193. Rosenau J. N. Powerful Tendencies, Enduring Tensions and Glaring Contradictions: The United Nations in a Turbulent World / J. N. Rosenau // *Between Sovereignty and Global Governance: The UN, the State and Civil Society*. – New York: Houndmills, 1998. – P. 259-260.
194. Rosenau J. N. Study of Global Interdependence: essays on the transnationalization of world affairs / J. N. Rosenau. – New York: Nichols Publishing, 1980. – 334 p.
195. Rosenau J. N. The Future of Politics / J. N. Rosenau // *Futures*. – Guilford, 1999. – Vol. 31, № 9/10. – P. 1005-1016.
196. Rosenau J. N. Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity / J. N. Rosenau. – Princeton: Princeton University Press, 1990. – 504 p.
197. Senarclens P. Mondialisation, souveraineté et theories de relations internationales / P. de Senarclens. – P.: A. Colin Paris, 1998. – 218 p.

198. Sklair L. *Sociology of the Global System* / L. Sclair. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995. – 352 p.
199. Sclair L. *Theory and Practice in the Study of Globalization* / L. Sclair // Наукові записки: Соціологічні науки. – 2003. – Том 21. – С. 12-18.
200. Swaan A. *De Pour une sociologie de la société transnationale* / A. De Swaan // *Revue de synthèse*. – 1998. – № 1. – P. 9.
201. Thurow L. *Fortune Favors the Bold. What We Must Do to Build a New and Lasting Global Prosperity* / L. Thurow. – New-York: Harper Business, 2003. – 240 p.
202. Tinbergen J. *International Economic Co-operation* / Jan Tinbergen. – Amsterdam and New York: Elsevier, 1945. – 208 p.
203. Wallerstein I. *Globalization or the Age of Transition? A long-term view of the trajectory of the world system* / I. Wallerstein // *International Sociology*. – 2000. – Vol. 15, № 2. – P. 249-265.
204. Wallerstein I. *The Decline of American Power. The U.S. in a Chaotic World* / I. Wallerstein. – New York: The New Press, 2003. – 336 p.
205. Waters M. *Globalization* / M. Waters. – L.- N. Y.: Routledge, 1995. – 185 p.
206. Williamson J. *Globalization, Labor Markets and Policy Backlash in the Past* / Jeffrey Williamson // *Journal of Economic Perspectives*. – 1998. – Vol. 12, № 4. – P. 51-72.